

1700-luvun puolenvälin taloudenhoitajattarien
toimenkuva ja sosiaalinen asema
Carl Tersmedenin päiväkirjan valossa

Annaliina Granqvist
Pro gradu -tutkielma
Suomen ja Pohjoismaiden historia
Humanistinen tiedekunta
Helsingin yliopisto
Marraskuu 2020

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion – Faculty Humanistinen tiedekunta		
Tekijä – Författare – Author Annaliina Grangvist		
Työn nimi – Arbetets titel – Title 1700-luvun puolenvälin taloudenhoitajattarien toimenkuva ja sosiaalinen asema Carl Tersmedenin päiväkirjan valossa		
Oppiaine – Läroämne – Subject Suomen ja Pohjoismaiden historia		
Työn laji – Arbetets art – Level Pro gradu -tutkielma	Aika – Datum – Month and year marraskuu 2020	Sivumäärä– Sidoantal – Number of pages 108
<p>Tiivistelmä – Referat – Abstract</p> <p>Tutkimus käsittelee taloudenhoitajattarien toimenkuvaa ja sosiaalista asemaa kartanotaloudessa 1700-luvun puolenvälin Suomessa tapaustutkimuksen keinoin. Sen kohteena on neljä taloudenhoitajattaria – Cajsa Wickman, Anna Gretha Landtman, Regina Landtman ja Maja Sahlberg – jotka työskentelivät laivastoupseeri Carl Tersmedenin (1715–1797) taloudessa vuosina 1749–1765 tämän palvellessa Viaporin linnoitustyömaalla. Päälähteenä on Tersmedenin päiväkirja, <i>Lefnadshistoria</i>. Suurista lähdekriittisistä ongelmistaan huolimatta se on ainutlaatuinen lähde, joka sisältää yksityiskohtaisia kuvauksia hänen taloudenpidostaan ja taloudenhoitajattarien roolista siinä.</p> <p>Carl Tersmedenin talous muutti muotoaan hänen Viaporin-vuosinaan. Hän asui aluksi Helsingissä upseerikasarmissa, kunnes hankki 1750-luvun alussa omistukseensa Albergan kartanon Espoosta. Myös hänen avioitumisensa ja perheen perustaminen osuivat noihin vuosiin. Kaikki tämä muovasi hänen taloudenhoitajattariensa toimenkuvaa. Cajsa Wickman hoiti aluksi poikamiesupseerin kaupunkikotia, mutta Albergan oston myötä hänestä tuli suuren kartanotalouden johtaja, joka hoiti aluksi sekä emännöitsijän että tilanhoitajan tehtäviä. Myöhempien taloudenhoitajattarien rooli oli tätä suppeampi, koska Tersmeden palkkasi erillisen tilanhoitajan ja hänen vaimonsa otti itselleen kartanon emännän aseman.</p> <p>Tersmeden sekä rekrytoi taloudenhoitajattarensa sosiaalisten verkostojensa kautta että hyödynsi heitä niiden ylläpidossa ja laajentamisessa. Taloudenhoitajattaret löytyivät palvelukseen Tersmedenin sukulais- ja tuttavapiirien kautta sekä upseerinuralla luotujen suhteiden avulla. Taloudenhoitajattaren merkitys sosiaalisten verkostojen ylläpidossa korostuu etenkin Cajsa Wickmanin tapauksessa. Tullessaan Viaporiin Tersmeden oli nuori upseeri, jonka oli luotava uraa ja esiinnyttävä säätyihanteiden mukaisena aatelismiehenä. Cajsan erinomaisten ruoanlaittotaitojen avulla hän kykeni saavuttamaan aseman suosittuna kutsujen isäntänä ja seuramiehenä ja siten kartuttamaan sosiaalista pääomaansa ja myös liiketoimintamahdollisuuksiaan.</p> <p>Taloudenhoitajattaren korkea sosiaalinen status heijastuu Tersmedenin päiväkirjasta monin eri tavoin. Hänellä oli asema palveluskunnan päänä, hänen palkkansa oli huomattavasti tavallista palvelijaa korkeampi ja hän asui kartanon päärakennuksessa. Tehtävää pidettiin hyväksyttävänä naimattomille säätyläisnaisille, toisin kuin muita palvelijantöitä. Taloudenhoitajattarien statuksesta kertoo lisäksi se, mihin yhteiskuntaluokkaan kuuluvien miesten kanssa he avioituivat. Kaikki Tersmedenin Viaporin-vuosien taloudenhoitajattaret menivät naimisiin, yksi aliupseerin, toinen sotilasvirkamiehen, kolmas käsityöläismestarin ja neljäs tilanhoitajan kanssa. Tutkimuksessa tarkastellaan myös laajemmin otannan avulla 1700-luvun suomalaisten taloudenhoitajattarien sulhasten yhteiskunnallista asemaa.</p> <p>Taloudenhoitajattaren nimikkeen alle saattoi kätkeytyä myös toisenlaisia isännän ja palvelijattaren välisiä suhteita. Upseerin tai aatelismiehen taloudenhoitajattarena toimiminen oli 1700-luvulla eri säätyihin kuuluvalla pariskunnalla mahdollisuus perhe-elämään ilman avioliittoa. Tällainen "avioliitto" oli aateliston piirissä miehille usein hyväksyttävämpi ratkaisu kuin naiminen kaukaa oman säädyn alapuolelta. Moraalikäsitysten muutos 1800-luvulle tultaessa ohjasi myöhemmin tällaiset pariskunnat naimisiin.</p>		
Avainsanat – Nyckelord – Keywords 1700-luku, taloudenhoitajattaret, palvelusväki, päiväkirjat, Carl Tersmeden, kartanot, Alberga, Espoo		
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited Keskustakampanuksen kirjasto		
Muuta tietoa – Övriga uppgifter – Additional information		

Sisällysluettelo

1 Johdanto.....	1
1.1 Tutkimuskysymykset.....	1
1.2 Taloudenhoitajattaret aikaisemmassa tutkimuksessa.....	5
2 Tersmedenin päiväkirja ja sen lähdekriittiset ongelmat.....	9
2.1 Päiväkirja tutkimuslähteenä.....	9
2.2 Carl Tersmeden ja hänen päiväkirjansa.....	12
2.3 Tersmedenin päiväkirjan ajoitusongelmat.....	17
3 Taloudenhoitajattarien palkkaaminen.....	21
3.1 Cajsa.....	21
3.2 Anna Gretha.....	28
3.3 Regina.....	32
3.4 Maja.....	34
3.5 Neljä taloudenhoitajattarta.....	36
4 Taloudenhoitajattarien toimenkuva.....	39
4.1 Taloudenhoitajatar nimikkeenä.....	39
4.2 Ullanlinnan upseerikasarmissa.....	42
4.3 Poikamiesupseerin kartanossa.....	47
4.4 Perheellisen upseerin kartanossa.....	52
4.5 Taloudenhoitajattaren huone ja yksityisyys.....	55
5 Taloudenhoitajattarien sosiaalinen asema.....	58
5.1 Sosiaalinen asema Tersmedenin taloudessa.....	58
5.2 Sosiaalinen asema solmitun avioliiton perusteella.....	62
5.3 Sosiaalinen asema häiden perusteella.....	69
5.4 Taloudenhoitajattarien aviomiehet 1753–1809.....	74
6 Toisenlaiset taloudenhoitajattaret.....	79
6.1 Taloudenhoitajattaret elämänkumppaneina.....	79
6.2 Mademoiselle Bromell.....	86
6.3 Elisabeth Lindberg.....	90
7 Johtopäätökset.....	95
Lähteet ja kirjallisuus.....	99

1 Johdanto

1.1 Tutkimuskysymykset

Viaporin (nyk. Suomenlinna) merilinnoituksen rakennustyöt aloitettiin vuonna 1748 Helsingin edustan saarilla. Ne toivat mukanaan paitsi tuhansittain sotilaita, myös upseeristoa ja heidän perheitään. Upseerit olivat tottuneet säädynmukaiseen elämään ja kaipaivat sitä myös pienessä suomalaisessa rannikkokaupungissa. He kasvattivat ylellisyystuotteiden kysyntää Helsingissä, mikä monipuolisti elinkeinoelämää ja toi uusia liiketoimintamahdollisuuksia paikallisille porvareille.¹ Osa upseereista myös hankki omistukseensa lähiseudun kartanoita ja teki niistä seuraelämän keskuksia.²

Yksi näistä upseereista oli vuonna 1749 linnoitustyömaalle Tukholmasta saapunut kapteeni Carl Tersmeden. Hän hankki muutamaa vuotta myöhemmin omistukseensa Albergan kartanon Espoosta ja kykeni sen avulla laajentamaan sekä sosiaalisia että taloudellisia verkostojaan.³ Apuna tässä työssä hänellä oli ruoanlaittotaidoistaan tunnettu taloudenhoitajatar. Taloudenhoitajatar (*hushållerska*) oli ammattinimike, joka alkoi vasta 1700-luvun puolivälissä esiintyä Helsingin seudun talouksissa, ensin varakkaimmissa kodeissa kuten kenraalikuvernöörin tai maaherran luona.⁴ Tersmeden toi siis ensimmäisten joukossa tukholmalaiset tavat Helsinkiin hankkiessaan tavallisen piian sijaan ylempään palveluskuntaan kuuluvan, kalliimman palvelijattaren.

Carl Tersmeden piti pitkän elämänsä aikana huolellisesti päiväkirjaa ja kertoi siinä laajasti myös arkielämästään ja taloudenpidostaan. Tämä tapaustutkimus tarkastelee päiväkirjan kuvausten kautta, millainen oli 1700-luvun puolivälin taloudenhoitajattaren sosiaalinen asema. Tutkimuksen kohteena on neljä Tersmedenin palveluksessa hänen Viaporin-vuosinaan ollutta taloudenhoitajattarta: Cajsa Wickman, Anna Gretha Landtman, Regina Landtman ja Maja Sahlberg.

¹ Granqvist 2016, s. 35, 40–42, 129; Aalto, Gustafsson & Granqvist 2020, s. 238, 420.

² Mäkeläinen 1972, s. 51; Kuisma 1991, s. 121–128, 138, 150; Aalto, Gustafsson & Granqvist 2020, s. 169, 428, 468.

³ Granqvist & Gustafsson 2013, s. 156–158, 160.

⁴ Arvio perustuu Helsingin kaupungin ja Viaporin linnoituksen henkikirjoihin vuosilta 1749 ja 1751–1757 (vuoden 1750 henkikirja on kadonnut). KA LT 8277 s. 1–11 (1749), KA digitaaliarkisto s. 4–14; KA LT 8287 s. 1–11 (1751), KA digitaaliarkisto s. 1–12; KA LT 8291 s. 1–13 (1752), KA digitaaliarkisto s. 3–17; KA LT 8295 s. 1–12 (1753), KA digitaaliarkisto s. 3–14; KA LT 8300 s. 1–17 (1754), KA digitaaliarkisto s. 3–20; KA LT 8308 s. 1–18 (1755), KA digitaaliarkisto s. 1–19; KA LT 8313 s. 2–21 (1756), KA digitaaliarkisto s. 4–23; KA LT 8319 s. 3–22 (1757), KA digitaaliarkisto s. 5–27.

Tutkimus rakentuu kahden pääkysymyksen ympärille. Ensimmäinen niistä on taloudenhoitajattaren työura: millaisesta taustasta he tulivat, miten heidät palkattiin toimeensa, ja mikä oli heidän työnkuvansa poikamiesupseerin kasarmiasunnossa tai suuressa maalaiskartanossa? Toinen kysymys on taloudenhoitajattaren sosiaalinen asema: mikä oli hänen asemansa taloudessa, miten hänen elämänsä jatkui pestin päättymisen jälkeen, ja mihin säätyyn tai yhteiskuntaluokkaan kuuluvan miehen kanssa hän avioitui?

Erikoistapauksina tutkimuksessa esitellään myös kaksi muuta taloudenhoitajattarta, joista Tersmeden päiväkirjassaan kertoo: Viaporin linnoituksen rakennuttajan eversti Augustin Ehrenswardin mademoiselle Bromell sekä amiraali Fredrik Henrik af Chapmanin Elisabeth Lindberg. Heidän kauttaan nähdään, millaisia muita ihmissuhteita toisinaan piiloutui taloudenhoitajattaren nimikkeen alle.

Tutkimus keskittyy Tersmedenin Suomen-vuosiin 1749–1765. Aikaisemmin hän palveli Tukholmassa, myöhemmin Karlskronan laivastotukikohdassa. Vaikka hänen hallussaan oli kartano jo ennen hänen Suomeen tuloaan, olivat hänen Viaporin-kautensa taloudenhoitajattaret ensimmäiset, joiden tehtävistä hän kirjoitti laajemmin päiväkirjaansa. Erityisesti tämä korostui hänen poikamiesaikanaan, jolloin hänen taloudenhoitajattarenaan toimi Cajsa Wickman. Tersmedenin mentyä naimisiin vuonna 1752 taloudenhoitajattarien työn ohjaaminen siirtyi ilmeisesti hänen vaimonsa tehtäväksi ja päiväkirjan merkinnät aiheesta vähenevät.

Tersmedenin Suomen-aikojen alkuvaiheet ovat siis kaikkein hedelmällisintä aikaa taloudenhoitajattaren työtehtävien tarkastelulle. Sosiaalisen aseman tutkimisen vuoksi mukaan on otettu myös Cajsa seuraavat Albergan kartanon taloudenhoitajattaret, vaikka Tersmeden ei heistä kovin paljon enää kirjoitakaan. Heidän avioliittonsa valottavat, millainen asema varakkaan kartanon taloudenhoitajattarella Suomessa oli ja mihin yhteiskuntaluokkaan kuuluvien miesten kanssa he avioituivat.

Tutkimus alkaa luvussa kaksi katsauksella päiväkirjan käyttöön historian tutkimuksen lähteenä. Samalla esitellään tarkemmin Carl Tersmeden ja hänen päiväkirjansa. Luvussa keskitytään myös Tersmedenin päiväkirjan erityispiirteisiin, sen syntyhistoriaan, ja etenkin sen lähdekriittisiin erityispiirteisiin, kuten virheellisiin päivämääriin, ihmisten nimiin ja ammatteihin.

Luvussa kolme käsitellään taloudenhoitajattarien palkkaamisista ja heidän säätytaustojaan. Tukholmasta ei ollut aina helppoa löytää palveluskuntaa, joka suostui lähtemään Suomeen, ja suku- ja ammattiverkostot auttoivat sopivan henkilön löytymisessä. Tarkastelussa on myös taloudenhoitajattaren palkan suuruus suhteessa alempaan palvelusväkeen eli piikoihin ja renkeihin. Paremman palkan lisäksi taloudenhoitajattaren ylempi asema näkyi myös siinä, että pesti oli mahdollinen naimattomille säätyläisnaisille, toisin kuin piikana toimiminen, joka oli säätyläisille täysin sopimatonta.

Neljännessä luvussa keskitytään taloudenhoitajatar-nimikkeen yleistymiseen Suomessa 1700-luvun puolivälissä sekä tämän ammattiryhmän toimenkuvaan ja asumiseen. Suomeen tullessaan Tersmeden asui aluksi Helsingissä Ullanlinnan upseerikasarmissa, jossa taloudenhoitajattaren tehtävät olivat hyvin erilaiset kuin myöhemmin Albergan kartanon palveluskunnan päänä. Albergassa Tersmedenin ensimmäinen taloudenhoitajatar toimi alkuaikoina myös tilanhoitajana, eli hänen toimenkuvansa oli erityisen laaja. Tersmedenille ruoanlaitossa taitava taloudenhoitajatar oli myös keino päästä seurapiirien suosioon, verkostoitua oikeiden ihmisten kanssa ja elää säädynmukaista aatelismiehen elämää.

Viides luku keskittyy taloudenhoitajattarien sosiaalisen aseman ilmentymiin sekä kartanotaloudessa että heidän avioliittojensa kautta. Taloudenhoitajatar kuului ylempään palveluskuntaan ja häntä kohdeltiin monissa asioissa eri tavoin kuin piikoja. Heidän avioliittonsa laajentavat kuvaa siitä, mihin sosiaalisen ryhmään heidän katsottiin kuuluvan. Tersmedenin kaikki neljä taloudenhoitajatarta menivät naimisiin palvelusvuosiensa aikana ja kaikkien aviomiehet kuuluivat suunnilleen samaan yhteiskuntakerrokseen. Yleisempänä esityksenä tarkastellaan myös, keiden kanssa taloudenhoitajatar-nimikkeellä esiintyneet naiset menivät naimisiin Suomessa vuosina 1735–1809.

Lopuksi kuudennessa luvussa esitellään mitä muuta taloudenhoitajatar-tittelin taakse saattoi kätkeytyä. Joissakin talouksissa taloudenhoitajatar ei ollut ainoastaan naispuolisen palveluskunnan pää vaan myös isännän elämäkumppani. Jos avioliitto ei säätyeron tai muiden syiden vuoksi ollut mahdollinen, saattoi nainen asua taloudessa vuosikymmeniä taloudenhoitajattaren nimikkeellä ja hänellä saattoi myös olla yhteisiä lapsia isäntänsä kanssa. Tersmedenin päiväkirja mainitsee tästä kaksi esimerkkitapausta. Lisäksi luvussa tarkastellaan ilmiön yleisyyttä Suomessa Ruotsin vallan ajan lopulla ja 1800-luvun keskiluokkaistumisen siihen tuomia muutoksia.

Taloudenhoitajattariin viitataan tässä tutkimuksessa heidän etunimillään (Cajsa, Anna Gretha, Regina ja Maja)⁵, kuten Tersmeden itsekin tekee päiväkirjassaan: hänelle jokainen taloudenhoitajatar on aina *jungfru* + etunimi. Tässä työssä *jungfru*-sana on pääosin jätetty nimistä pois sen monimerkityksellisyyden takia. *Jungfrun* suomenkielinen käännös ”neitsyt” tuo nykykäytössään väärän mielleyhtymän, sana ”neiti” taas kääntyy ruotsiksi *fröken* ja viittasi 1700-luvulla yläluokkaiseen naimattomaan naiseen, joita tässä käsitellyt taloudenhoitajattaret eivät ole.⁶ Taloudenhoitajattariin ei myöskään selvyiden vuoksi viitata heidän sukunimillään, koska kahdella heistä on sama sukunimi ja koska heidän mentyään naimisiin Tersmeden alkoi kutsua heitä nimellä *madame* + aviomiehen sukunimi. Kuudennessa luvussa käsitellyistä mademoiselle Bromellista ja Elisabeth Lindbergistä kuitenkin käytetään sukunimiä, koska he eivät olleet Tersmedenin omia taloudenhoitajattaria eikä hän koskaan puhu heistä etunimillä – mademoiselle Bromellin etunimi ei edes ole varmasti tiedossa.

Nimikkeestä ”taloudenhoitajatar” on valittu käyttöön feminiinimuoto, koska Tersmeden käyttää heistä nimenomaan sanaa *hushållerska*. Sanan maskuliinimuoto *hushållare* tarkoitti 1700-luvulla miespuolista talouden päätä tai talousasioiden hoitajaa.⁷ Taloudenhoitajatar-nimike tuo esiin sen, että tässä tutkimuksessa kyse on nimenomaan naispuolisesta emännöitsijästä tai palveluskunnan päästä.

Päälähteestä, Carl Tersmedenin päiväkirjasta, on käytetty sekä sen alkuperäistä 14-osaista käsikirjoitusta digitaalisena kopiona että tämän käsikirjoituksen pohjalta 1900-luvun alussa toimitettua kuusiosaista lyhennettyä painettua versiota. Käsikirjoitukseen viitataan lähdeviitteissä muodolla ”Tersmeden VIII:100”, jossa roomalainen numero kertoo niteen ja sen jälkeinen numero sivunumeron. Painettuun versioon viitataan muodolla ”Tersmeden 4:100”, jossa ennen kaksoispistettä oleva arabialainen numero kertoo kirjasarjan osan, jälkimmäinen numero sivunumeron.

⁵ Nimien kirjoitusasu vaihtelee Tersmedenillä: etenkin Cajsan ja Majan tapauksessa nimet nähdään myös muodossa Caijsa ja Maija. Tässä nimet on selvyiden vuoksi yhtenäistetty muotoon Cajsa ja Maja.

⁶ Nakari 2011, s. 62–63.

⁷ SAOB: ”hushållare”.

1.2 Taloudenhoitajattaret aikaisemmassa tutkimuksessa

Palvelusväkeä on niin Suomessa kuin Ruotsissakin tutkittu eri näkökulmista, mutta usein tutkimus on joko keskittynyt ainoastaan talonpoikien palveluskuntaan tai rajannut ylemmän palvelusväen kuten taloudenhoitajattaret tutkimuksen ulkopuolelle. Jo vuonna 1913 ilmestyi 1700-lukuun keskittyvä esitys suomalaisesta palveluskunnasta, Topi Kallion väitöskirja *Palvelijapolitiikasta Suomessa 18. vuosisadalla*. Siinä Kallio huomauttaa heti ensimmäisessä kappaleessa että ”palvelijakysymys on yhteiskuntataloudelliselta kannalta perin vähän tutkittu”, koska teollisuustuotanto ja yleinen työväen kysymys ovat nousseet keskusteluissa tärkeämmiksi aiheiksi.⁸

Toinen monipuolinen esitys palvelusväestä Suomessa on Toivo Nygårdin *Suomen palvelusväki 1600-luvulla. Palkollisten määrä, työ, palkkaus ja suhteet isäntäväkeen* (1989). Sen aikarajaus on tämän tutkimuksen kannalta liian varhainen, mutta se antaa yleiskatsauksen palvelijoiden jakaantumisesta ympäri Suomen ja käsittelee niin palkkausta, palvelusaikoja kuin palvelijoiden kohteluakin.

Sekä Kallio että Nygård keskittyvät kuitenkin talonpoikien palveluksessa olevaan, koko vuodeksi pestattuun palvelusväkeen eli tavallisiin piikoihin ja renkeihin. Molemmat perustelevat tätä rajausta toteamalla, että juuri määräaikainen pesti tekee henkilöstä palvelijan. Näin ollen ns. paremmat palvelijat, esimerkiksi kamarineidit ja lakeijat, eivät kuulu heidän tutkimuksissaan käsiteltyyn ihmisryhmään.⁹ Rajaus jättää ulkopuolelle myös taloudenhoitajattaret, joiden pesti ei myöskään välttämättä alkanut ja päättynyt tiettyyn ennalta määrättyyn aikaan vuodesta vaan oli joustavampi.

Tässä tutkimuksessa sanaa palvelusväki käytetään sen laajemmassa muodossa: se käsittää kaikki palkkaa saaneet, maatalous- tai kotitaloustyön parissa työskentelevät henkilöt riippumatta siitä, onko pesti vuoden mittainen vai vapaampi.

Johanna Ilmakunnas toteaa vuonna 2006 kirjoittamassaan artikkelissa ”Aatelisperheen palveluksessa 1700-luvun Tukholmassa”, että aatelin tai aatelittomien säätyläisten palveluskuntaa 1700-luvun Ruotsissa ei ole tutkittu systemaattisesti.¹⁰ Hänen oma väitöskirjansa *Kuluttaminen ja ylhäisaatelin elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa* (2009)

⁸ Kallio 1913, s. 1–2.

⁹ Kallio 1913, s. 16; Nygård 1989, s. 27.

¹⁰ Ilmakunnas 2006, s. 96.

käsittelee muiden aiheiden ohella myös von Fersen -suvun palvelijoita, heidän työtehtäviään ja asemaansa taloudessa. Von Fersenien palveluskunnat olivat kuitenkin jopa eurooppalaisessa mittakaavassa suuria eivätkä siksi suoraan vertaudu tavallisen suomalaisen kartanon palvelusväkeen. Tutkimuksessa tarkastellaan kuitenkin jonkin verran myös ylempää palveluskuntaa ja heidän merkitystään aatelisperheen talouden ja ylellisen seurapiirielämän mahdollistajina.

Artikkelikokoelma *Työteliäs ja uskollinen. Naisen piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään* (2006) tuo monia erilaisia näkökulmia palvelijatarkysymykseen niin maaseudulla kuin kaupungeissa, mutta kuten edeltäjänsä, myös se keskittyy alempaan palvelusväkeen. Erilaisissa kartanolaitoksen yleisesityksissä ja kartanohistoriikeissa tuodaan myös esiin palveluskunnan moninaisuutta, mutta teosten aiheiden laajuuden vuoksi ei aiheen käsittelyyn käytetä kovin paljon tilaa.¹¹

Toisaalta naisyrittäjyyttä koskeviin tutkimuksiinkaan taloudenhoitajattaret eivät ole mahtuneet mukaan, koska vaikka he ovat elättäneet itsensä työllään, ovat he kuitenkin olleet palvelusväkeä eivätkä itsellisiä naisia. Kirsi Vainio-Korhosen tutkimus *Ruokaa, vaatteita, hoivaa. Naiset ja yrittäjyys paikallisena ja yleisenä ilmiönä 1700-luvulta nykypäivään* (2002) käsittelee pyykkäys- ja siivouspalveluita Turussa 1700-luvun lopulla myyneitä naisia, mutta he olivat leskivaimoja tai muita yksineläjiä, jotka eivät olleet ainoastaan tietyn yhden kotitalouden palveluksessa.¹²

Naimattomia naisia ruotsalaisessa sääty-yhteiskunnassa tutkinut Sten Carlsson tuo tutkimuksessaan *Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor – Ogifta kvinnor i det svenska ståndssamhället* (1977) esiin myös taloudenhoitajattaret tarkastellessaan, mihin tehtäviin eri säätyjen naimattomat naiset elämässään päätyivät. Koska tutkimuksen aikaraja kattaa yli 150 vuotta (1700–1859), ei siinä kuitenkaan ole ollut mahdollista keskittyä taloudenhoitajatarkysymykseen muutamia kappaleita laajemmin. Vaikka tutkimus ei käsittelekään suoraan palvelusväkeä, vaan eri säätyjen naimattomia naisia, ottaa Carlsson

¹¹ Kts. esim. Jutikkala, Eino: *Läntisen Suomen kartanolaitos Ruotsin vallan viimeisenä aikana I ja II*. Helsinki: SKS 1932; Koskinen, Riitta: *Suomalainen kartano*. Helsinki: SKS 2013; Lönnqvist Bo (toim.): *Finländskt herrgårdsliv. En etnologisk studie över Karsby gård i Tenala ca 1800–1970*. Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten 1978; Åström, Anna-Maria: *'Sockenboarne'. Herrgårdskultur i Savolax 1790–1850*. Folklivstudier XIX. Helsingfors: SLS 1993; Eriksson, Kristina Ekerö: *Årstafruns dolda dagböcker*. Stockholm: Norstedts 2010.

¹² Vainio-Korhonen 2002, s. 54.

mukaan tarkasteluun myös aateliston ja papiston naiset, mikä luo laajemman katsauksen yleensä kovin talonpoikaispainotteisiin palvelusväen kuvauksiin.

Ylempää palveluskuntaa on käsitelty myös muutamassa pro gradu -työssä. Sonja Aarniolan *Säädynmukaista opetusta. Mamsellit ja kotiopettajat säätyläisperheissä Turun seudulla 1700-luvun lopulla* (2015) tarkastelee 1700-luvun lopun kotiopettajia säätyläistön lasten kasvattajina. Samalla Aarniola käsittelee myös naimattomien naisten itsenäistä työntekoa säätyläisperheissä, vaikka ei nimenomaan taloudenhoitajattaria tutkikaan. Leena Herrala taas tutkii pro gradussaan *Helsingin palvelusväki sääty-yhteiskunnan murroksessa 1700-luvun jälkipuolella. Palkollisuus naimattoman naisen elämänvaiheena* (1997) palvelusväen sosiaalista liikkuvuutta ja naispuolisten palvelijoiden avioitumista 1700-luvun toisella puoliskolla. Hänelläkin pääpaino on alemmassa palvelusväessä, koska ”parempia palvelijoita Helsingissä oli vähän”, mutta etenkin palvelusväen avioliittojen tarkastelussa taloudenhoitajattariakin esiintyy.

Koska kaikissa mainituissa tutkimuksissa on keskitytty lähinnä alempaan palvelusväkeen, ovat palveluskunnan päät eli tilanhoitajat ja taloudenhoitajattaret jääneet hyvin vähille maininnoille. He muodostivat kamarineitojen, lakeijoiden, kokkien ja muiden erikoistuneempien palvelijoiden kanssa palvelijoiden eliittiluokan¹³ ja toimivat välittäjinä isäntäväen ja muun palveluskunnan välillä. Isäntäväki saattoi olla pitkiäkin aikoja poissa kartanoistaan – kenties he eivät koskaan siellä edes asuneet – joten talosta pitivät huolta luottopalvelijat. Heidän vastuulleen saatettiin jättää suuriakin rahasummia ja heiltä odotettiin tilikirjanpitoa ja säännöllisiä raportteja talouden tilasta.¹⁴ Palvelusväen työn järjestäminen oli nimenomaan naisten vastuulla¹⁵, joten emännän sijaisena tai alaisena toimineiden taloudenhoitajattarien tarkempi tutkiminen tuo lisää tietoa kartanotalouden arkipäivän tehtävistä sekä siitä, millainen asema heillä oli muun palvelusväen ja isäntäväen välimaastossa.

1700-luvun puoliväli vaikuttaa myös olleen aika, jolloin taloudenhoitajattaret alkoivat yhä useammin esiintyä tällä ammattinimikkeellä viranomaislähteissä. Vaurastuva maaseutu ja kasvava kartanotalous vaativat palveluskunnalle työnjohtajia, joilla oli kyky pitää koko talouden langat käsissään. Taloudenhoitajattarien tutkiminen Suomessa juuri 1700-luvun puolivälissä tuo paitsi puuttuvan palasen palvelusväen tutkimukseen, myös kurkistusikkunan aateliston ja muun ylemmän säätyläistön ajatusmaailmaan ja heidän käsitykseensä

¹³ Ilmakunnas 2009, s. 317–319.

¹⁴ Ilmakunnas 2009, s. 33, 83, 205, 318, 329; Jutikkala 1932a, s. 167.

¹⁵ Ilmakunnas 2016, s. 29–30.

säädynmukaisesta kotitaloudesta. Taloudenhoitajatar oli parhaimmillaan kuin statusesine, joka sai kymmenen kertaa suurempaa palkkaa kuin tavallinen piika, nosti talouden arvoa ja edisti isäntäväen asemaa seurapiireissä.

2 Tersmedenin päiväkirja ja sen lähdekriittiset ongelmat

2.1 Päiväkirja tutkimuslähteenä

Tässä tutkimuksessa päälähteenä käytetty Carl Tersmedenin päiväkirja, *Lefnadsjournal*, ei ole puhdaspiirteinen päiväkirja sanan perinteisessä merkityksessä. Sen merkinnät on kirjoitettu muistiin heti tapahtumien jälkeen, mutta tekstiä on myöhemmin kirjoittajan vanhuudenpäivillä editoitu muistelmatyylisemmäksi kokonaisuudeksi. 1700-luvulla muistelmat tarkoittivat yleensä vain tiettyyn elämänvaiheeseen keskittyvää tekstiä, ei koko elämänkaarta käsittelevää kertomusta, ja yleensä muistelmat oli nimenomaan tarkoitettu ulkopuolisten luettavaksi.¹⁶

Tersmedenillä alkuperäiset päiväkirjamerkinnot näkyvät edelleen vahvasti puhtaaksikirjoitetun version pohjalla, vaikka toisinaan tapahtumia on koottu tarinallisiksi kokonaisuuksiksi. Todennäköisesti merkinnöistä on myös poistettu kohtia, jotka on koettu liian yksityisiksi, epäkiinnostaviksi tai sopimattomiksi muistelmien tyyliin. Tersmeden itse kutsuu teostaan nimellä ”*Lefnadsjournal*” tai ”*Lefnadshistoria*”. Näissä nimityksissä ajatus päiväkirjasta näyttää yhdistyvän hänen koko elämänsä kattavaan kertomukseen. Kyseessä on siis jonkinlainen yhdistelmä päiväkirjaa, muistelmateosta ja omaelämäkertaa.

Tällaisen lähteen käyttö historiantutkimuksessa edellyttää erityisen tarkkaa sisäistä lähdekritiikkiä. Päiväkirja tai muistelmat ovat aina hyvin subjektiivinen kertomus tapahtumista. Etenkin julkisesti luettavaksi tarkoitettu päiväkirja tai siitä myöhemmin osin muistitiedon varassa editoidut muistelmat ovat saattaneet houkutella kirjoittajan esittämään tapahtumat itselleen erityisen edullisessa valossa. Tässä luvussa käsitellään ensin yleisesti päiväkirjojen

¹⁶ Kurvinen 2014, s. 132; Ariès, Duby & Chartier 2001, s. 270. Erilaisia 1700-luvun päiväkirjatyyliä edustavat esimerkiksi seuraavat: *Päivästä päivään* etenevä päiväkirja, jossa kartanonhoito ja palveluskunta esiintyvät merkinnöissä: Årstadagboken (Reenstierna, Märta Helena; Broman, Gunnar; Erixon, Sigurd; Stålhane, Arvid; Wallin, Sigurd: *Årstadagboken: journaler från åren 1793–1839*. Generalstabens litografiska anstalts förlag: Stockholm 1946–1953.) Päiväkirjan pohjalta myöhemmin kirjoitettuja muistelmateoksia: Carl Johan Aminoffin elämäkerta ja G.H. Jägerhornin sotapäiväkirja. (Aminoff, Carl Johan: *Vardagsslit och sjuårskrig. Upplevt och beskrivet av den nyländske dragonen Carl Johan Aminoff*. Utgiven med kommentarer av Patrick Bruun. Svenska Litteratursällskapet i Finland: Helsingfors 1994; Jägerhorn, G.H.: *Ifält för Gustaf III. Beskrivning över kampanjen i Savolax 1788–1790*. Utgiven av Petra och Pertti Hakala. Svenska litteratursällskapet i Finland/Bokförlaget Atlantis: Helsingfors/Stockholm 2004.) Lasten tai nuorten kirjoittamia päiväkirjoja: Charlotta Jacobina Munsterhjelm ja Metta Magdalena Lillien päiväkirjat (Munsterhjelm, Charlotta Jacobina: *Charlotta Jacobina Munsterhjelm's dagböcker 1799–1801*. Med kommentarer och register utgivna av Bo Lönnqvist. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1970; Lillie, Metta Magdalena: *Metta Magdalena Lillies dagbok 1737–1750. En västgötisk släktkrönika*. Utgiven genom Jessica Eriksson. Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia. Handlingar del 30: Stockholm 2008.)

käyttöä historiallisena lähteenä sekä tämän jälkeen sitä, miten Tersmedenin päiväkirja soveltuu historiantutkimuksen lähdeaineistoksi.

Laajimman aikaisemmassa tutkimuksessa annetun määritelmän mukaan päiväkirja on yksityiseksi tarkoitettu, periodisesti kirjoitettu kronologinen muistikirja, joka on kirjoitettu ensimmäisessä persoonassa kirjoittajan omasta näkökulmasta. Ero muistelmiin tai omaelämäkertaan on siinä, että päiväkirjan näkökulma on rajoittuneempi ja kirjoittaja on keskellä kuvailemiaan tapahtumia, kun taas muistelmassa voidaan tapahtumia tarkastella retrospektiivisesti ulkopuolelta käsin, tietäen mihin ne lopulta johtavat.¹⁷ Päiväkirjamuotoja on historian saatossa ollut monia, esimerkiksi matkapäiväkirjat, hengelliset tai tunnustukselliset päiväkirjat, muistikirjamaiset päiväkirjat, raportoivat päiväkirjat ja intiimit päiväkirjat.¹⁸ Päiväkirja on saattanut toimia muistiinpanovihkona, luonnoskirjana, kulttuurisena dokumentointina, oman tilan etsimisenä, henkilökohtaisten tunnustusten kanavana ja omien tunteiden pohdintapaikkana, taiteellisenä teoksena tai kirjallisen ilmaisun harjoitusalueena.¹⁹

Muistiinpanoja päivän kulusta on todennäköisesti kirjoitettu niin kauan kuin kirjoitustaito on ollut olemassa, mutta varhaisimmat tekstit ovat olleet pääasiassa julkisia dokumentteja tai kronikoita tärkeistä tapahtumista ja henkilöistä.²⁰ Euroopassa matkapäiväkirjat olivat päiväkirjojen ensimmäinen laajempi muoto, mutta niissä ei läheskään aina tuotu henkilökohtaisia ajatuksia mukaan tekstiin.²¹ Ne toimivat 1500- ja 1600-luvuilla pääasiassa tiedon levittäjinä ja 1700-luvullakin enemmän kulttuurivertailun ja yhteiskuntakritiikin välineinä kuin subjektiivisina omien havaintojen ja kokemusten esittelijöinä. Matkapäiväkirjat kirjoitettiin usein suoraan julkisiksi tai niitä muokattiin myöhemmin yleiseksi matkakuvaukseksi. Vasta 1800-luku nosti vahvemmin esiin henkilökohtaisen kokemuksen korostamisen ja eksoottisten maiden ja tapojen ihmettelyn, ja samalla myös romaanimainen kerronta alkoi yleistyä.²²

Henkilökohtainen päiväkirja tunnettiin Euroopassa jo 1600-luvulla, jolloin omien asioiden muistiin merkitseminen oli mahdollista vain kirjoitustaitoiselle yläluokalle.²³ Varhaisissa päiväkirjoissa olennaisinta oli päivittäisten tapahtumien muistiin kirjoittaminen, ja 1700-

¹⁷ Vatka 2005, s. 16; Norkola 1995, s. 113; Svenske 1993, s. 20.

¹⁸ Norkola 1995, s. 116; Vatka 2005, s. 39, 46, 52; Hämmerle 2009, s. 146.

¹⁹ Vatka 2005, s. 75, 266.

²⁰ Eriksson 2004, s. 12; Lahtinen 2014, s. 299.

²¹ Vatka 2005, s. 39; Eriksson 2004, s. 12.

²² Vatka 2005, s. 40–42.

²³ Lahtinen 2014, s. 307–309.

luvulla yleistyikin tapa kantaa mukana muistikirjaa tai almanakkaa muistiinpanojen tekemistä varten.²⁴ 1700-luvun puolivälissä alkoi muotoutua *journal intime*, päiväkirja, jossa etusijalla olivat henkilökohtaiset ajatukset ja tunteet, ei pelkkä raportointi päivän tapahtumista.²⁵ Vaikka jo 1700-luvulla tuli yläluokan piirissä muotiin lukea ja kirjoittaa päiväkirjoja, muistelmia ja kuvauksia eletystä elämästä²⁶, ei niitä julkaistu laajasti ennen 1800-lukua, jolloin yksilöllinen ja subjektiivinen päiväkirja oli erityisesti suosiossa.²⁷

Kuten tämä tutkimuskin osoittaa, päiväkirjat tarjoavat arvokasta tietoa ihmisten arjesta ja elämän yksityisemmästä puolesta, mutta niiden käyttö historian tutkimuksessa ei ole ongelmatonta. 1700-luvulla kirjoitettujen tekstien yksityisyys ja julkisuus käsitettiin eri tavalla kuin myöhemmin. Kirjeitä luettiin ääneen perhe- ja ystäväpiirissä, ja kirjeen kirjoittaja tiesi sen.²⁸ Ympäri Eurooppaa ihmiset liittyivät kirjallisuuskлубeihin, joissa myös kirjoja luettiin yhdessä ääneen.²⁹ Tuon ajan yhteiskuntaa tutkittaessa onkin otettava huomioon, että sama yhteisöllisyys heijastui myös päiväkirjoihin.

Tärkeä kysymys on, onko päiväkirja alun perin tarkoitettu yksityiseksi vai julkiseksi. Jos sen kirjoittaja on halunnut tekstinsä muiden luettavaksi, tulee pohtia, millaiselle yleisölle se on tarkoitettu ja mitkä seikat ovat saattaneet vaikuttaa siihen, että kirjoittaja olisi halunnut silotella tai vääristellä tapahtumia.³⁰ 1700-luvun päiväkirjat saattavat muuten täyttää kaikki modernin päiväkirjan määritelmät – periodinen kirjoittaminen, kronologia, ensimmäinen persoona ja tapahtumien keskellä oleva näkökulma – mutta kirjoittajan ajatuksena on alun alkaenkin saattanut olla se, että omaiset, perilliset tai laajempi yleisö lukevat tekstin jossakin vaiheessa. Ajatus päiväkirjan ehdottomasta yksityisyydestä tuli normiksi vasta 1900-luvulla.³¹

Subjektiivisina lähteinä päiväkirjat kertovat todellisten tapahtumien lisäksi siitä, miten kirjoittaja olisi toivonut asioiden menneen tai mitä hän halusi kertoa itsestään jälkimaailmalle. Kaikki kerrottu ei välttämättä pidä paikkansa, mutta aikakauden ihanteet, kirjoittajan arvostukset ja toiveet välittyvät päiväkirjojen teksteistä silloinkin, kun kertomuksessa esiintyviä faktoja on syytä epäillä. Tapahtumien merkitys näyttäytyy tällöin tärkeämpänä kuin itse

²⁴ Ahola 1993, s. 363; Norkola 1995, s. 117.

²⁵ Hämmerle 2009, s. 144; Ahola 1993, s. 363; Vaska 2005, s. 52–53; Norkola 1995, s. 117.

²⁶ Sjöblad 1997, s. 36; Ilmakunnas 2009, s. 38.

²⁷ Vaska 2005, s. 16–17.

²⁸ Vainio-Korhonen 2011, s. 141, 143; Vaska 2005, s. 55.

²⁹ Linkinen 2005, s. 59.

³⁰ Kurvinen 2014, s. 133.

³¹ Vaska 2005, s. 16–17.

tapahtuma. Kertoja saattaa myös ennakoida mitä hänen yleisönsä haluaa kuulla ja valikoida siihen sopivia tapahtumia, tai keskittyä esimerkiksi ainoastaan politiikan tai hovielämän kuvailuun.³²

Jos päiväkirjaa on editoitu myöhemmin, on kirjoittaja tai hänen lähipiirinsä voinut jälkeempään poistaa kaiken sellaisen, mikä ei ole heidän mieleensä.³³ Tällaiset teokset eivät välttämättä enää kerro varsinaisten tapahtumien aikaisista arvoista ja ihanteista vaan pikemminkin editointihetkellä vallinneista käsityksistä. Päiväkirjoja lähteenä käytettäessä ne tulee sijoittaa historialliseen kontekstiinsa³⁴, toisinaan samanaikaisesti jopa useampaan aikakauteen.

Päiväkirjoja luettaessa tulee myös ottaa huomioon se, mikä niistä on jäänyt puuttumaan ilman kirjoittajan tietoista päätöstä. Usein päiväkirjoihin ei ole kirjoitettu tarkasti kaikkein arkisimpia asioita, koska ne olivat jatkuvasti tekijän ympärillä. Uusia tuttavuuksia ja kulttuureita voidaan kuvailla yksityiskohtaisesti, mutta koti, läheiset sukulaiset ja ystävät jäävät vähemmälle huomiolle.³⁵ Päiväkirjojen ja mustelmien kautta päästään kuitenkin kiinni asioihin, joista muut, esimerkiksi hallinnolliset lähteet, eivät kerro. Yhdistelemällä lähdekriittisesti päiväkirjan kertomusta muihin olemassa oleviin lähteisiin kyetään luomaan monipuolinen kuva menneisyyden tapahtumista.³⁶ Tässä tutkimuksessa päälähteenä käytetty Carl Tersmedenin päiväkirja tuo tästä näkökulmasta tarkasteltuna paljon tietoa juuri oman aikansa arkipäivän tapahtumista, ihmistä ja tavoista.

2.2 Carl Tersmeden ja hänen päiväkirjansa

Tämä tutkimus hyödyntää Carl Tersmedenin (1715–1797) päiväkirjaa ja etenkin sen Suomeen liittyviä osia 1700-luvun taloudenhoitajattarien toimenkuvan ja sosiaalisen aseman hahmottamiseen.³⁷ Näiden tekstissä esiintyvien naisten kuvauksen ymmärtämiseksi on keskeistä hahmottaa myös Tersmedenin oma asema.

³² Kurvinen 2014, s. 133, 146–147; Rossi 2005, s. 90; Ilmakunnas 2009, s. 38.

³³ Ilmakunnas 2009, s. 39; Hämmerle 2009, s. 150.

³⁴ Hämmerle 2009, s. 155.

³⁵ Eriksson 2004, s. 30.

³⁶ Ilmakunnas 2009, s. 39; Hämmerle 2009, s. 148–149.

³⁷ Tersmedenin päiväkirjan alkuperäiskappale *Carl Tersmedens Lefnads Journal, I-XIV vol.* on yksityisomistuksessa. Tässä tutkimuksessa on käytetty Espoon kaupunginmuseon kokoelmiin kuuluvaa digitaalista kopiota, arkistoyksikkö 731:1.

Carl Tersmeden oli taalinmaalaisen aateloidun ruukinpatruunan Jacob Tersmedenin nuorempi poika, joka liittyi 15-vuotiaana vapaaehtoisena laivastoon ja loi siellä uransa.³⁸ Viaporissa vuosina 1749–1764 ollessaan Tersmeden oli sotilasarvoltaan ensin kapteeniluutnantti ja sitten kapteeni, ja toimi Etelä-Suomen ja Ahvenanmaan laivamieskomppanian³⁹ päällikkönä, kun komppania oli komennuksella linnoitustyömaalla. Viaporin jälkeen hän sai siirron Karlskronaan, jossa kohosi lopulta kaleerilaivaston komentajaksi ja vara-amiraaliksi.⁴⁰

Suomen-vuosiensa alkupuolella Tersmeden hankki omistukseensa Albergan kartanon Espoosta, ja sen maille hän perusti tiiliruukin linnoituksen jatkuvan tiilentarpeen ja toverinsa ja esimiehensä, Viaporin rakennustöistä vastaavan eversti Augustin Ehrensvärdin pyyntöjen inspiroimana.⁴¹ Albergasta hän myi linnoitustyömaalle myös pieniä määriä halkoja, muuta puutavaraa, turvetta ja vitsakimppuja.⁴² Sotilasuransa lisäksi Tersmeden oli siis liikemies, joka keskittyi kartanoonsa ja sen suomiin mahdollisuuksiin pyrkien sitä kautta saamaan lisätuloja rahoittaakseen upseerin ja aatelismiehen elämäänsä.

Tersmeden aloitti päiväkirjan pidon 15-vuotiaana⁴³ nuorukaisena ja jatkoi sitä lähes kuudenkymmenen vuoden ajan. Päiväkirjansa alkupuheessa hän kertoo, että kun hän lähti vapaaehtoisena laivastoon, isä vaati häneltä lupauksen kirjoittaa päivittäin ”*vilpitöntä päiväkirjaa tekemistäni ja askareistani, jotta hän sen kautta saisi tietää käytöksestäni*”.⁴⁴ Isä ei kuitenkaan koskaan lukenut päiväkirjaa, vaikka kyselikin välillä, pitääkö poika sitä edelleen.⁴⁵ Päiväkirjan tarkoitus olikin alun alkaen ilmeisesti saada poika tutkiskelemaan omaa käytöstään siitä kirjoittamalla. Ajatus isästä päiväkirjan mahdollisena lukijana vaikutti varmasti ainakin ensimmäisinä vuosina siihen, miten Tersmeden kirjoitti tapahtumista ja omasta roolistaan niissä.

³⁸ Anrep 1858, adel. ätten Tersmeden (n:o 1940), s. 355.

³⁹ Laivamieskomppaniat olivat merisotilasruotujärjestelmä, jossa rannikkoseutujen sotilaat palvelivat laivastossa siinä missä muiden alueiden ruotusotilaat jalkaväessä. SLS: Förvaltningshistorisk ordbok: ”båtsmanskompani”.

⁴⁰ Granqvist & Gustafsson 2013, s. 155–156.

⁴¹ Gustafsson 2015, s. 146.

⁴² Granqvist & Gustafsson 2013, s. 156–157, 159; Tersmeden X:151.

⁴³ Alkupuheessaan Tersmeden kertoo olleensa 17-vuotias, mutta sekä veljenpoika Per Reinhold Tersmedenin alkupuheen että päiväkirjan merkintöjen perusteella Tersmeden oli 15-vuotias lähtiessään yliopistosta Tukholmaan. Myös päiväkirjan varsinainen kerronta alkaa jo vuodesta 1730, jolloin Tersmeden täytti 15 vuotta.

⁴⁴ Tersmeden 1:1. ”(- -) hålla en dagelig och uppriktig journal öfver mina gärningar och göromål, på det han därutaf kunde erfara mitt uppförande”. Alkupuhe on päiväämätön, mutta koska päiväkirja päättyy vuoden 1788 loppuun ja Tersmeden kuoli jouluna 1797, sijoittuu alkupuheen kirjoitusajankohta todennäköisesti 1790-luvun puolenvälin tienoilta.

⁴⁵ Tersmeden 1:1; Göransson 1970, s. 2.

Viimeisinä elinvuosinaan Tersmeden halusi tehdä laajoista päiväkirjamerkinnöistään ja muista muistiinpanoistaan puhtaaksikirjoitetun kokoomaversion, ja näin syntyi 14-osainen ja 10 761 sivua käsittävä muistelmateos ”*Lefnadsjournal*” tai ”*Lefnadshistoria*”. Tersmeden käytti veljenpoikansa Per Reinhold Tersmedenin vuonna 1817 kirjoittaman alkupuheen mukaan puhtaaksikirjoittajana ”taitamatonta nuorukaista”, eikä enää jaksanut itse käydä läpi ja korjata koko laajaa tekstiä.⁴⁶ Nuorukaisen henkilöllisyys ei ole tiedossa, mutta tämä selittää ainakin osin tekstissä esiintyviä virheitä ja ristiriitaisuuksia etenkin tapahtuminen ajoituksissa ja ihmisten nimissä.

Omassa alkupuheessaan Tersmeden kertoo syistään tehdä tällainen puhtaaksikirjoitus. Hän sanoo olleensa viidenkymmenen vuoden aikana mukana monissa valtakunnallisesti merkittävissä tapahtumissa ja haluavansa kertoa kaikesta mahdollisimman tarkasti jälkimaailmalle.⁴⁷ Tersmeden vakuuttaa, että jos lukija hänen tekstistään löytää tietoja tuntemattomista henkilöistä tai tapahtumista, voi tämä olla varma niiden luotettavuudesta.

Sillä en tässä työssäni ole kertonut mitään muuta kuin sen, mitä minulle on tapahtunut, mitä olen ollut itse todistamassa tai josta minulla on ollut mitä luotettavimmat tiedot. (- -) Olisi minulle mitä suurimmaksi tyydytykseksi, jos jälkimaailma pitäisi tätä pientä työtäni edes hieman valaisevana.⁴⁸

Alkupuheesta voidaan havaita, että Tersmeden itse kuvailee puhtaaksikirjoitetun päiväkirjansa sopivan perinteisen kronologisen päiväkirjan ja muistelmien välimaastoon. Päiväkirjasta muotoutui puhtaaksikirjoituksen kautta teos, jossa joitakin asioita on yhdistelty kokonaisuuksiksi ja niitä selitetty lopputulos jo ennalta tietäen. Pääasiassa tekstin muoto on kuitenkin säilynyt päiväkirjamaisena.

Tämä tutkimus lähtee siitä, että tekstin pohjana ovat olleet lähes päivittäin kirjoitetut yksityiset merkinnät ja muut muistiinpanot, mutta puhtaaksikirjoitus on tehty laajempaa lukijakuntaa ajatellen. On mahdotonta sanoa, keitä Tersmeden tarkoitti puhuessaan tulevista lukijoistaan, jälkimaailmasta. Päiväkirjan runsaat nimien ja titteleiden sekaannukset ja virheellisuudet viittaavat siihen, että puhtaaksikirjoitusvaiheessa hän lisäili sukulaisuussuhteita ja muita

⁴⁶ Tersmeden I:alkupuhe; Tersmeden 1:V-VI: ”*okunnig Yngling*”.

⁴⁷ Tersmeden 1:1–2.

⁴⁸ Tersmeden 1:2–3. ”*Ty jag har i detta mitt arbete ej annat anför, än hvad mig själf händt, hvartill jag varit ögnavittne eller ock hvarom jag haft de aldri tillförläteligaste kundskaper. (- -) Och blir min aldri största satisfaktion, om detta lilla arbete kan tjäna framtiden till någon upplysning.*”

henkilötietoja ihmisille, joihin oli aluksi kenties viitannut ainoastaan nimellä tai ammatilla. Yksinomaan omien sukulaistensa silmille hän ei ehkä teostaan tarkoittanut.

Tiedossa ei myöskään ole, kuinka paljon tekstiä puhtaaksikirjoitusvaiheessa karsittiin pois, eikä liioin sitä, miten paljon Tersmeden kykeni lopulta olemaan mukana lopullisessa puhtaaksikirjoitustyössä. Hän joka tapauksessa aloitti päiväkirjojensa koonnin itse ja ilmeisesti päätti, mitä otettiin mukaan ja mitä poistettiin, vaikka lopullinen kirjoitustyö jäikin toisen henkilön tehtäväksi. Seuraavien sukupolvien moraali tai sopivuussäännöt eivät siis vaikuttaneet tähän muokkaukseen.

Huomionarvoista on myös se, että Tersmedeniltä ei jäänyt vaimon lisäksi muuta perhettä⁴⁹, joten lapset eivät olleet määrittämässä mitä isästä oli sopivaa kertoa jälkimaailmalle. Vaikka muilla sukulaisilla on toki voinut olla näkemyksiä asian suhteen, on kuitenkin todennäköistä, että kokoamista ovat ohjanneet ainoastaan Tersmedenin omat, vuosikymmenten saatossa syntyneet näkemykset asioiden sopivuudesta ja kiinnostavuudesta. Laaja ja yksityiskohtainen päiväkirja on saattanut olla Tersmedenille myös keino jättää itsensä pysyvä muisto jälkimaailmalle, koska perillisiä häneltä ei jäänyt sukuhaaraa jatkamaan.

Edellä esitellyn valossa Tersmedenin *”Lefnadsjournal”* on siis puhdaspiirteinen 1700-luvun päiväkirjaperinteen tuotos. Ainakaan editoidun päiväkirjan merkinnät eivät vaikuta olleen hänelle välineitä tunteiden analysointiin tai yhteiskunnalliseen filosofointiin. Henkilökohtaiset menetyksetkin on mainittu hyvin lyhyesti: esimerkiksi sukulaisten kuolemat Tersmeden mainitsee vain muutamilla lauseilla, ja jopa hänen pienen tyttärensä kuolema jää muiden tapahtumien varjoon. Mahdollisesti nämä asiat olivat enemmän läsnä alkuperäisissä merkinnöissä, mutta jäivät editointivaihteessa pois. On kuitenkin myös täysin mahdollista, että päiväkirja ei ollut Tersmedenille keino käsitellä tällaisia asioita vaan – isän antamien ohjeiden mukaisesti – raportti päivän tapahtumista ja etenkin Tersmedenin omasta käytöksestä niiden keskellä.

Osittain päiväkirjassa näkyy myös matkakuvausten sekä 1600- ja 1700-lukujen taloudenpitokirjojen perinne. Taloudenpitokirjoihin merkittiin hyvin tarkkaan tietoja tilanhoidosta, kellarin sisällöstä, teurastuksista ja sadon määristä. Tällainen kirjanpito oli

⁴⁹ Adelsvapen-Wiki: Adliga ätten Tersmeden no 1940 A. Hänen ainoa tyttärensä kuoli alle vuoden ikäisenä ja ainoa poikansa Carl Gustaf 17-vuotiaana, 21 vuotta ennen isäänsä, vuonna 1776 ilman jälkeläisiä. Vaimo Inga Dorothea eli vuoteen 1811 asti.

yleensä naisten tehtävä, mutta poikamiehenä Tersmeden otti selvästi itse huolehdittavakseen kaikki kartanohoidolliset asiat myös päiväkirjansa sivuilla.⁵⁰

Päiväkirjasta on Ruotsissa julkaistu 1910-luvulla lyhennelmä, joka käsittää kuusi osaa ja 1719 sivua. Sen kokoajat Nils Sjöberg (osa I) ja Nils Erdmann (osat II–VI) ovat kuitenkin keskittyneet lähinnä Tersmedenin poliittiseen ja sotilaalliseen toimintaan sekä Ruotsin puolen tunnettuihin tapahtumiin ja ihmisiin. Tersmedenin Suomen-vuosia (1748–65) on mahtunut mukaan ainoastaan noin 200 sivun verran, ja niistäkin suurin osa käsittelee hänen matkojaan Tukholmaan.⁵¹

Painetun version suppeuden tähden sen pohjalta ei voi tehdä luotettavia yleistyksiä Tersmedenin elämästä. Hyvä esimerkki sen aiheuttamista virhetulkinnoista on Espoon paikallishistoriasta kertova teos *Vanha Hagalund* (1972), jossa kirjoitetaan, että Tersmedenin kaltaista ruotsalaista upseeria ei kiinnostanut olla tekemisissä suomalaisen maalaisaatelin kanssa. Perusteena tälle on painetun päiväkirjan yksittäinen maininta Otnäsin kartanon omistajista.⁵² Päiväkirjan alkuperäisversiossa on kuitenkin lukuisia mainintoja Tersmedenin yhteyksistä Otnäsin herrasväkeen ja Kilon kartanon rouvaan sekä Mäkkylän ja Bergansin tilojen ei-aatelisiin omistajiin. Nämä suhteet vaikuttavat olleen läheiset, sillä talojen välillä lainailtiin niin heinähäkkeitä ja hevosia kuin juhla-lautasia ja -pikareita, ja niiden asukkaat tekivät vierailuja toistensa luo.⁵³

Päiväkirjan lähes 11 000-sivuisen alkuperäisversion tutkiminen antaa uutta ja mielenkiintoista tietoa monen muun asian ohella Albergan kartanon jokapäiväisestä elämästä, sen palvelusväestä ja heidän tehtävistään. Vaikka tuo versio on puhtaaksikirjoitettu ja mahdollisesti karsittu, sen kartanonpidosta kertovat kuvaukset ovat erittäin yksityiskohtaisia.

Tersmeden kertoo pikkutarkasti päivien kulusta, tapaamistaan henkilöistä ja näiden kanssa käymistään keskusteluista. Hän myös kirjoittaa tunnollisesti ja elävästi arkipäivän asioista: paljonko palkkaa hän maksoi palvelusväelleen, montako veistä hän osti tai lainasi juhliaan varten ja mitä päivällisillä tarjottiin ruoaksi. Ihmisten pukeutumiseen tai luonteenpiirteisiin hän

⁵⁰ Hämmerle 2009, s. 145; Votka 2005, s. 77–78.

⁵¹ Tersmeden 4:25–240.

⁵² Eskola 1972, s. 32.

⁵³ Asioiden lahjoittamisesta ja lainaamisesta kartanoiden välillä kts. esim. Tersmeden VIII:110 (kalan lahjoittaminen ”Kilon rouvalle”), Tersmeden VIII:324 (heinähäkkien ja hevosen lainaaminen), Tersmeden VIII:332 (lautasten ja pikarien lainaaminen). Albergaan tehdyistä vierailuista kts. esim. Tersmeden VIII:601; VIII:324; X:279; X:480, XI:194.

ei juuri kiinnitä huomiota, hän on pääosin hyvin diplomaattinen kaikkia kohtaan ja välttelee poliittisia kannanottoja. Kenties hän jo alun alkaenkin toivoi jättävänsä päiväkirjansa jälkimaailman luettavaksi, tai sitten vanhuudenpäivien puhtaaksikirjoitusvaiheessa epäkohteliaimmat arvostelut karsiutuivat pois.

Myös puhtaaksikirjoitetun version luotettavuutta arvioitaessa tulee ottaa huomioon sekä päiväkirjassa esitetyt faktatiedot että myöhempi editointi. Tästäkin versiosta on varmasti karsittu pois tapahtumia ja epäkiinnostaviksi ajateltuja yksityiskohtia, joten siitä mitä päiväkirjassa ei mainita, ei voi vetää kovin suuria johtopäätöksiä. Tämän tutkimuksen aiheeseen eli taloudenhoitajattariin liittyvissä asioissa Tersmedenin kertomaan luottaminen on perustelua, sillä hän oli varsinkin kartanonomistajuutensa alkuvaiheessa päiväkirjamerkinnoissään hyvin paneutunut Albergan taloudenpitoon. Tersmedenillä tuskin myöskään oli myöhemmin suuria syitä muokata kuvauksia kartanon arkipäivästä itselleen suotuisammiksi. Jos päiväkirjan antama kuva Albergasta tai taloudenhoitajattarista olisi ollut jotenkin epäedullinen, helpompaa olisi ollut jättää pois tällaiset kohdat.

Mahdolliset henkilökohtaiset motiivit tulevat todennäköisesti enemmän esiin kohdissa, joissa Tersmeden kertoo omasta panoksestaan asioihin: miten suosittu hän oli, kuinka paljon hän vaikutti tärkeisiin historiallisiin tapahtumiin tai kuka oli syypää konflikteihin tai väärinymmärryksiin. Näissä kohdin tulee ottaa huomioon se, että todennäköisesti julkiseksi tarkoitettua teosta luodessaan Tersmeden saattoi haluta muokata asioita itselleen myönteisemmiksi, esittää järjestämänsä juhlat tai päivälliset todellista suositumpina tai korostaa omaa rooliaan tärkeissä tapahtumissa tai päätöksissä. Sikäli kun tässä tutkimuksessa on erityisiä epäilyksiä päiväkirjan luotettavuutta kohtaan, käsitellään näitä kohtia seuraavissa luvuissa erikseen kyseisten tapahtumien kohdalla.

2.3 Tersmedenin päiväkirjan ajoitusongelmat

Päiväkirjoihin liittyvien yleisten lähdekriittisten ongelmien lisäksi Tersmedenin päiväkirjassa esiintyy tavallista runsaammin epätarkkuuksia päiväyksissä ja ihmisten nimissä, mikä tuo omat haasteensa sen tulkintaan. Merkintöjen yksityiskohtaisuudesta voi päätellä, että ne on kirjoitettu heti päivän tapahtuminen jälkeen. Myöhempiä lisäyksiä kuitenkin on tehty, sillä paikoin esimerkiksi ihmisten nimissä ja ammateissa on sekaannuksia ja virheitä, jotka vaikuttavat siltä, että niitä on täydennetty muistinvaraisesti vasta paljon myöhemmin. Todennäköisesti

Tersmeden tai hänen puhtaaksikirjoittajansa selkeyttivät ja yksilöivät myöhemmin henkilöitä, tarkensivat näiden virka-asemia ja ammatteja ja lisäilivät tapahtumapaikkoja, mutta eivät aina osuneet oikeaan.⁵⁴

Vaikuttaa myös siltä, että tiettyyn asiakokonaisuuteen tai tapahtumakulkuun liittyvät merkinnät on paikoin koottu yhteen, vaikka ajallisesti tapahtumien välillä olisi ollut kuukausia tai jopa vuosia. Tämä saattaa olla osoitus Tersmedenin halusta kertoa kokonaisia tarinoita, mutta yksinkertaisempi selitys voi olla se, että alkuperäisten päiväkirjamerkintöjen päiväykset ovat olleet puutteellisia. Tällöin samasta kokonaisuudesta kertovat merkinnät on laitettu yhteen joko selvyys- tai siksi, että myöhempi kokoaja on olettanut niiden tapahtuneen todellista lyhyemmän ajan kuluessa. Tällöin tapahtumien ajoituksiin on tullut virheitä.⁵⁵

Tersmedenin Suomen-vuosilta päiväkirjassa on paljon materiaalia 1750-luvun alkuvuosilta, mutta hädin tuskin mitään saman vuosikymmenen lopusta ja 1760-luvun alusta.⁵⁶ On mahdollista, että tiettyjen vuosien päiväkirjamerkinnät ovat osittain tai kokonaan tuhoutuneet, ja siksi näistä vuosista on vain lyhyitä yhteenvetoja. Todennäköisempi selitys kuitenkin on, että Suomen-vuosien tapahtumia on sijoitettu huomattavissa määrin liian varhaiseen aikaan, sillä ainakin eräät vuoden 1753 merkinnät käsittelevät todistettavasti vuonna 1758 tapahtuneita asioita.⁵⁷

Vuosilukujen lisäksi myös päivämäärät ovat pääosin virheellisiä suhteessa viikonpäiviin. Tässä tutkimuksessa päivämäärien tarkkuus ei ole olennaista, koska etusijalla ovat ihmiset, tapahtumat ja ilmiöt. Alla käsitellään kuitenkin hieman Tersmedenin päivämääräkysymystä, koska se on mietityttänyt päiväkirjaa lähteenään käyttäneitä tutkijoita jo pitkään, ja koska tätä tutkimusta tehdessä on tullut esiin muutamia lisänäkökulmia.

⁵⁴ Tällaisia väärin nimettyjä henkilöitä Tersmedenin Suomen-vuosilta ovat esimerkiksi valtiopäiväedustajaporvarin nimi tai Köyliön-matkan pappi. (Kts. Granqvist 2012, s. 79 viite 62; Salmi & Cedercreutz 2006, ei sivunumeroita.) Myös taloudenhoitajattarien nimissä on sekaannuksia, josta tarkemmin myöhemmin luvuissa 3 ja 5.

⁵⁵ Tällainen tapaus on esimerkiksi Tersmedenin panimohanke. Sen eri käännteet voi muiden lähteiden kautta ajoittaa varsin tarkasti, mistä selviää päiväkirjan päiväysten olevan virheellisiä ja liian lähelle toisiaan sijoitettuja. Panimohanke kesti muiden lähteiden mukaan yli kaksi vuotta, kun taas päiväkirjassa siihen menee ainoastaan muutama kuukausi. (Granqvist 2012, passim.)

⁵⁶ Osa VIII eli ajanjakso 1.1.1745–2.3.1750 käsittää 899 sivua (viisi vuotta), osa VIII eli jakso 2.3.1750–31.12.1751 käsittää 682 sivua (vajaat kaksi vuotta), osa X eli 1.1.1752–31.12.1759 käsittää 730 sivua (kahdeksan vuotta) ja osa XI eli 1.1.1760–31.12.1768 käsittää 761 sivua (yhdeksän vuotta). Näiden osien sisälläkin vuosien jakautuminen on epätasaista: Vuotta 1757 on vain 50 sivua, vuotta 1761 vain kolme sivua, ja vuodesta 1762 puuttuu lähes kaikki helmikuusta toukokuuhun.

⁵⁷ Tersmedenin taloudenhoitajatar Regina Landtman menee naimisiin vuonna 1758, mutta häitä koskevat päiväkirjamerkinnät on ajoitettu vuodelle 1753. Tersmeden X:270–271, 279–280, 311. Kts. myös luku 3.3 Regina.

Tersmedenin päiväkirjamerkinnöissä on yleensä sekä päivämäärä että viikonpäivä, mutta nämä päiväykset lähes säännönmukaisesti virheellisiä. Tämän on arveltu johtuneen ainakin osittain siitä, että Ruotsissa tehtiin vuonna 1753 kalenteriuudistus, jossa siirryttiin vanhasta juliaanista kalenterista uudistettuun gregoriaaniseen kalenteriin. Koska juliaaninen kalenteri oli tuolloin kolmestoista päivää todellista vuodenvieroa jäljessä, helmikuussa 1753 oli vain 17 päivää, joiden jälkeen siirryttiin suoraan maaliskuun ensimmäiseen päivään.⁵⁸ Käytännössä valtakunta eli kuitenkin pitkään rinnakkaisjärjestelmässä, jossa kalentereihin painettiin molemmat ajanlaskut.⁵⁹ Esimerkiksi suomenkielisessä almanakassa oli rinnakkain sekä ”vanha luku” että ”uusi luku” aina vuoteen 1794 asti.⁶⁰

Kun Nils Erdmann editoi päiväkirjan neljättä osaa julkaisua varten, hän otti esipuheessa kantaa päiväyskysymykseen ja oletti Tersmedenin seuranneen 1750-luvulta eteenpäin edelleen pääasiassa vanhaa lukua. Poikkeuksia olivat suuret juhlapäivät, jotka vietettiin valtakunnan virallisen ajanlaskun mukaan, sekä vuodet 1755 ja 1756. Erdmann on laittanut painetussa versiossa Tersmedenin päivämäärien jälkeen sulkuihin omat ehdotuksensa oikeista päivämäärästä, ja yleensä ero on yksi päivä suuntaan tai toiseen.⁶¹

Kun seuraa satunnaisotannalla Tersmedenin päiväyksiä ennen vuoden 1753 maaliskuuta, käy ilmi, että hänen viikonpäivänsä ovat lähes aina yhden päivän jäljessä gregoriaanisen kalenterin eli uuden luvun päivämääriä. Jos hän on merkinnyt päivämääräksi vaikkapa sunnuntain 1. toukokuuta 1752, oli toukokuun ensimmäinen päivä tuona vuonna todellisuudessa maanantai.⁶² Tällainen päiväysten poikkeama on täysin säännöllistä, joten ei ole ihme, että Erdmann on päätenyt pitämään kiinni Tersmedenin ajanlaskusta ja on laittanut painettuun teokseen sulkuihin oikeaksi olettamansa päivämäärän, joka osuu kyseiselle viikonpäivälle.

Vuoden 1753 maaliskuun jälkeen Tersmedenin päivämäärät istuvat uuteen gregoriaaniseen kalenteriin edelleen samalla yhden päivän heitolla. Huomattavaa on se, että tämän havainnon

⁵⁸ Oja 2013, s. 44, 262.

⁵⁹ Institutet för språk och folkminnen: Märkesdagar.

⁶⁰ Yliopiston almanakkatoimisto, 1700-luvun almanakat 1700–1799.

⁶¹ Tersmeden 4:7–8. Painetussakaan versiossa eivät päivämäärät ole täysin luotettavia. Sen lisäksi, että päiväkirjan tekstiä on painettuun versioon siirrettäessä mielivaltaisesti lyhennelty ja osin uusin sanoin kirjoitettu, on myös päivämäärissä epätarkkuuksia. Samalla kun Sjöberg ja Erdmann alkupuheissa ruotivat Tersmedenin epäloogisia päiväyksiä, yhdistelevät he tekstissä eri päivien tapahtumia saman päivän alle. Toisinaan he myös mainitsevat viikonpäivän yhteydessä päivämäärän, vaikka sitä ei alkuperäisessä ole mainittu (esim. Tersmeden 4:76). Näitä yhdistelyjä ja muutoksia ei kuitenkaan missään kohtaa painettua versiota tuoda esiin, joten sen huomaa vain verrattaessa alkuperäistä lähdetä painettuun. Päivämääriä, joissa tämä tulee esiin ovat esim. Tersmeden VIII:763 ja Tersmeden 4:74; Tersmeden VIII:798 ja 4:77; Tersmeden X:14 ja 4:118.

⁶² Vertailukohtana on käytetty Yliopiston almanakkatoimiston digitoimia 1700-luvun almanakkoja.

perusteella Tersmeden käyttäisi uutta lukua jo vuosia ennen Ruotsin siihen siirtymistä, toisin kuin Erdmann esittää. Tähän on saattanut olla syynä se, että Tersmeden vietti nuoruudessaan pitkiä aikoja ulkomailla, muun muassa Portugalissa, Italiassa, Ranskassa ja Hollannissa, joissa gregoriaaninen kalenteri oli käytössä jo huomattavasti Ruotsia aikaisemmin.⁶³

Vuodelle 1753 on päiväkirjassa kuitenkin eksynyt useita tapahtumia, jotka muiden lähteiden perusteella tapahtuivat todellisuudessa vuonna 1758. Jos nämä merkinnät siirretään tuolle vuodelle, täsmäävät Tersmedenin viikonpäivät ja päivämäärät tarkalleen uuden luvun kanssa.⁶⁴ Jos Tersmedenin päiväkirjan virheellisesti ajoittamia tapahtumia olisi mahdollista muiden lähteiden avulla siirtää oikeille vuosilleen, ainakin jotkin viikonpäivät ja päivämäärät saattaisivat pitää paikkansa. Tämän teorian varmentaminen tai edelleen kehittäminen tosin vaatisi päiväkirjan tarkkaa läpikäyntiä etenkin 1750-luvun osalta ja yrityksiä saada muista lähteistä varmistus tiettyjen tapahtumien todellisista vuosista. Nimien sekavuus vaikeuttaa tätä tehtävää, koska aina ei ole täyttä varmuutta edes siitä, kenestä henkilöstä on kyse.

Tämän tutkimuksen puitteissa on mahdotonta perehtyä laajemmin Tersmedenin ajanlaskuun. Taloudenhoitajattarien elämäkerrallisia tapahtumia on kuitenkin joissakin tapauksissa mahdollista verrata muihin lähteisiin, jotka todistavat sen, että päiväkirjan heihin liittämät tapahtumat ovat välillä väärän vuoden kohdalla. Seuraavissa luvuissa jätetäänkin selvyiden vuoksi tapahtumien tarkka ajoitus pois, jos sitä ei voi muista lähteistä varmentaa. Joissakin tapauksissa esitetään mahdollisia korjattuja päivämääriä ja vuosia; näissä yhteyksissä selitetään tapauskohtaisesti tarkemmin, miten tällaiseen päiväykseen on päädytty. Koska Tersmedenin seikkaperäisen kirjoitustyylin ansioista virheellisiä nimiä ja päivämääriä on paikoin ollut mahdollista selvittää ja oikaista muiden lähteiden avulla, selviää niiden kautta se, että vaikka joissakin yksityiskohdissa muut aikalaislähteet eivät mene yksiin Tersmedenin kanssa, pitävät Tersmedenin kuvailemat yleiset tapahtumat kuitenkin pääosin hyvin paikkansa.⁶⁵ Kuten seuraava luvut osoittavat, ajoitus- ja nimiongelmista huolimatta päiväkirja toimii hyvin nimenomaan kulttuurihistoriallisena lähteenä.⁶⁶

⁶³ Oja 2013, s. 43.

⁶⁴ Tersmeden X:270–271, 311. Taloudenhoitajatar Regina Landtmanin häät vuonna 1753 tapahtuvat oikeasti vuonna 1758 ja silloin Tersmedenin antama viikonpäivä täsmää päivämäärään.

⁶⁵ Göranson 1970, s. 33–34; Tersmedenin päiväkirja verrattuna Viaporin linnoitustyömaan kirjanpitoon kts. Gustafsson 2015, s. 31. Tersmedenin panimohankkeen tapahtumien selvittämisestä eri aikalaislähteistä kts. Granqvist 2012 passim.

⁶⁶ Granqvist & Gustafsson 2013, s. 156; Granqvist 2012, s. 57–66; Abrahamson 2006 passim.; Göranson 1970 passim.

3 Taloudenhoitajattarien palkkaaminen

3.1 Cajsa

Sopivan taloudenhoitajattaren löytäminen ei 1700-luvun puolivälissä ollut itsestään selvää. Siihen tarvittiin verkostoja, joiden kautta etsittiin toimeen mahdollisesti sopivaa henkilöä. Tersmeden etsi omat taloudenhoitajattarensa sekä suku- että ammatillisten verkostojensa kautta, mutta hänen taloutensa sijainti Suomessa ei helpottanut etsintöjä. Taloudenhoitajattaren pesti ei kuitenkaan näytä noudattaneen tavallisia palvelusväen pestuaikoja ja vuodenmittaista palvelusaikaa, mikä teki Tersmedenille mahdolliseksi palkata heidät silloin, kun hänelle itselleen parhaiten sopi ja kun sovelias henkilö tehtävään löytyi.

Poikamiehenä ollessaan Tersmedenillä ei ollut omaa taloudenhoitajattarta, koska hänellä ei ollut vakituista kotia. Tukholmassa ollessaan hän joko asui majatalossa, vuokrahuoneissa tai luotti sukulaistensa, kuten setänsä valtaneuvos Herman Cedercreutzin vieraanvaraisuuteen.⁶⁷ Pysyvä komennus Viaporin merilinnoituksen rakennustyömaalle vuonna 1748 teki taloudenpidolliset asiat kuitenkin ajankohtaisiksi. Päiväkirjassaan Tersmeden kertoo keskustelustaan linnoituksen rakennuttajan eversti Augustin Ehrensvärdin kanssa Tukholmassa saman vuoden lokakuussa.⁶⁸ Tässä yhteydessä Ehrensvärd mainitsi taloudenhoitajattaren hankkimisen tärkeydestä, koska muutoin ruoan saanti Viaporissa tulisi olemaan vaikeaa. Myöhemmin samana päivänä Tersmeden puhui päivällisellä setänsä kanssa ja valitti asiasta:

Ehrensvärd itse sanoi minulle, että yksi vaikeimmista ongelmista on se, että linnoitustyömaalla on viisikymmentä tai kuusikymmentä nuorta upseeria, jotka eivät saa rahaa vastaan ostettua ateriaa! Heidän on mahdotonta lounasaikaan purjehtia kaupunkiin nähdäkseen haluaisiko joku siellä ottaa heidät ruokavieraikseen, sillä siihen kuluisi puoli päivää. Hän on tiedustellut, haluaisiko joku ravintoloitsija muuttaa sinne, mutta kukaan ei halua tehdä niin ilman varmuutta, että saa käyttöönsä oman talon, jossa on riittävä keittiö ja tilat.⁶⁹

Ratkaisuksi ongelmaan setä Cedercreutz ehdotti, että veljenpoika voisi muutaman muun upseerin kanssa muodostaa yhteisen talouden, jossa joku kunnollinen ihminen huolehtisi

⁶⁷ Kts. esim. Tersmeden 3:94–95, 122, 156–157. Tällainen järjestely oli tavallinen naimattomalle miehelle, jolla ei ollut tarvetta pitää omaa kotitaloutta tai edustusasuntoa. Kts. Ilmakunnas 2009, s. 297–298.

⁶⁸ Tersmeden VIII:619.

⁶⁹ ”Ehrensvärd sielf har sagt mig, at denne Artikel är en af de brydsammaste då 50 á 60 unga Officerare vid fästningsbyggnaden emploijerade, ej kunna för pengar få mat! Och omögeligheten få tid, fara till Staden middagen om någon där ville åtaga sig spisgiäster, ty det skulle medtaga halvan dag, har han låtit här efterhöra någon Tracteur flytta dit men ingen vill åta sig utan at vara säker, få egit huus, med tilräcklig kök och rum.” Tersmeden VIII:619–620.

ruoanlaitosta ja voisi samalla hoitaa myös esimerkiksi pyykkäämistä. Valtaneuvos lisäsi vielä, että taloudenhoitajattaren tulisi olla sellainen ihminen, joka ei aiheuta mustasukkaisuutta. Tersmeden harkitsi myös kokin palkkaamista, mutta setä torjui moiset ylelliset suunnitelmat ja käski etsimään ihmisen, joka osaisi tehdä kaiken taloudessa tarvittavan.

Tässä vaiheessa keskustelua apuun tuli toinen päivällisvieras, Tersmedenin serkku, aatelisneiti Carolina Soop.⁷⁰ Hän kertoi, että hänen omalla *jungfrullaan*⁷¹ oli sisar: 50-vuotias, hyvää ruokaa laittava kunnollinen nainen, joka oli aikaisemmin ollut keittiöpiikana kreivi Bielken luona, mutta ei jaksanut enää palvella piikana.⁷² Carolina tosin varoitti serkkuaan, että nainen oli *”ruma kuin itse synti”*⁷³.

Tersmeden itse ei päiväkirjan mukaan asettanut taloudenhoitajattarelleen suuria vaatimuksia, kunhan tämä olisi *”kunnollinen, siisti ihminen, joka haluaa seurata minua Suomeen ja ottaa talouteni hoidon vastuulleen; ainakin hänen tulisi ehtiä pyykätä ja laittaa ruokaa tarpeen tullen. (- -) Jos hän on vielä ruma, sillä ei ole mitään väliä, kunhan hän ei ole malpropre!”*⁷⁴ Rumuus tuntui olevan jopa suositeltavaa, sillä Tersmedenin näkemyksen mukaan siinä tapauksessa hänen morsiamellaankaan ei voisi olla mitään syytä mustasukkaisuuteen. Carolina Soop vakuutti ehdottamansa ihmisen kunnollisuutta ja lupasi sopia tapaamisen, jotta Tersmeden saisi itse puhua naisen kanssa.⁷⁵

Tapaaminen järjestyi muutamassa päivässä, mutta saavuttuaan serkkunsa luo ja nähtyään taloudenhoitajatarehdokkaan Tersmeden ei ollut enää varma naisen sopivuudesta. Carolina-serkku oli jättänyt kertomatta, että nainen oli ruma, koska hänen nenänsä oli painunut sisään. Tersmeden pelkäsi, että nainen oli *”itse vetänyt päälleen tämän onnettomuuden”* eikä pitänyt tätä sopivana palvelukseensa.⁷⁶ Hän ei avaa tarkemmin pelkonsa laatua, mutta todennäköisesti hän epäili naisen sairastavan syfilistä, joka myöhäisvaiheessa tuhoaa luustoa muun muassa juuri

⁷⁰ Tersmeden VIII:620–622; Adelsvapen-Wiki: Adliga ätten Soop nr 10.

⁷¹ Päiväkirjasta ei selviä, onko kyseessä Carolina Soopin taloudenhoitajatar vai kamarineito, naiseen viitataan ainoastaan ”jungfru Stinana”. Luultavasti kyse on kamarineidistä, koska vaikka Carolina Soop oli 34-vuotias, oli hän vielä naimaton eikä siis oletettavasti oman taloutensa emäntä. Kyse voi toki olla myös hänen vanhempiansa palvelijattaresta.

⁷² Tersmeden VIII:620–622.

⁷³ Tersmeden VIII:621 *”ful son sielva synden”*.

⁷⁴ Tersmeden VIII:621 *”en beskjedelig, stadig menniska, som ville följa öfver till Finland; och påtaga sig hushållning hos mig ensam, dock kunde hon hinna tvätta och laga hvad som behöfvedes. (- -) Om hon och är ful, gife det ingenting, endast hon ej är malpropre!”*; *malpropre* (ransk.) = epäpätevä, sopimaton, siivoton.

⁷⁵ Tersmeden VIII:620–622.

⁷⁶ Tersmeden VIII:628–629 *”frugtade det hon sielf ådragit sig, denna olycka och sådeles mindre tjenlig till min hushållerska”*.

nenän alueelta⁷⁷. Saman epäilyn ”ranskantaudista” esittivät myöhemmin hänen toverinsakin.⁷⁸ Carolina Soop kertoi kuitenkin vamman syntyneen paistinvaraan lyödessä naista kasvoihin, ja vaati Tersmedenä palkkaamaan naisen, sillä tämä oli ”*rehellinen ja kunnollinen ihminen, hyvä ruoanlaittaja, uskollinen ja ahkera kuin muurahainen*”.⁷⁹ Nainen oli saanut entiseltä isäntäväeltään kreivi ja kreivitär Bielkeltä pienen, riittämättömän eläkkeen, joten hän tarvitsi jotakin työtä.⁸⁰

Tersmeden otti ”Jungfru Cajsan” palvelukseensa, vahvisti Carolina Soopin alustavasti jo sopiman 400 taalerin vuosipalkan, määräsi palkanmaksun alkavaksi seuraavan vuoden alusta ja antoi lopuksi Cajsalle vielä pestirahaksi dukaatin.⁸¹ Käytännössä pestin sovittiin alkavan kuitenkin vasta vesien auettua keväällä 1749, jolloin Cajsan oli määrä tulla ensimmäisellä laivalla Helsinkiin ja tuoda tullessaan Tersmedenin huonekalut ja taloustavarat. Lopuksi Tersmeden ohjasi Cajsan varainhoitajansa Strandmanin luo ja määräsi tämän huolehtimaan matkan käytännön järjestelyistä, sillä hänen itsensä on määrä lähteä Suomeen jo vuodenvaihteessa.⁸²

Taloudenhoitajattaren saaminen Tukholmasta Suomeen ei ollut aivan yksinkertainen asia. Sekä Cajsaa palkatessaan että myöhemmin tälle seuraajia etsiessään Tersmeden mainitsee erityisenä haasteena sen, että hänen piti löytää ihminen, joka suostuisi tulemaan Suomeen.⁸³ Muutoin hänen vaatimuksensa eivät olleet järin suuret, sillä kyseessä oli poikamiesupseerin talouden hoitaminen, ei laajemman palveluskunnan päänä toimiminen. Kun Tersmeden muutamaa vuotta myöhemmin osti Albergan kartanon, sai Cajsa hoitaakseen kartanotalouden ja suuren palveluskunnan, mutta hän vaikutti olleen pysyvä ihminen myös sillä saralla, vaikka olikin viettänyt ainakin viimeisimmät palvelusvuotensa tukholmalaisen aateliskodin keittiössä.

Tersmeden ei kerro, miksei hän tarttunut setänsä neuvoon perustaa yhteinen talous useamman nuoren upseerin kanssa. Kenties se oli vaikeammin toteutettavissa, koska hän oleskeli vielä Tukholmassa eikä tuntenut Viaporin upseeristoa tai sikäläistä taloudenhoitajatartarjontaa.

⁷⁷ Vuorinen 2002, s. 145–146.

⁷⁸ Tersmeden VIII:765.

⁷⁹ Tersmeden VIII:628. ”*en ärlig och beskjedelig menniska, snäll i matlagning, trogen och flitig som en myra*”.

⁸⁰ Tersmeden VIII:312.

⁸¹ Tersmeden VIII:628–629. Pestiraha vahvisti sopimuksen pestaaajan ja pestattavan välillä. Jos palvelija purki sopimuksen, hänen piti palauttaa pestiraha, kts. Nygård 1989, s. 98–99, 102. Kultainen dukaatti vastasi noin kuutta hopeataaleria (eli noin 18 kuparitaaleria). 1750-luvulla käytössä olleessa rahajärjestelmässä yksi hopeataaleri vastasi kolmea kuparitaaleria. (Kungliga Myntkabinettet: Mynträkning & Myntvalörer.) Kts. myös Ilmakunnas 2009, s. 36–37.

⁸² Tersmeden VIII:641–643.

⁸³ Tersmeden X:14.

Myöhemminkään hän ei tarjoutunut jakamaan Cajsan palveluksia kollegojensa kanssa – esimiestään Augustin Ehrenswardiä lukuun ottamatta – vaikka varmasti kysyntää hyvälle taloudenhoitajattarelle olisi Viaporissa ollut monellakin upseerilla. Tersmedenin upseerisystävät kävivät kyllä usein hänen luonaan syömässä, mutta Cajsa pysyi Tersmedenin yksityisenä palvelijattarena – jopa hänen erityisenä löytönään, niin innokkaasti hän kuvailee tämän ruoanlaittotaitoja ja ystäviensä halua tulla niistä usein nauttimaan.⁸⁴ Ehkä setä Cedercreutz ajatteli ehdotuksellaan säästää veljenpoikansa talouskuluissa, mutta jos Tersmedenin omat tulot riittivät Cajsan pitämiseen, ei tarvetta jakamiselle ilmeisesti ollut.

Cajsan palkan suhteellisesta suuruudesta on hankala sanoa paljonkaan. Catharina Soop oli määritellyt sopivaksi summaksi 400 taaleria vuodessa ja Tersmeden tyytyi tähän. Ylemmän palvelusväen palkoista 1700-luvulla ei ole paljon tietoa, mutta muutamaa vuotta myöhemmin vuonna 1752 Tersmeden kertoi vaimonsa maksavan uudelle kamarineidolleen (*cammarjungfru*) 20 plootua⁸⁵ eli 120 kuparitaaleria. Parikymmentä vuotta aikaisemmin vuonna 1731 kreivi Hans von Fersenin taloudessa kamaripiian palkka oli 54 taaleria ja kuskin 180 taaleria. 1760-luvun alussa Axel von Fersenin taloudessa varainhoitajan vuosipalkka oli 600 ja ranskalaisen kotiopettajattaren 900 taaleria.⁸⁶ von Fersenien esimerkeissä on kuitenkin otettava huomioon rahanarvon muutos kahdenkymmenen vuoden aikana.⁸⁷ Cajsan palkka vaikuttaa olleen kartanoiden ylemmän palveluskunnan palkkojen tasolla. Hänen työnkuvansa toki oli alussa vielä melko suppea poikamiesupseerin pienessä taloudessa.

Taloudenhoitajattaren vuosipalkka verrattuna alempiin palvelijoihin oli Tersmedenillä noin kymmenkertainen. Piioille ja reingeille oli olemassa palkollissäännössä vuonna 1739 määritellyt taksat, ja Uudellamaalla täysikasvuiselle rengille piti maksaa 30 taaleria ja piialle 24 taaleria.⁸⁸ Vuonna 1755 ehdotettiin taksoihin korotusta (miespalvelija 36 taaleria, naispalvelija 27 taaleria), mutta ehdotus ei mennyt läpi valtiopäivillä.⁸⁹ Tersmeden maksoi 1750-luvun vaihteessa rengilleen 42 taaleria ja piioilleen 30 taaleria⁹⁰, ja hänen mukaansa Albergan

⁸⁴ Tersmeden VIII:764.

⁸⁵ Tersmeden X:13.

⁸⁶ Ilmakunnas 2009, s. 99, 107.

⁸⁷ Jos von Fersenin palvelusväen palkat muutetaan vuoden 1748 arvoa vastaaviksi, summat ovat: kamaripiika 86 taaleria, kuski 287 taaleria, varainhoitaja 306 taaleria ja ranskalainen kotiopettajatar 401 taaleria. Kyse on todennäköisesti kuparitaalereista, vaikka se ei tekstistä käykään ilmi. Muunnoksissa on käytetty Historia.se – Portalen för historisk statistik -sivuston kuluttajahintaindeksilaskuria.

⁸⁸ Kallio 1913, s. 121–123.

⁸⁹ Kallio 1913, s. 123.

⁹⁰ Vertailukohtana palkoille Tersmeden maksoi muutama vuosi myöhemmin yhdestä lehmästä 7 plootua eli 42 kuparitaaleria, kts. Tersmeden VIII:770. Rykmentin soittokunnan johtaja sai Tersmedeniltä vuonna 1748 palkkaa 4 plootua eli 24 kuparitaaleria yhden illan musisoinnista juhliissa Tukholmassa, kts. Tersmeden 4:48.

edelliset omistajat von Numersit olivat maksaneet rengilleen 50 ja piioilleen 42 taaleria.⁹¹ Tersmedenin maksamat palkat näyttävät siis olleen linjassa yleisen palkkatason ja määrättyjen taksojen kanssa. Palkan lisäksi rengit ja piiat saivat myös parseeleita eli luontaistuotteita kuten esimerkiksi kengät, vaatteita, kankaita ja palttinaa, villaa ja rohdinlankaa – sekä luonnollisesti täyden ylöspidon, kuten toki taloudenhoitajatarikin.⁹²

Taloudenhoitajattarelle ei ollut taulukkopalkkaa, joten oletettavasti kokonaissumma määräytyi palkattavan kokemuksen ja tehtävien monipuolisuuden sekä isäntäväen aseman ja varallisuuden perusteella. Tersmeden vaikutti myös arvostavan suuresti sitä, että hänellä on taitava ruoanlaittaja taloudenhoitajattarenaan – harkitsihan hän alkujaan jopa kokin palkkaamista, jollainen oli kallista ja merkki sosiaalisen hierarkian huipulla olemisesta⁹³. Palkassa näkyi siis mahdollisesti myös se sosiaalinen arvo, jota Tersmeden koki taloudenhoitajattaren hänen talouteensa tuovan.

Hintatason vaihtelut eivät ole ainoa hankaluus, kun tarkastellaan Tersmedenin maksamia palkkoja. Hän ei lähes koskaan rahasummista puhuessaan mainitse, tarkoittaako hän hopea- vai kuparitaalereita. Kuparitaalerit olivat yleisemmässä käytössä, joten on oletettavaa, että hänkin on käyttänyt niitä.⁹⁴ Tässä tutkimuksessa oletetaan kyseessä olevan kuparitaalerit, ellei toisin mainita. Tersmeden käyttää usein rahasta myös määritelmää ploomu (*plåt*). Ploomuja oli eri arvoisia, mutta tässä työssä ploomun arvoksi lasketaan kaksi hopeataaleria, mikä oli puhekielessä käytetty ploomun arvo⁹⁵. Vuotta tai paria palkkaamisen jälkeen Tersmeden kertoo Cajsan vuosipalkan olevan ”100 ploomua ilman pieniä lahjoja”⁹⁶, mikä tarkoittaisi 200 hopeataaleria eli 600 kuparitaaleria. Olettaen, että Cajsa on kartanon taloudenhoitajattareksi päädyttyään saanut palkankorotuksen, vaikuttaisi 400 kuparitaalerin alkupalkka vuonna 1748 uskottavammalta kuin 400 hopeataalerin.

⁹¹ Tersmeden VIII:377, VIII:817.

⁹² Tersmeden VIII:377. Etenkin kartanossa yöpyvillä vierailloilla oli myös tapana antaa palvelusväelle juomarahoja, joka oli heille palkanlisää. Kts. Tersmeden VIII:609, 674.

⁹³ Ilmakunnas 2009, s. 330–331.

⁹⁴ Kts. alaviite 95.

⁹⁵ Ploomujen muuntamisesta taalereiksi kts. Golabienwski Lannby 2000, s. 56. Tersmedenin merkitsemät summat tukevat tätä päätelmää. Kts. esim. Tersmeden 5:8: Tersmeden lupaa vuonna 1769 lainata luutnantti Bergenhielmille 120 ploomua, ja saa pari lausetta myöhemmin vekselin 240 taalerin summalle. Samoin Tersmedenin saa vuonna 1751 tulevalta apeltaan myötäjäisinä 5 000 ploomua (eli 10 000 hopeataaleria) ja iloitsee siitä, että sai niinkin paljon kuin 3000 riikintaaleria (9 000+ hopeataaleria), kts. Tersmeden 4:104. Tersmeden myös mainitsee Albergan kartanoa ostaessaan lehmien hinnaksi ensin 7 ploomua ja myöhemmin 45 taaleria, kts. Tersmeden VIII:770 ja 4:87. Seitsemän ploomua vastaa 14 hopeataaleria eli 42 kuparitaaleria, joten ilmeisesti ploomu oli Tersmedenille kahden hopeataalerin arvoinen ja puhuessaan pelkästään taalereista (*dahler*) hän tarkoittaa kuparitaalereita.

⁹⁶ ”100 plåtar utan små presenter”. Tersmeden VIII:313.

Ajan tavan mukaan sukuverkostot ja etenkin sukulaisnaisten suosituksukset osoittautuivat tärkeiksi taloudenhoitajattaren palkkauksessa.⁹⁷ Tersmeden itse tuskin olisi tiennyt mistä alkaa etsiä, eikä hän edes näy kyselleen sopivaa palvelijatarta mistään muualta. Vaa'assa painoi varmasti myös se, että Cajsa oli suostuvainen lähtemään Suomeen asti, mikä ei näytä olleen itsestään selvää tukholmalaisten palvelijattarien keskuudessa.⁹⁸ Tersmeden itse näytti laittavan suurimman painoarvon sille, että palkattava henkilö oli siivo ja säädyllinen (*beskjedelig, stadig*) ja osasi laittaa ruokaa, mikä Ehrensvärдин hänelle kertomien ennakkotietojen mukaan vaikuttikin olleen kaikkein kriittisin asia Helsinki-Viaporissa.

Myös Tersmedenin kihlattu Inga Dorotea Malmström sai heti kuulla Carolina Soopin ehdotuksesta ja hänkin ilmeisesti hyväksyi valinnan. Inga Dorotea oli tällöin vasta 15-vuotias, joten ehkä hänkin turvautui mielellään vanhemman ja kokeneemman sukulaisnaisten neuvoihin. Tersmeden lupasi päiväkirjan mukaan myös, että jos nainen todella oli niin ruma kuin Carolina Soop sanoi, Inga Dorothea saisi itse puhua tämän kanssa ja nähdä, ettei hänellä ole ”*mitään pelättävää*”.⁹⁹ Tersmedenille näyttää olleen tärkeää, että hänen kihlattunsa ei kuvittele mitään epäsovivaa tapahtuvan isännän ja palvelijattaren välillä, mikä kertoo omaa kieltään siitä, miten ainakin joidenkin taloudenhoitajattarien asema Tersmedenin tuttavapiirissä nähtiin. He eivät välttämättä olleet ainoastaan palvelusväkeä vaan intiimimmätkin suhteet isäntään olivat mahdollisia. Taloudenhoitajattarien aseman tätä puolta käsitellään tarkemmin luvussa 6.

Myös Cajsaalle oli sukusiteistä hyötyä, sillä hänen sisarensa Stina oli Tersmedenin serkun Carolina Soopin palveluksessa.¹⁰⁰ Koska Carolina Soop osasi ehdottaa Cajsan palkkaamista heti kuullessaan Tersmedenin pulmasta, oli Stinan täytynyt puhua emännälleen sisarensa tilanteesta jo aiemmin. Kenties hän toivoi juuri tämänkaltaista tilannetta, koska tiesi säätyläisten pestaavan palvelusväkeä verkostojensa kautta.¹⁰¹ Palvelijat siis hyödynsivät isäntäväkeään myös perheenjäsentensä asioiden järjestämisessä, ja luottopalvelija saattoi puhua emännälleen omista yksityisistä asioistaankin. Vaikka Carolina Soop oli naimaton eikä vielä oman taloutensa pää, näkyy hänen aktiivinen roolinsa palkkauksessa monin tavoin: hän paitsi ehdotti sopivaa naista ja rohkaisi Tersmedeniä tämän palkkaamisessa, myös käytännössä sopi niin palkan suuruudesta kuin laivamatkan ruokarahoistakin¹⁰². Tersmedenille tällaiset naisten

⁹⁷ Ilmakunnas 2009, s. 329.

⁹⁸ Tersmeden VIII:628, X:14.

⁹⁹ ”*så här fästmöen ej af frugte*” Tersmeden VIII:622. Tersmeden viittaa tässä mustasukkaisuuteen, tuleehan hän, nuori naimaton mies, asumaan saman katon alla taloudenhoitajattarensa kanssa.

¹⁰⁰ Tersmeden VIII:621.

¹⁰¹ Kts. esim. Ilmakunnas 2009, s. 329.

¹⁰² Tersmeden VIII:643.

velvollisuuksiin kuuluvat seikat eivät ilmeisestikään olleet tuttuja, vaikka päiväkirjan mukaan hänkin kyllä koetti järjestää tätä itselleen vierasta asiaa.

Cajsan taustasta on vaikea sanoa mitään, sillä hänen oleskelustaan Tukholmassa ei ole löytynyt tietoja.¹⁰³ Tersmeden ei mainitse edes hänen sukunimeään vaan puhuu aina vain ”Jungfru Cajasta”. Hänen nimikirjaintensa tiedetään kuitenkin olevan ”C.W.”, sillä Tersmeden osti kultasepältä hänelle häälahjaksi puoli tusinaa lusikoita, joissa olivat nämä nimikirjaimet ja avioliiton solmimisen vuosi 1752.¹⁰⁴ Todennäköisesti Cajsa on Albergan kartanon vuosien 1751–1757 rippikirjasivulla mainittu ”Jungfru Catharin Wickman”.¹⁰⁵ Päiväkirjan mukaan Cajsa oli kotoisin Gotlannista¹⁰⁶, mutta tätä tietoa ei ole pystytty varmentamaan. Tersmeden antaa myös ymmärtää, että Cajsa osasi sekä lukea että laskea ja että tämä piti kirjaa kartanon tuloista ja menoista isännän poissa ollessa¹⁰⁷, mikä oli keittiöpiian asemasta nousseelle henkilölle erityinen taito. Kenties Cajsan tausta oli alemmassa säätyläistössä – papin tai pikkuporvarin tytär – pikemminkin kuin rahvaassa.¹⁰⁸

Cajsa oli jo työuransa loppuvaiheessa oleva keittiöpiika, mutta ehkä juuri siksi hän oli valmis lähtemään tuntemattoman upseerin pieneen talouteen Suomeen, linnoitustyömaalle, jonka oloista hänellä tai Tersmedenillä ei ollut tarkkaa käsitystä. Taloudenhoitajattareksi lähteminen oli Cajsalle sekä ylennys että mahdollisuus edelleen elättää itsensä työnteolla, vaikka hän periaatteessa olikin jo siirtynyt eläkkeelle. Kreivi Bielken maksaman eläkkeen riittämättömyys ja Cajsan mahdollinen rahallinen riippuvuus sisarestaan vaikuttivat varmasti myös asiaan. Tukholman laajoilla palvelijatarmarkkinoilla jo keski-ikä ylittäneen ja kasvoiltaan vaurioituneen piian ei luultavasti ollut helppo löytää uutta palveluspaikkaa.

¹⁰³ Kreivi Bielke asui ilmeisesti St. Jakobin seurakunnassa, josta ei ole lainkaan säilyneitä rippikirjoja vuosilta 1744–1752, mikä olisi näiden tapahtumien kannalta olennainen ajanjakso. Aiemmissakaan rippikirjoissa ja ehtoollisellakäyntilistoissa ei ole paljastavia viitteitä hänen palveluskuntaansa.

¹⁰⁴ Tersmeden X:102.

¹⁰⁵ KA, Espoon seurakunnan arkisto I Aa:2, Rippikirja 1743–1757 (ei sivunumeroita), KA digitaaliarkisto s. 123. Tersmedenin kartanon Albergan rippikirjan sivu vuosilta 1751–1757 on sekava, koska siihen on kirjattu kartanon vaihteleva palveluskunta pitkältä ajalta ja yliviihattujen nimien viereen on lisätty uusia nimiä ja ehtoollisella käyntejä. Cajsan nimi näyttäisi olevan Wickman tai Wichman.

¹⁰⁶ Tersmeden X:283.

¹⁰⁷ Kts. esim. Tersmeden: VIII:840, 849–850, 877, 899; X:2, 6.

¹⁰⁸ Päiväkirjasta selviää myös, että Cajsa ei osaa polttaa viinaa, koska hän ei koskaan ole ollut siihen aikaan maaseudulla. Tämä vihjaisi hänen olevan syntyjään kaupunkilainen pikemminkin kuin maaseudulla kasvanut. Tersmeden VIII:787.

3.2 Anna Gretha

Cajsan palkkaaminen on kerrottu päiväkirjassa pitkällisesti ilmeisesti siksi, että Tersmeden hoiti asiaa poikamiehenä itse. Kun seuraavaa taloudenhoitajatarta tarvittiin Cajsan avioliiton takia vuonna 1752, olivat Tersmeden ja Inga Dorotea Malmström menneet juuri naimisiin, ja Cajsan seuraajan hankinta tuli nuorikon tehtäväksi.

Päiväkirjan mukaan nuoripari oli vielä Tukholmassa, kun Cajsa kirjoitti heille vuoden alussa lähtöaikeistaan, joten heillä oli jälleen koko pääkaupungin palvelijatartarjonta käytettävissään.¹⁰⁹ Uuden taloudenhoitajattaren löytymisellä ei ollut tulenpalava kiire, sillä Cajsa lupasi jäädä kunnes isäntäväki keväällä palasi. Ongelmaksi muodosti kuitenkin jälleen se, että kaikista nuoren rouvan tiedusteluista huolimatta pätevät naiset eivät olleet halukkaita lähtemään Suomeen. Rouva Tersmeden onnistui kyllä löytämään itselleen sopivan kamarineidin, mutta tämä ei osannut laittaa ruokaa eikä ole tottunut talouden johtamiseen. Myöskään nuorella rouvalla itsellään ei ollut kokemusta kartanotaloudesta, ja Cajsan kaltaisen aarteen menetystä surkutellaankin päiväkirjassa koko perheen voimin.¹¹⁰

Lopulta Tersmeden päätyi vaimonsa tuloksettomien tiedustelujen jälkeen järjestämään asiaa. Hän kävi mielessään läpi kaikki Suomessa tuntemansa ihmiset ja mietti, voisiko heistä joku edes hetkeksi tulla Albergaan auttamaan ruoanlaitossa ja taloudenpidossa. Lopulta hän muisti tuttavansa Ahvenanmaalta, Saltvikin kappalaisen Johan Landtmanin, sekä tämän tyttäret, joista kenties toinen voisi tulla heille taloudenhoitajattareksi. Tersmeden huomauttaa sivulauseessa, että voi toki olla, että papin tyttäret pitävät itsenään liian hyvinä palvelukseen, mutta *”hädässä kokeillaan kaikkea”*.¹¹¹ Tersmedenin virkatehtävät Ahvenanmaan laivamiesten päällikkönä olivat vieneet hänet usein Saltvikin seudulle, ja näillä matkoilla hän oli tutustunut kappalainen Johan Landtmaniin, jolla hänen arvionsa mukaan oli *”kaikkein kunnioitettavin parta, jonka olin nähnyt papilla”*¹¹².

Tersmeden konsultoi saltvikiläistä merikapteeni Blomsteria, joka uskoi pappisvanhempien mielellään näkevän tyttärensä hyvän isäntäväen palveluksessa. Kapteeni Blomsterin mukaan tyttöjen äiti oli opettanut heille hyvää taloudenpitoa, he osasivat kehrätä ja kutoa ja olivat jopa niin hyviä ruoanlaittajia, että kun Saltvikin rovastilla oli juhlat, pyydettiin heidät aina apuun.

¹⁰⁹ Tersmeden X:2.

¹¹⁰ Tersmeden X:2–3, 13–14.

¹¹¹ *”I nöden försöker man alt”* Tersmeden X:15.

¹¹² *”med det allra respektablaste skägg jag sätt på en präst”* Tersmeden 4:14–19.

Sitä paitsi Blomster arveli, että köyhän kappalaisen lienee vaikea ylläpitää ja vaatettaa kahta täyskasvuista neitoa säädynmukaisesti.¹¹³

Seuraavaksi Tersmeden kirjoitti ahvenanmaalaiselle komppaniankirjuri Lindgrenille, joka oli hänen virkamatkojensa vakituinen työtoveri¹¹⁴, ja pyysi tätä ja tämän vaimoa ja anoppia toimittamaan asiaa Landtmanin tyttärien luona. Lindgren sai valtuudet itsenäisesti neuvotella palveluksen ehdoista, ja jos jompikumpi naisista olisi halukas tulemaan palvelukseen, Tersmeden voisi ottaa hänet mukaansa, kun hän matkustaisi Saltvikin kautta Suomeen myöhemmin keväällä.¹¹⁵ Tersmeden kertoi asiasta vaimolleen vasta kirjeen lähetettyään, mutta ilmeisesti vaimolla ei ollut mitään miehensä laatimaa järjestelyä vastaan.¹¹⁶

Pari viikkoa myöhemmin Tersmedenin seurue rantautui Ahvenanmaalle ja tapasi Lindgrenin vaimoineen sekä uuden taloudenhoitajattarensa, kappalainen Landtmanin tyttären. Tämä kertoi ilolla ottavansa vastaan niin kunniallisen työn ja halusi laittaa herrasväelle ruokaa jo samana iltana, mikä miellytti niin Tersmedeniä kuin rouvaakin. Koko paikallisyhteisö panosti siihen, että herrasväki sai kokeilla kappalaisentyttären keittotaitoja: Kastelholman kapteeni toi kaksi lihavaa kalkkunaa ja kuusi paksua kanaa, nimismies lampaanpaistin ja ruustinna puolikkaan vasikan ja kaksi porsasta. Tytär suoriutui tehtävästä ilmeiseen onnistuneesti, koska sai matkustaa seurueen mukana Albergaan.¹¹⁷ Siellä väistynä taloudenhoitajatar Cajsa esitteli paikkoja nuorelle rouvalle ja epäilemättä myös perehdytti seuraajansa tuleviin tehtäviinsä, vaikka sitä Tersmeden ei mainitsekaan. Cajsin jäi kartanoon vielä kuukaudeksi, juhannushäihinsä asti.¹¹⁸

Tersmedenin mukaan hän palkkasi Saltvikista mukaansa Regina Landtmanin. Vuotta myöhemmin vuonna 1753 hän kertoo Reginan avioliitosta köydenpunoja Martin Mannen kanssa, ja siitä, miten otti seuraavaksi taloudenhoitajattareksi Reginan sisaren Anna Gretha Landtmanin.¹¹⁹ Vuonna 1758 Anna Gretha meni Tersmedenin mukaan naimisiin varuskirjuri (*tygskrivare*) Lindströmin kanssa.¹²⁰

¹¹³ Tersmeden X:15.

¹¹⁴ Kts. esim. Tersmeden 4:14–15.

¹¹⁵ Tersmeden X:15–16.

¹¹⁶ Tersmeden X:16.

¹¹⁷ Tersmeden X:19–21.

¹¹⁸ Tersmeden X:42, 45, 86, 96.

¹¹⁹ Tersmeden X:270–271, 285–286.

¹²⁰ Tersmeden X:670.

Päiväkirja sekoittaa kuitenkin kahden sisaren nimet keskenään, sillä muiden lähteiden perusteella Albergan taloudenhoitajattarena oli ensin Anna Gretha Landtman ja hänen jälkeensä Regina Landtman. Espoon pitäjän rippikirjan 1751–1757 lista Albergan kartanon palveluskunnasta mainitsee Anna Grethan ennen Reginaa, ja Anna Gretha on käynyt ehtoollisella vain kerran jouluna 1753, kun taas Reginan ensimmäinen ehtoollisella käynti näyttää tapahtuneen vuonna 1755.¹²¹ Myös sisarusten avioitumisvuodet ovat väärin päin. Anna Gretha meni naimisiin vuonna 1754, ja hänen sulhasensa oli varuskirjuri, tosin nimeltään Jacob Fischer eikä Tersmedenin mainitsema Lindström. Regina Landtman taas avioitui 1758 köydenpunoja Martin Mannen kanssa. (Taloudenhoitajattarien avioliitoista tarkemmin luvussa 5.2)

Lähdeaineisto siis tukee päätelmää, että Anna Gretha oli Landtmanin sisarista ensin Tersmedenin taloudenhoitajattarena, ja vasta hänen jälkeensä tuli Regina. Tähän sopii myös Tersmedenin kuvailu Cajsan seuraajasta: *”Iloinen, siisti ja kunnollinen 30-vuotias ihminen”*.¹²² Anna Gretha syntyi noin vuonna 1722, Regina taas vuonna 1732. Vuoden 1752 tienoilla Regina olisi siis ollut vasta 20-vuotias, kun taas Anna Gretha sopi kuvailtuun ikään paljon paremmin.¹²³

Tersmedenin toisen taloudenhoitajattaren palkkaaminen eroaa ensimmäisestä siinä, että sen järjestäminen olisi kuulunut nuoren rouvan tehtäviin – ehkä tämän äidin avustuksella – mutta he eivät onnistuneet löytämään ketään. Malmströmit olivat virkamiesperhe Tukholmasta¹²⁴ eikä heillä kenties ollut yhteyksiä kartanon taloudenhoitajattariksi sopiviin ihmisiin tai tarvittavia verkostoja sellaisen etsimiseen, taloudenhoitajattaret kun olivat lähinnä ylemmän säätyläistön palveluksessa¹²⁵. Tersmeden alkoi siksi lopulta jälleen järjestää asiaa. Toki hän myös tunsi kartanonsa ja sen tarpeet paremmin kuin tuore kaupunkilaisvaimo, joka ei vielä koskaan ollut Alberga nähnytään.

¹²¹ KA LT 8295, Espoon pitäjän henkikirja 1753, s. 82, KA digitaaliarkisto s. 85; KA, Espoon seurakunnan arkisto I Aa:2, Rippikirja 1743–1757 (ei sivunumeroita), KA digitaaliarkisto s. 123. Rippikirjan perusteella Cajsa oli Albergassa vielä vuonna 1753, mikä asettaisi hänen lähtönsä vuoden Tersmedenin väittämää myöhemmäksi. Tätä tukee myös vuoden 1753 henkikirja, joka ilmoittaa Albergan taloudenhoitajattareksi Cajsa-nimisen naisen. On kuitenkin vaikea uskoa, että Tersmeden muistaisi väärin oman avioliittovuotensa (etenkin kun häät olivat päivää ennen kuningas Aadolf Fredrikin kruunajaisia), ja hänen kuvauksensa siitä, miten hän vaimonsa ja Landtmanin kanssa saapuu Albergaan, on niin yksityiskohtainen, että se tuskin voi olla muualta kuin vuodelta 1752.

¹²² *”En glad, snygg och proper 30 åhrs menniska.”* Tersmeden X:20.

¹²³ Personregister till hela Ålands släktregister: Anna Gretha Landtman. Anna Grethan tarkkaa syntymäaika ei löydy, koska Saltvikin kastetuista puuttuvat vuodet 1715–1721, joten hänen syntymäaikansa on arvioitu muissa lähteissä esiintyvien ikien perusteella; kts. esim. KA, Saltvikin seurakunnan arkisto, Rippikirja 1738–1743 s. 77, KA digitaaliarkisto s. 79. Reginan syntymäpäivä on 12.1.1732; kts. KA, Saltvikin seurakunnan arkisto, Syntyneiden ja kuolleiden luettelo 1731–1752, ei sivunumeroita, KA digitaaliarkisto s. 9.

¹²⁴ Adelsvapen-Wiki: Adliga ätten Malmsköld nr 2072; Tersmeden 3:44, 4:13.

¹²⁵ Ilmakunnas 2009, s. 317–318; Herrala 1997, s. 74.

Tukholmasta oli jälleen ilmeisen hankalaa löytää sopivaa ihmistä, joka olisi suostunut lähtemään Suomen puolelle töihin. Rekrytointi oli siis järkevintä suunnata lähemmäs tulevaa palveluspaikkaa ja pois kaupungeista, koska kartanon taloudenhoitajattarella tuli olla maaseudulle sopivat taidot. Cajsan kaltainen eläköitynyt keittiöpiika ei enää ollut sopiva vaihtoehto, vaikka hän olikin osoittautunut osaavaksi ihmiseksi. Kiinnostavaa on, että Cajsa ei ilmeisesti ehdottanut ketään seuraajakseen. Ehkä hän kohteliaasti halusi antaa isäntäväen ratkaista näin tärkeän asian, mutta hänkin oli varmasti tietoinen Tukholman haastavista rekrytointimarkkinoista ja olisi ehkä voinut auttaa löytämään sopivan henkilön Espoon suunnalta.

Tersmeden kertoo vaimonsa tiedustelleen taloudenhoitajattarta kaikista mahdollisista paikoista, mutta ei mainitse, käyttivätkö he verkostojensa lisäksi muita keinoja. Tukholmassa ilmestyi vuodesta 1745 *Stockholms Weckoblad* -lehti, jonka osassa nimeltä *Politie och Commercie Tidningar* oli myös erilaisia ilmoituksia. Esimerkiksi kotiopettajattaret saattoivat tätä kautta löytää itselleen uuden työpaikan, ja he ilmoittelivat lehdessä jo 1750-luvun vaihteessa.¹²⁶ Lehti-ilmoittelu alkoi juuri 1700-luvun puolivälissä tulla uudeksi työhaun keinoksi, joten on mahdollista, että sitäkin Tersmedenin perheessä harkittiin. Lehtien käyttäminen rekrytointiväylänä oli kuitenkin vielä hyvin uusi keino ja yleensä Tersmeden tapasi kertoa kaikista uusista ja erikoista asioista, joten hän ehkä olisi maininnut, jos hänen vaimonsa olisi turvautunut tähän keinoon.

Tersmeden hyödynsi jälleen laajoja verkostojaan, nyt sukulaisten sijaan ammattinsa kautta syntyneitä – mahdollisesti rouva oli jo käynyt läpi Tersmedeninkin sukulaisverkostot. Ehdokkaan toimeen Tersmeden keksi itse, mutta viestintä ja taloudenhoitajattaren käytännön palkkaaminen kulki tällä kertaa miesten kautta: Tersmeden konsultoi ensin ahvenanmaalaista merikapteeni Blomsteria, sen jälkeen hän kirjoitti paikalliselle komppaniakirjurilleen ja käski tätä jopa neuvottelemaan palkkauksen ehdoista. Tersmeden myös käski kirjeessään valjastamaan kirjuri Lindströmin vaimon ja anopin edistämään asiaa¹²⁷, taloudenhoitajattaran kuului perinteisesti emännän alaisuuteen.

Toisin kuin Cajsa, jonka taustasta ei ole tietoa, olivat Landtmanin sisarukset varmasti säätyläistä, vieläpä pappissäätyä. Kuten yllä on jo mainittu, Tersmeden esittikin epäilyksen, että Landtmanin tyttäret kenties pitäisivät itseään ”liian hyvinä” palvelukseen. Tällä hän

¹²⁶ Aarniola 2015, s. 80–82.

¹²⁷ Tersmeden X:15–16.

viitannee siihen, että perinteisesti säätyläisnaisille katsottiin sopimattomaksi elättää itsensä omalla työllään, ja avioliitto oli naisille toivottavin tulevaisuudenturva.¹²⁸ Kaikille ei kuitenkaan riittänyt aviomiehiä, joten kartanon taloudenhoitajattarena toimiminen katsottiin usein hyväksyttäväksi. Vaikka taloudenhoitajatar oli palkollinen, oli asema kuitenkin sen verran tavallista piikaa ylempänä, että se oli myös säätyläiselle mahdollinen vaihtoehto.¹²⁹ Taloudenhoitajattarelta edellytettiin usein myös luku-, lasku- ja kirjoitustaitoa, joten säätyläisnaiset sopivat toimeen alempien säätyjen naisia paremmin. Säätyläistaustainen taloudenhoitajatar saattoi myös nostaa talouden arvoa, samoin kuin esimerkiksi ranskalainen kotiopettajatar tai ulkomailta hankittu kokki¹³⁰.

Landtmanien tapauksessa kyse oli pienen saaristopitäjän kappalaisen tyttäristä, joten kovin korkealla pappissäädyn hierarkiassa he eivät olleet. Kirkkoherran tytär ei ehkä olisi ottanut vastaavaa paikkaa vastaan. Anna Grethan 30 vuoden ikä vaikutti varmasti asiaan; Saltvikistä ei ollut löytynyt hänelle sopivaa puolisoa, joten maiseman vaihdos saattoi olla hyvinkin tervetullut. Hänen palkkaamisensa vaikutti samalla myös hänen nuoremman sisarensa tulevaisuuteen, sillä Reginasta tuli sisarensa jälkeen Tersmedenien taloudenhoitajatar ja hänkin löysi tämän työnsä kautta itselleen aviomiehen.

3.3 Regina

Reginan Landtmanin saapumisvuotta ei tiedetä varmasti, mutta jos oletetaan, että Tersmeden on myöhemmin vain liittänyt väärät nimet muistiinpanoihinsa sekoittaen Landtmanin sisarukset keskenään, kohta jossa kuvaillaan Reginan vaihtumista Anna Grethaan kuvaa todellisuudessa Anna Grethan vaihtumista Reginaan. Seuraavassa on referoitu tätä kohtaa päiväkirjasta, mutta sisarusten nimet on vaihdettu toisin päin.

Oltuaan palveluksessa noin vuoden Anna Gretha ilmoitti vuonna 1753 odottamatta Tersmedeneille kihlauksestaan. Hän näytti olevan tietoinen siitä, että asetti näin herrasväkensä hankalaan tilanteeseen mitä tuli hänen seuraajaansa. Kertoessaan avioliittosuunnitelmistaan hän ilmoitti kirjoittaneensa isälleen, Saltvikin kappalaiselle, ja kysyneensä, voisiko hänen sisarensa tulla hänen tilalleen. Isä oli jopa ehtinyt jo vastata ja ilmoittaa, että heti saatuaan sanan

¹²⁸ Ilmakunnas 2016, s. 17; Miettinen 2012, s. 256.

¹²⁹ Carlsson 1977, s. 52–53; Aarniola 2015, s. 22, 28, 84.

¹³⁰ Ilmakunnas 2009, s. 318–319.

voi Regina saapua Albergaan ja olla siellä jo syksyllä Mikkelinpäivän aikaan. Anna Gretha vakuutti rouva Tersmedenille, että hänen sisarensa oli häntä parempi ruoanlaittaja ja ymmärsi paremmin myös kartanon taloudenpitoa. Tersmeden yhtyi näihin vakuutteluihin, koska muisti toisenkin Landtmanin tyttären olevan ”*siisti, kunnollinen ja kiltti ihminen*”¹³¹. Asia tuli tällä ratkaisuksi ja kaikki alkoivat suunnitella Anna Grethan tulevia hääjuhlallisuuksia.¹³²

Regina saapui syyskuun alussa edellisessä taloudenhoitajattaren valinnassa vaikuttaneen komppaniankirjuri Lindgrenin mukana, ja hänet esiteltiin rouvalle. Tunnelma oli hieman vaivaantunut, kunnes Tersmeden alkoi vitsailla siitä, että Reginan ei tulisi seurata sisarensa esimerkkiä ja mennä yhtä pian naimisiin – paitsi jos hän löytää yhtä mainion sulhasen. Regina vakuutti, että ei jättäisi herrasväkeä moiseen pulaan, ja kertoi vanhempiensa olevan kovin tyytymättömiä Anna Grethaan tämän mentyä kihloihin ilman armollisen rouvan lupaa. Tersmeden havaitsi rouvansa mieltyvän uuden palvelijattarensa vakavaan puheeseen, mutta kävi kuitenkin myöhemmin huomauttamassa yksityisesti Reginalle, ettei tämän tulisi olla niin ankara sisarelleen, joka oli palvellut heitä hyvin ja oli rouvalle läheinen.¹³³

Tersmeden ei kerro tämän enempää kolmannen taloudenhoitajattaren palkkaamisesta, osin luultavasti siksi, että kaikki järjestyi niin kivuttomasti, mutta varmasti myös siksi, että palkkaus kuului hänen vaimonsa tehtäviin. Sukupuolen mukaan jaetut työtehtävät olivat normi 1700-luvulla, ja talon emäntä oli vastuussa piioista ja muusta talon naisväestä.¹³⁴ Emännän valta tulee esiin myös kohdassa, jossa Regina kertoo vanhempiensa olleen närkästyneitä siitä, että Anna Gretha ei kysynyt rouvan lupaa avioliittolleen. Vanhemmat eivät siis paheksuneet – ainakaan pelkästään – sitä, että heidän lupaansa ei kysytty. Isäntävallan kautta Tersmedenit olivat vastuussa Anna Grethasta, hänen siveellisyydestään ja hänen palvelussuhteensa päättymiseen liittyvistä asioista. Nämä asiat kuuluivat erityisesti rouvalle, joka huolehti naispuolisesta palveluskunnasta.¹³⁵

Tälläkään kerralla kartanon emäntä ei päässyt vaikuttamaan taloudenhoitajattaren valintaan muutoin kuin hyväksymällä nykyisen taloudenhoitajattarensa järjestelyt. Sukulaisverkostosta oli jälleen hyötyä palkkaustilanteessa, sillä luotetun palvelijattaren Anna Grethan vakuutukset sisarensa kyvyistä näyttävät olleen – Tersmedenin muistojen ohella – ainoat suositukset, joita

¹³¹ ”*en städig, beskjedelig och snäll menniska*” Tersmeden X:271.

¹³² Tersmeden X:270–272.

¹³³ Tersmeden X:285–286.

¹³⁴ Ilmakunnas 2009, s. 206, 323; Ilmakunnas 2016, s. 182.

¹³⁵ Toivanen 2002, s. 131; Nygård 2002, s. 161–163; Pylkkänen 2006, s. 80–81, 87.

uuden taloudenhoitajattaren palkkaamiseen tarvittiin. Mahdollisesti myös Landtmanin sisarusten keskivertopalvelijaa korkeampi sääty papintyttärinä loi heistä erityisen positiivisen mielikuvan Tersmedenin pariskunnan mieleen. Avioparina ja kartanonomistajina Tersmedeneillä oli kenties jo hieman erilaisia vaatimuksia taloudenhoitajattarelle. Cajsa oli ollut sopiva pieneen, epämuodolliseen poikamiestalouteen, jossa istuttiin iltaa ja nautittiin pöydän antimista upseeriseurassa, mutta nuorirouva Tersmeden kaipasi kenties erilaista, hänen omaa säätyään lähempänä olevaa henkilöä oikeaksi kädekseen.

Reginan kannalta sisaren avioliitto tuli kenties sopivaan aikaan. Kappalainen Landtman oli jäänyt leskeksi vuotta ennen Anna Grethan lähtöä Albergaan, joten Regina hoiti oletettavasti tämän jälkeen isänsä taloutta.¹³⁶ Kappalainen oli kuitenkin juuri samana keväänä 1753 mennyt uudelleen naimisiin¹³⁷, ja uusi vaimo epäilemättä ottanut ohjat talossa. Yli kaksikymmenvuotias, naimaton tytärpuoli saattoi hyvinkin olla mielissään mahdollisuudesta omaan uraan, varsinkin kun tuleva palveluspaikka ja herrasväki olivat sisaren kautta jo tuttuja.

3.4 Maja

Toisin kuin edeltäjänsä, neljäs Tersmedenin taloudenhoitajatar nousi asemaansa talon sisältä ilmeisesti heti Reginan häiden jälkeen vuonna 1758. Tersmeden ei käsittele asiaa lähes ollenkaan, mainitsee vain vaimonsa ottaneen heille uudeksi taloudenhoitajattareksi nuoren naisen, joka oli jo viiden vuoden ajan ollut heillä sisäpiikana, ja joka oli ahkeruutensa ja uskollisuutensa lisäksi myös innostunut ruoanlaitosta. Tersmeden kertoo Majan tulleen heille piiaksi 21-vuotiaana vuonna 1753 Helsingin pitäjän Oulunkylästä ja olevan talonpoikaisperheestä. Tersmedeniä epäilytti hieman se, että rouva otti niin nuoren tytön taloudenhoitajattareksi, mutta huomattuaan tämän ahkeraksi ihmiseksi ja hyväksi ruoanlaittajaksi hän hyväksyi vaimonsa valinnan.¹³⁸

¹³⁶ Kappalaiska Anna Margaretha Wessman kuolee 26.6.1751, haudattujenluettelon lisätiedoissa lukee ”*legat 3 åhr til sängs*”. KA, Saltvikin seurakunnan arkisto, Syntyneiden ja kuolleiden luettelo 1731–1752 s. 181, KA digitaaliarkisto s. 105 (digitaaliarkistossa virheellisesti nimellä ”Syntyneiden ja kastettujen luettelo 1731–1752”).

¹³⁷ Uusi avioliitto Maria Aspergenin kanssa 25.3.1753. KA, Saltvikin seurakunnan arkisto, Syntyneiden, kuolleiden ja vihittyjen luettelo 1752–1787 s. 1, KA digitaaliarkisto s. 239 (digitaaliarkistossa virheellisesti nimellä ”Syntyneiden ja kastettujen luettelo 1752–1787”).

¹³⁸ Tersmeden X:670–671.

Majan kokonimeksi paljastuu myöhemmin hänen mennessään naimisiin Maria Sahlberg, tai Albergan rippikirjan mukaan Maja Andersdotter Sahlberg.¹³⁹ Helsingin pitäjän seurakunnan historiakirjoja ei ole säilynyt, joten Majaa sisarineen ei ole mahdollista löytää kastetuista, mutta pitäjän rippikirjoissa vuosina 1745–1755 Oulunkylän Månsasin tilalla asuvan talonpoika Alexander Johanssonin perheeseen kuuluu tytär nimeltä Maria ja tällä on useita sisaria.¹⁴⁰ Maria Andersdotterin perässä lukee ”16 år 1751 i Staden”, mikä viittaisi hänen olleen 16-vuotias kaupunkiin eli Helsinkiin muuttaessaan.

Tersmedenin mainitsemiin nimiin ja päivämääriin ei toki ole täysin luottaminen – hän saattaa hyvinkin muistaa piikansa nimen tai palvelukseentuloiän väärin – mutta rippikirjan valossa Maria Andersdotter olisi hyvin voinut olla 16-vuotias vuonna 1748 ja kaupungissa palveluksessa vuonna 1751, ja näin ollen hän olisi ollut 21-vuotias tullessaan Tersmedeneille vuonna 1753. Sukunimen Sahlberg hän on saattanut ottaa vasta yletessään taloudenhoitajattareksi. Patronyymi liitti naisen vahvasti isänsä perheeseen ja valtaan¹⁴¹, ja kenties Majan kaltainen, jo vuosia poissa kotoa ollut nainen halusi tuoda esiin itsenäisyyttään ja taloudenhoitajattareksi noustessaan myös muuttunutta asemaansa ottamalla itselleen sukunimen.

Maja oli ensimmäinen taloudenhoitajatar, jonka rouva Tersmeden palkkasi itsenäisesti eikä ilmeisesti lainkaan konsultoinut miestänsä asiassa. Sitten Reginan palkkaamisen viisi vuotta aikaisemmin rouvalla oli ollut aikaa opiskella kartanon asioita ja ottaa hallintaansa emännälle kuuluvat tehtävät. Ainakaan Tersmeden ei enää päiväkirjassaan juuri kertoile näistä asioista, toisin kuin poikamiesaikoinaan. Kartanon rouva siis käytti omaa harkintaansa ja omia suhteitaan taloudenhoitajattaren pakkaamiseen ja löysi sopivan henkilön talon sisältä. Tällainen nousu ei ollut täysin tavatonta. Vaikka suuri osa piioista oli samassa palveluspaikassa vain vuoden tai pari kerrallaan, suuremmissa talouksissa piian oli mahdollista nousta vuosien kuluessa parempiin tehtäviin osoitettuaan kykynsä ja luotettavuutensa.¹⁴²

Alun perin Majan tulo kartanoon liittyi kuitenkin Tersmedenin omiin verkostoihin. Helsingin kaupungin ja Helsingin pitäjän ruustinna Anna Fortelia neuvoi Tersmedeniä kartanohoidossa

¹³⁹ KA, Espoon seurakunnan arkisto I Aa:2, Rippikirja 1743–1757 (ei sivunumeroita), KA digitaaliarkisto s. 124; KA, Espoon seurakunnan arkisto I C:1, Syntyneiden, vihittyjen ja kuolleiden luettelo 1761–1792 s. 6, KA digitaaliarkisto s. 3 (digitaaliarkistossa virheellisesti nimellä ”Syntyneiden ja kastettujen luettelo 1761–1792”).

¹⁴⁰ KA, Helsingin pitäjän seurakunnan arkisto I Aa:2, Pää- ja rippikirja 1752–1767 s. 124, KA digitaaliarkisto s. 128.

¹⁴¹ Nakari 2011, s. 71.

¹⁴² Ilmakunnas 2009, s. 330, 333, 335–336; Herrala 1997, s. 28.

heti tämän hankittua Albergan, ja ilmeisesti hän myös myöhemmin järjesti Majan heille palvelukseen.¹⁴³ Majan mahdollinen kotitalo Månsas sijaitsi lähellä Stensbölen kartanoa, joka kuului rovasti Forteliukselle.¹⁴⁴ Päiväkirjassa ruustinna Fortelian mainitaan ”löytäneen” Majan 15-vuotiaana tyttönä, mikä viittaisi siihen, että tämä oli ollut heillä palveluksessa ennen Tersmedeneille tuloaan.¹⁴⁵

Koska Majan tausta oli talonpoikaissäädystä, ei hän ehkä olisi päässyt Albergan taloudenhoitajattareksi osoittamatta ensin kyvykkyyttään sisäpiikana. Hän oli sisäpiian asemansa vuoksi todennäköisesti myös ollut herrasväen kanssa tekemisissä tiiviimmin kuin muut piit, joiden vastuulle kuuluivat eläintenhoito ja muut ulkotyöt. Tersmedeninkin epäilykset kohdistuivat Majan säätytaustan sijaan hänen nuoreen ikäänsä, eli hän ei Landtmanin sisarusten jälkeen tuntenut erityistä tarvetta jatkaa säätyläistaloudenhoitajattarien sarjaa. Koska Tersmeden ei asiaa tämän laajemmin kommentoi eikä rouvan näkökulma ole tiedossa, on mahdotonta sanoa, etsittiinkö ehdokkaita ensin muualta vai oliko Maja ensimmäinen vaihtoehto. Majan perheellekin tyttären ylennyksestä oli hyötyä: hänen nuorempi sisarensa pääsi sitä kautta Albergaan uudeksi sisäpiikaksi.¹⁴⁶

3.5 Neljä taloudenhoitajattarta

Kukaan Tersmedenin Suomen-aikojen taloudenhoitajattarista ei ollut aikaisemmin toiminut kyseisessä tehtävässä, vaan he olivat joko naimattomia säätyläisnaisia tai nousivat tehtävänsä alemman palvelusväen keskuudesta. Myöskään taloudenhoitajattarien palkkauksessa ei noudatettu perinteisiä palvelusväen pestuaikoja tai -tapoja. Tavallisesti uusi palvelija hankittiin pestuumarkkinoilta syys-lokakuussa ja hänen työsuhteensa alkoi mikkelinpäivänä, joka oli vuoteen 1772 asti syyskuun 29. päivä. Yleensä pesti kesti vuoden eikä sitä saanut keskeyttää ilman rangaistusta, joskin esimerkiksi puolen vuoden mittaisia pestejäkin tiedetään olleen.¹⁴⁷

¹⁴³ Tersmeden X:671.

¹⁴⁴ Tersmeden VIII:265. Stensböle sijaitsi suunnilleen nykyisen Rapakivenkujan kohdalla Helsingissä, Månsas taas Oulunkylän siirtolapuutarhan kohdalla. Kts. Suhonen & Heinonen 2011, s. 157–158; KA, Maanmittaushallitus, Maanmittaushallituksen uudistusarkisto, Helsingin kaupunki, Oulunkylä/Äggelby, Isojaon kartta ja asiakirjat 1769–1775 (B7 Helsinki:21/5–8), KA digitaaliarkisto s. 1–3.

¹⁴⁵ Tersmeden X:671. Kts. edellinen kappale, jossa kerrotaan Majan kohdalla rippikirjassa lukevan ”16 år 1751 i Staden”.

¹⁴⁶ Tersmeden X:671.

¹⁴⁷ Nyberg 1989, s. 98–100.

Pestin saaminen oli tärkeää, koska 1700-luvulla palkollissääntö määräsi, että ilman pestiä oleva työkykyinen henkilö oli irtolainen ja näin vaarassa joutua pakkotyölaitokseen (miehet) tai kehruhuoneeseen (naiset).¹⁴⁸ Palvelupakko koski kaikkia, jotka eivät maksaneet veroja eli käytännössä omistaneet maata tai kuuluneet säätyläistöön. Talon isäntä oli taloutensa pää ja hänen perheensä ja palvelusväkensä olivat hänen suojeluksensa alaisia. Mutta kun esimerkiksi talonpoikaisperheen lapset tulivat täysi-ikäisiksi, kuuluivat hekin siitä eteenpäin palveluspakon alaisuuteen ja heidän oli etsittävä itselleen vuotuinen työpaikka. Palkollissääntö sai alkunsa jo 1600-luvulla, jolloin Ruotsin valtakunnassa alkoi olla pulaa työväestä ja sotilaista, ja 1700-luku kiristi säädöksiä entisestään.¹⁴⁹

Tersmeden kuitenkin sopi Cajsan kanssa, että tämän pesti alkaa seuraavan vuoden alusta eli silloin kun Tersmedenille itselleen parhaiten sopi. Landtmanin sisaruksista ensimmäinen pestattiin toukokuun alussa, toinen syyskuun alussa. Maja taas nousi uuteen asemaansa talon sisältä syyskuun vaihteessa, joten hänen tapauksessaan vanha pesti luultavasti jatkui ennallaan – palkan ja muiden etuuksien toki epäilemättä muuttuessa.

Cajsa eli ilman työtä kreivi Bielken maksaman pienen eläkkeen varassa. Hänen ei siis tarvinnut huolehtia edellisen pestin päättämisestä vaan hän oli vapaa aloittamaan työt milloin tahansa. Hän ei myöskään ilmeisesti ollut irtolainen, eli joko hän oli säätyläistöä eikä esivalta siksi ollut kiinnostunut hänen työtilanteestaan, tai sitten hänen terveydentilansa vapautti hänet palveluspakosta.¹⁵⁰ Sisar Stinanhan kerrottiin maininneen Carolina Soopille, ettei Cajsa jaksanut enää olla keittiöpiikana – myös nenään kohdistunut onnettomuus on voinut olla alkujaan työkyvyttömyyden ja vapautuksen syynä. Kreivi Bielken maksama eläke on myös voinut vapauttaa hänet, sillä vanhasta palvelijasta huolehtiminen – rahallisesti tai muulla tavoin – oli etenkin aatelisen isännän moraalinen velvollisuus¹⁵¹ ja eläkkeensaajana Cajsan kenties katsottiin olevan edelleen Bielken suojelun alainen.

Landtmanin sisaret tulivat palvelukseen suoraan kotoaan ja saattoivat näin aloittaa työt heti. He myös kuuluivat isänsä kappalaisen kautta säätyläistöön eli heidän ei tarvinnut huolehtia palvelupakosta tai pelätä irtolaisiksi joutumista. Maja taas jatkoi luultavasti vanhaa pestiään muuttuneella toimenkuvalla, mutta hänen sisarensa tarkasta palkkaamisajankohdasta ei ole

¹⁴⁸ Pylkkänen 2006, s. 76–78, 147; Rahikainen 2006, s. 10–11, 159.

¹⁴⁹ Kallio 1913, s. 53–58; Pylkkänen 2006, s. 76–79.

¹⁵⁰ Vainio-Korhonen 2006, s. 123; Rahikainen 2006, s. 159. Vuoden 1723 säädöksellä palveluspakosta vapautettiin mm. sairauden tai vanhuuden takia raihnaiset työkyvyttömät köyhät; sairaalloisuuskin yksin riitti vapautukseen.

¹⁵¹ Kallio 1913, s. 156–158; Ilmakunnas 2009, s. 332–335.

tietoa. Tersmeden kertoo Majan ylennyksestä ja tämän sisaren pestaamisesta elokuun 28. päivä, mutta hän on toki voinut lisätä myöhemmin todellisuudessa Mikkelinpäivänä tapahtuneen asian toiseen kohtaan päiväkirjassaan, tai sitten rouva Tersmeden palkkasi Majan siskon syyskuun alussa, mutta pesti alkoi vasta Mikkelinä. Jos Majan sisko oli vasta täysi-ikäiseksi tullut, saattoi hän myös tulla palvelukseen suoraan kotoaan eikä hänen näin ollen tarvinnut odottaa edellisen pestinsä päätymistä.

Taloudenhoitajattaren toimi näyttäytyy päiväkirjassa alempien palkollisten työtä vapaampana ja itsenäisempänä ammattina, joka ei noudata tavallista palvelussääntöä. Tersmedenin taloudenhoitajattaret olivat vapaita päättämään työsuhteensa haluamanaan aikana, toki isäntäväen muodollisella luvalla, ja työn aikana todennäköisesti kerätyt säästöt ja kokemus auttoivat siirtymisessä uuteen elämänvaiheeseen. Koska kaikki neljä taloudenhoitajataria solmivat avioliiton, ei ole mahdollista tarkastella, millainen olisi ollut eläköityneen, naimattoman taloudenhoitajattaren asema ja toimeentulo. Kenties luottopalvelijatar olisi saanut Tersmedeneiltäkin eläkkeen, kuten Cajsa edellisestä palveluspaikastaan, tai sitten hänen olisi ollut turvauduttava sukulaistensa tai pitäjän köyhäinhoidon apuun vanhuudenpäivinään.

4 Taloudenhoitajattarien toimenkuva

4.1 Taloudenhoitajatar nimikkeenä

Taloudenhoitajattarista käytetyt nimitykset vaihtelevat 1700-luvun rippi- ja henkikirjoissa (*hushållerska*, *jungfru*, *husjungfru*), mutta kaikissa tapauksissa mainittu henkilö on listattu palvelusväen ensimmäiseksi, viitaten siihen, että kyse on palvelusväen ”korkeimmasta” naispuolisesta jäsenestä. Tässä luvussa käsitellään taloudenhoitajattaren toimenkuvaa ja työtehtäviä Carl Tersmedenin vuosien kuluessa muuttuvassa taloudessa.

Tersmeden suunnitteli alusta asti palkkaavansa itselleen Viaporiin taloudenhoitajattaren, ei ainoastaan piikaa. Päiväkirjasta ei kuitenkaan suoraan selviä, miten nimitys taloudenhoitajatar (*hushållerska*) hänen mielestään poikkeaa piista. Yleisesti laajin määritelmä taloudenhoitajattarelle on nainen, joka huolehtii emännän alaisena tai asemesta taloudenpidosta¹⁵², mutta 1700-luvun puolivälissä nimitys ei Suomessa ollut vielä yleinen.

Vuonna 1749 Helsingissä tai Viaporissa ei henkikirjoihin ole merkitty yhtään taloudenhoitajattarta.¹⁵³ Tässä voi olla kyse siitä, että henkikirja on kirjoitettu toukokuussa 1749¹⁵⁴, jolloin kaikki linnoituksen ylemmät upseerit eivät vielä olleet palanneet rakennustöihin talven jälkeen, eikä monia varakkaimpia upseeritalouksia näin ollen ole lainkaan henkikirjoitettu Helsinkiin tai Viaporiin.¹⁵⁵ Toinen mahdollisuus on se, että henkikirjoittaja ei ole käyttänyt taloudenhoitajatar-termiä vaan on merkinnyt kaikki palveluksessa olevat naishenkilöt piioiksi. Viaporissa tosin piikojakin oli vain kuusi, ja vain yksi heistä oli palveluksessa taloudessa, jossa ei ole vaimoa.¹⁵⁶ Helsingin kaupungin säätyläistöstä läänikamreeri Jonas Carlstedtilla ja lääninrahastonhoitaja Anders Helleniuksella oli palveluksessaan *husjungfru*¹⁵⁷, mutta näiden tarkempaa toimenkuvaa on mahdoton selvittää.

Kaksi vuotta myöhemmin vuonna 1751, kun Tersmeden alkoi suunnitella muuttoa Albergan kartanoon, ei Viaporissa edelleenkään ollut henkikirjan mukaan kuin 21 taloutta joissa oli edes

¹⁵² SAOB: ”hushållerska”.

¹⁵³ KA LT 8277, Helsingin kaupungin henkikirja 1749 s. 6–11, KA digitaaliarkisto s. 9–14.

¹⁵⁴ KA LT 8277, Helsingin kaupungin henkikirja 1749 s. 11, KA digitaaliarkisto s. 14.

¹⁵⁵ Rakennustöitä ei voitu juuri tehdä talvella pimeyden, kylmyyden ja lumen vuoksi, joten suurin osa upseereita ja sotilaista palasi talveksi koteihinsa; kts. Gustafsson 2015, s. 65. Tersmeden itse palasi usein Suomeen juuri toukokuun alkupuolella; kts. esim. Tersmeden VIII:755, X:23, VIII:523.

¹⁵⁶ KA LT 8277, Helsingin kaupungin henkikirja 1749 s. 6–11, KA digitaaliarkisto s. 9–14.

¹⁵⁷ KA LT 8277, Helsingin kaupungin henkikirja 1749 s. 1, KA digitaaliarkisto s. 4.

piika, viisi näistä ilman vaimoa linnoituksessa asuvien luona.¹⁵⁸ Yksi taloudenhoitajatarikin jo mainitaan vänrikki Königillä¹⁵⁹, ja myös Augustin Ehrensverdillä oli taloudessaan *jungfru* Bromell, joka Tersmedenin päiväkirjan perusteella tiedetään taloudenhoitajattareksi¹⁶⁰, vaikka sitä ei henkikirjan nimikkeestä suoraan näekään. Henkikirjoittaja siis tunnisti nimikkeen *hushållerska*, mutta siitä huolimatta kovin montaa heitä ei ollut, yksi Viaporissa ja kaksi Helsingissä.¹⁶¹ Kaikki taloudenhoitajattaret olivat palveluksessa varakkaammissa talouksissa, joissa ei ollut vaimoa – joko isäntä oli poikamies tai vaimo ei ollut seurannut mukana linnoitustyömaalle – eli oletettavasti he hoitivat niitä tehtäviä, jotka pääasiassa kuuluisivat talon rouvalle. Näillä taloudenhoitajattarilla oli myös alaisinaan yleensä useampia piikoja.

Laajempi katsaus taloudenhoitajattarien yleistymiseen on mahdollista saada tarkastelemalla vihittyjen luetteloista, kuinka moni nainen meni naimisiin taloudenhoitajatar-nimikkeellä. Tällaisessa tilastoinnissa eivät toki näy ne taloudenhoitajattaret, jotka eivät menneet naimisiin, mutta se antaa kuitenkin yleiskuvan siitä, miten taloudenhoitajatar-nimikkeen käyttö lisääntyy 1700-luvun loppua kohti.¹⁶² Ensimmäinen taloudenhoitajattaren nimikkeellä esiintyvä morsian Suomessa löytyy jo vuodelta 1730 Siuntiosta, mutta tuolta ajalta on säilynyt sen verran vähän vihittyjen luetteloita, että sitä ei ole otettu tähän tarkasteluun mukaan. Vuodesta 1735 alkaa luetteloita olla laajemmin saatavissa, ja siksi se on valittu tarkastelun aloitusvuodeksi. Päättymisvuosi taas on Ruotsin vallan ajan lopussa vuodessa 1809.

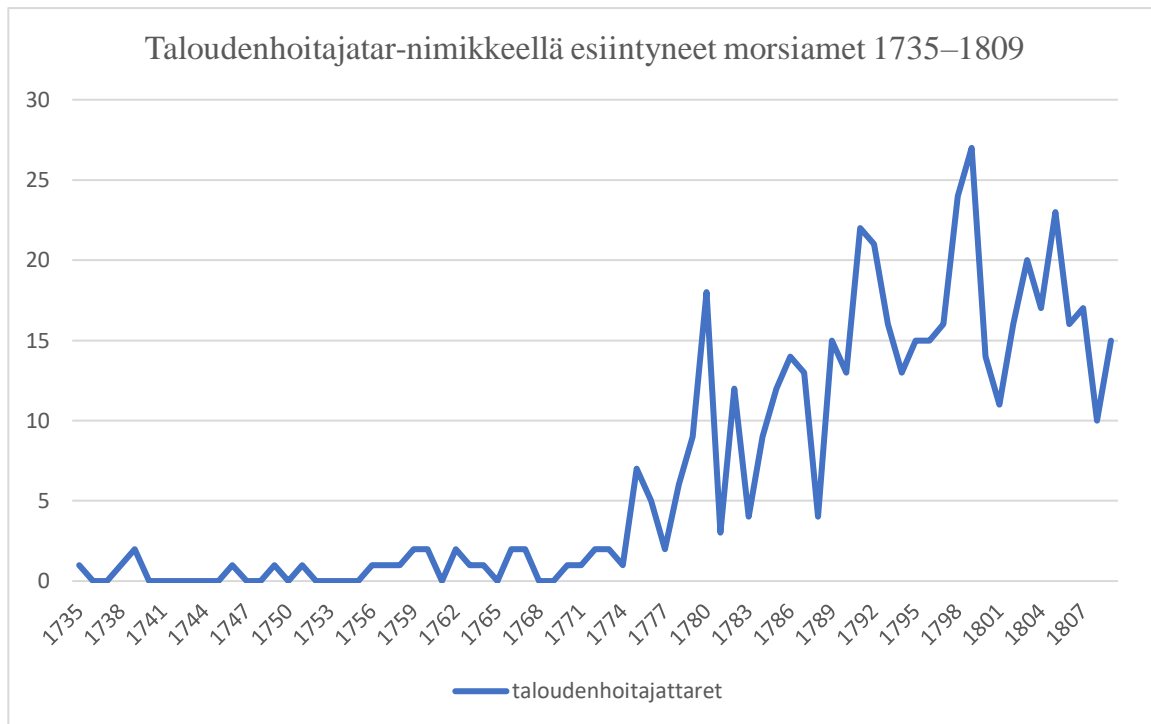
¹⁵⁸ KA LT 8287, Helsingin kaupungin henkikirja 1751 s. 7–12, KA digitaaliarkisto s. 7–12.

¹⁵⁹ KA LT 8287, Helsingin kaupungin henkikirja 1751 s. 10, KA digitaaliarkisto s. 10.

¹⁶⁰ Tersmeden VIII:798.

¹⁶¹ KA LT 8287, Helsingin kaupungin henkikirja 1751 s. 10, 1, KA digitaaliarkisto s. 10, 1.

¹⁶² Taulukko on koottu Suomen sukututkimusseuran Historiikirjojen hakuohjelma HisKin avulla etsimällä vihittyjen luettelosta morsiamia hakusanalla ”hush*”. HisKi ei kuitenkaan kata kaikkia Suomen paikkakuntia, eikä kaikista ole säilynyt vihittyjen luetteloita kyseiseltä ajalta. Pappien kirjaustyyleissä ja -tarkkuuksissa on eroa, eli taulukko ei esitä koko Suomen tilannetta, vaan mukana on 108 seurakuntaa ja 503 henkilöä. Tarkemmin aikarajaukseen ja paikkakuntien valintaan liittyvät perustelut on esitelty luvussa 5. Tässä otannassa ovat mukana samat seurakunnat kuin luvussa 5.



Avioituvien taloudenhoitajattarien lukumäärä alkoi lisääntyä 1770-luvun puolenvälin kohdalla ja lisääntyminen jatkui vuosisadan vaihteeseen asti. Koska kaaviossa on kyse ainoastaan avioituneista taloudenhoitajattarista, ei luvuista voi päätellä mitään taloudenhoitajattarien kokonaismäärästä Suomessa tietynä aikana, mutta nouseva käyrä viittaa siihen, että tämän nimikkeen käyttö oli melko vähäistä vielä 1700-luvun puolivälissä ja alkoi vasta sen jälkeen hitaasti lisääntyä.

Tersmedenin taloudenhoitajattaret olivat siis ammattinimikkeenä ilmeisen harvinaisia 1750-luvun Suomessa. Cajsan kutsuminen taloudenhoitajattareksi oli myös melko suurieleistä, jos katsotaan Tersmedenin ensimmäisten Viaporin-vuosien talouden kokoa: hän itse, Cajsa ja pari renkiä¹⁶³. Cajsalla ei siis aluksi ollut ainuttakaan naispuolista alaista. Kun Cajsasta Albergan kartanoon muuton jälkeen tuli palveluskunnan pää, ja hän hoiti jonkin aikaa jopa tilanhoitajan tehtäviä, oli nimike jo perusteltu. Cajsan palkka oli jo kuitenkin alusta alkaen kymmenkertainen piian palkkaan verrattuna¹⁶⁴, joten oletettavasti hänen tehtävänsä olivat piikaa laajemmat. Ero oli todennäköisesti siinä, että Cajsa käytti oman harkintansa mukaan Tersmedeniltä saamiaan varoja, teki melko itsenäisiä ratkaisuja tämän kotitaloutta koskevista asioista sekä valmisti usein tälle ja tämän ystäville useamman ruokalajin päivällisiä.¹⁶⁵

¹⁶³ Tersmeden VIII:621, 758.

¹⁶⁴ Kts. luku 3, s. 25–26.

¹⁶⁵ Kts. esim. Tersmeden VIII:813, 816, 866; VIII:90, 202, 453, 350, 587, 628, 632, 797–798; X:42.

Koska Tersmeden vielä Tukholmassa ollessaan pohti aluksi jopa kokin palkkaamista, oli laadukas ruoka hänelle ilmeisen tärkeä asia. Viaporissa oli Ehrensvärdin synkistä kuvailuista huolimatta kyllä jo vuonna 1749 kapakoita, mutta ne eivät ilmeisesti olleet tasoltaan upseerien vaatimuksiin sopivia.¹⁶⁶ Cajsa siis palkattiin suorittamaan piian toimenkuvaa vaativampia tehtäviä jo Ullanlinnan upseerikasarmissa ja tämä näkyy hänen palkassaan. Harvinaisemman ja komeamman nimikkeen oli varmasti tarkoitus myös nostaa Tersmedenin talouden yleistä arvostusta seurapiireissä.

4.2 Ullanlinnan upseerikasarmissa

Tersmedenillä oli Suomessa asuessaan erityyppisiä talouksia, ja taloudenhoitajattaren työtehtävät riippuivat useasta seikasta. Oliko kyseessä poikamiehen upseeriasunto kolmella-neljällä huoneella ja keittiöllä Helsingissä vai kartano Espoossa metsineen, peltoineen ja eläimineen? Oliko taloudessa rouvaa huolehtimassa kodinhoidon järjestelyistä tai tilanhoitajaa huolehtimassa ns. miesten töistä? Oliko Tersmeden itse paikalla valvomassa kaikkia töitä vai saiko hän tietää niistä vain kirjeiden välityksellä Tukholmaan?

Kun Tersmeden palkkasi itselleen ensimmäistä taloudenhoitajatartaan Cajsa, odotti häntä Helsingin Ullanlinnaa valmistuvassa upseerikasarmissa asunto, jossa oli sali, keittiö ruokakomeroineen, neljä¹⁶⁷ kamaria ja vintti. Nähdessään asuntonsa ensimmäistä kertaa Tersmeden kuvaili uusia huoneita siisteiksi ja mukaviksi ja vakuutti ikuista kiitollisuuttaan ne järjestäneelle Augustin Ehrensvärdille. Tersmeden saapui Helsinkiin toukokuun alussa vuonna 1749, Cajsa ja tavarat kaksi viikkoa myöhemmin. Odotusaikana Tersmeden asui kauppias Sundin¹⁶⁸ luona, mutta iloitsi suuresti saadessaan kotinsa vihdoinkin järjestyksen Cajsan saapuessa.¹⁶⁹

Tuoreen taloudenhoitajattaren ensimmäinen työtehtävä alkoi siis jo Tukholmassa, missä Cajsan piti keväällä vesien auettua huolehtia koko Tersmedenin muuttokuorma laivaan ja kunnialla

¹⁶⁶ Granqvist 2016, s. 176–177; Aalto, Gustafsson & Granqvist 2020, s. 183.

¹⁶⁷ Kamareita oli kolme tai neljä. Ehrensvärd mainitsee Tukholmassa Tersmedenille niitä olevan kolme, mutta Helsingissä Tersmeden puhuu neljästä. Kts. Tersmeden VIII:619 ja 755. Kapteenin arvoiselle upseerille kuului Helsingin kasarmeissa kolme huonetta, mutta toki määrä on voinut olla myös Tersmedenin mainitsema neljä. kts. Hedberg 1964, s. 72, 75.

¹⁶⁸ Helsingissä oli 1700-luvun puolivälissä kolme kauppias Sundia: talonpoikaiskauppaan keskittynyt Per Hansson Sund, maustekauppias Erik Sund (vanh.) sekä Isak Sund. Ei ole varmuutta kenen luona heistä Tersmeden muutaman viikon asui. Kts. Granqvist 2016, s. 242.

¹⁶⁹ Tersmeden VIII:755, 758, 763.

Helsinkiin. Aivan yksin hänen ei kuitenkaan tarvinnut siitä huolehtia, sillä Tersmeden pyysi tukholmalaista varanhoitajaansa Strandmania järjestämään Cajsalle ja tavaroille paikan kevään ensimmäisessä laivassa. Muiden muuttoon liittyvien asioiden hoito jäi kuitenkin ilmeisesti Cajsan vastuulle. Tersmedenin tavarat olivat todennäköisesti jo valmiiksi pakattuna laatikoissa, mutta niihin kuului sekä huonekaluja että pienempiä esineitä, jotka kaikki Cajsan täytyi saada vahingoittumattomana perille.¹⁷⁰

Henkilöiden eriasteinen varallisuus ja käsitykset matkalle tarvittavista asioista tulevat hyvin näkyviin näistä järjestelyistä kertovassa päiväkirjan kohdassa. Tersmeden ehdotti aluksi, että Cajsa voisi vapaasti hankkia kaikki matkalle tarvitsemansa asiat ja hän korvaisi ne myöhemmin. Onneksi Tersmedenin serkku Carolina Soop oli jälleen läsnä asioista sovittaessa, ja hän neuvoi Tersmedeniä antamaan Cajsalle jo heti valmiiksi rahaa näihin hankintoihin. Tersmeden antoi kuusi ploodua ”*kahviin, teeheen, sokeriin ja leipään*”, jotta Cajsa pääsisi hyviin väleihin laivan kapteenin kanssa eikä matkasta tulisi liian pitkäväteinen.¹⁷¹

Riittämättömän eläkkeen turvin asuvalla palvelijattarella tuskin oli matkalle tarvittavia summia säästösssä. Carolina Soop ymmärsi tämän, mutta Tersmedenin käsitykset varallisuuseroista vaikuttavat olleen hämäämpiä. Jätettyään Cajsalle matkarahaksi nuo kuusi ploodua, joka vastasi tavallisen piian vuosipalkkaa, hän meni ostamaan itselleen huonekaluja, maksaen yksittäisestä tuolista melkein koko matkarahan verran.¹⁷²

Muuttokuormaan kuuluivat jo olemassa olevien taloustavaroiden ja huonekalujen lisäksi Tersmedenin uudet hankinnat kotiaan varten: pieni peili, yökomuutti, kaksi pelipöytää ja tusina tuoleja. Tersmeden myönsi itsekin, ettei tiennyt mitä kaikkea taloudenpitoon tarvitaan, joten kauppias myi hänelle vielä sinivalkoisen itäintialaisen posliiniastiaston: kahdeksan vattia, kannellisen kulhon, kaksi tusinaa syviä ja kuusi tusinaa matalia lautasia, kaksi kastikekannua ja neljä suolakkoa. Astiaston yhteishinta oli tinkimisen jälkeen 460 taaleria, mikä yksin oli jo suurempi kuin koko Cajsan vuosipalkka.¹⁷³ Uusien ja vanhojen huonekalujen kanssa koko lastin arvo nousi hyvinkin yli tuhanteen taaleriin. Cajsa oli siis laivamatkalla paljon vartijana. Ei ole tiedossa, mihin hän käytti Tersmedeniltä saamansa kuusi ploodua, mutta tuskin hän sentään osti lyhyehkölle matkalle kovin huomattavia määriä kahvia, sokeria tai teetä.

¹⁷⁰ Tersmeden VIII:641–643.

¹⁷¹ ”*til Caffé, Thé, Säck och bröd*” Tersmeden VIII:643.

¹⁷² Tersmeden VIII:643–644. Kuusi ploodua on 36 kuparitaaleria; Tersmeden maksoi piioilleen 1750-luvun alussa 30 kuparitaaleria. Hänen ostamansa tuolit maksoivat viisi ploodua eli 30 kuparitaaleria kappale.

¹⁷³ Tersmeden VIII:643–644.

Tersmedenin hankinnat eivät ehkä olleet kaikkein välttämättömiä pikkukaupungin linnoitustyömaalla, mutta hän epäilemättä näki niistä saatavan hyödyn laajemmin. Ylempään säätyyn kuuluvalta henkilöltä oletettiin 1700-luvulla säädynmukaista elämäntapaa, jonka ulkoiset piirteet kuten pukeutuminen, ranskan kieli tai komeasti kalustettu asunto, olivat tärkeitä keinoja erottautua alemmista säädyistä.¹⁷⁴

Vaikka Tersmedenin sukuhaara ei vielä ollutkaan vuonna 1749 aateloitu (Tersmedenin isä sai aatelisarvon vuonna 1751¹⁷⁵), oli Tersmeden viettänyt koko elämänsä varakkaan ruukinpatruunan poikana, ja aatelisten sukulaisten ja hovin kautta aateliston elämäntavat ovat hänelle tuttuja.¹⁷⁶ Tersmeden tasapainotteli kuitenkin jatkuvasti kotoa perityn porvariuden ja aateluuden välimaastossa. Aiemmassa tutkimuksessa häntä on kutsuttu ”sosiaaliseksi nousukkaaksi”, jonka piti vanhaa aatelistoa enemmän pyrkiä esiintymään aatelisihanteiden mukaan ja jatkuvasti piilottelemaan alempaa syntyperäänsä saadakseen hyväksynnän muun aateliston silmissä.¹⁷⁷ Poikamiesupseerin pikkutalouteen oli siis välttämätöntä hankkia kunnollinen posliiniastiasto ja pelipöytiä edistämään tätä tavoitetta. Viaporin linnoitustyömaa oli alkeellinen paikka ja Helsinki pikkukaupunki ilman Tukholman ylellisyystuotteita, mutta Tersmeden selvästi halusi jatkaa näkyvästi säädynmukaista elämäänsä ja siksi laivasi koko omaisuutensa mukanaan Helsinkiin.

Augustin Ehrensvärdillä oli suuri valta päättää, keitä upseereita Viaporin linnoitustyömaalla työskenteli.¹⁷⁸ Uran etenemisen kannalta oli olennaista kuulua Ehrensvärdin lähipiiriin, ja sinne päästäkseen Tersmeden järjesti päivällisiä ja juhlia ja pyrki kokoamaan ympärilleen oikeanlaisen seurapiirin. Sosiaalista pääomaa ja poliittista vaikutusvaltaa luotiin henkilökohtaisilla suhteilla, joita piti pitää jatkuvasti eri keinoin yllä. Suhteiden luominen osoittautuikin myöhemmin tärkeäksi, sillä linnoitustyömaa antoi paljon mahdollisuuksia erilaisille liiketoimille, ja Ehrensvärdin lähipiiriin kuuluvilla henkilöillä oli parhaat mahdollisuudet hyötyä siitä esimerkiksi tavarantoimittajina, mihin toimeen Tersmedenkin nopeasti ryhtyi.¹⁷⁹

¹⁷⁴ Granqvist & Gustafsson 2013, s. 154; Ilmakunnas 2009, s. 315; Wirilander 1974, s. 45, 52, 68–69; Aalto, Gustafsson & Granqvist 2020, s. 238, 241.

¹⁷⁵ Anrep 1858, adel. ätten Tersmeden (n:o 1940), s. 355.

¹⁷⁶ Abrahamson 2006, s. 11–15.

¹⁷⁷ Termistä ”nousukas”, kts. Wirilander 1974, s. 374–375. Granqvist & Gustafsson 2013, s. 162–163.

¹⁷⁸ Granqvist & Gustafsson 2013, s. 161.

¹⁷⁹ Granqvist & Gustafsson 2013, s. 156–161; Gustafsson 2015, s. 129.

Seurapiireihin päästäkseen Tersmeden hyödynsi myös taitavaa taloudenhoitajatartaan. Tutustuessaan paremmin Cajsaan Tersmeden kehui tätä paitsi uskolliseksi ja kykeneväksi kaikenlaisiin tehtäviin, myös niin erinomaiseksi ja monipuoliseksi ruoanlaittajaksi, ettei Tersmeden muista missään saaneensa yhtä herkullisia ruokia. Cajsan tavalliseen toimenkuvaan kuului valmistaa kolmen ruokalajin lounas ja kahden ruokalajin illallinen niinä päivinä, jolloin Tersmedenillä ei ollut ruokavieraita. Usein Tersmedenin luona Ullanlinnan upseerikasarmissa kuitenkin kestittiin upseeritovereita, ja näiden toverien kautta Cajsa tuli niin kuuluisaksi, että pian yhä useampi upseeri halusi maistaa hänen kokkauksiaan. Tämä johti siihen, että Tersmeden päätti pitää kahdentoista hengen juhannusjuhlat, joissa tarjoiltiin 8–10 ruokalajia sekä pikkuruokia.¹⁸⁰

Juhannusjuhlat ovat vain yksi esimerkki niistä useista tilaisuuksista, joista Cajsan tuli palvelusvuosiensa aikana selviytyä ja joiden tarkoitus oli vakiinnuttaa Tersmedenin asema Viaporin ja Helsingin seurapiireissä. Cajsan maineen levitessä myös Ehrensvärd pyysi muutaman kerran tätä auttamaan omien vieraidensa kestitsemisessä, kun kyseessä olivat erityisen tärkeät henkilöt, joiden tuen Ehrensvärd halusi suunnitelmilleen.¹⁸¹ Nämä palvelukset eivät kuitenkaan kuuluneet Cajsan varsinaisiin työtehtäviin, vaan hän sai niistä erillisen korvauksen.¹⁸²

Tersmeden vaikuttaa olleen todellinen hyvän ruoan ystävä, ja hänen ja hänen tovereidensa ruokatottumuksista, tarjotuista ruokalajeista ja erilaisista juhlista saa päiväkirjasta tietoa laajasti.¹⁸³ Päiväkirjansa kertojana Tersmeden saattaa toki olla hieman puolueellinen, mitä tulee Cajsan taitojen eriomaisuuteen. Jos kunnollisen ruoan saaminen rakennustyömaalla oli alkuvuosina vaikeaa, tulivat monet upseerit varmasti ilolla ruokailemaan toverin luo, jolla oli oma ruoanlaittaja. Cajsan taidot vaikuttavat kuitenkin olleen Tersmedenille hyvin tärkeitä ja hän pystyi myös tekemään niiden avulla palveluksia Ehrensvärdille, eli luultavasti Cajsan keittotaidot todella olivat suunnilleen kuvaillun mukaiset. Ainakin Tersmedenin kuvaukset päivällistensä yliveraisuudesta kertovat siitä, millainen käytös ja kestitseminen kuului aikakauden aatelmiehen ihanteisiin ja oli toivottavaa hänen seurapiireissään.

¹⁸⁰ Tersmeden VIII:764.

¹⁸¹ Tersmeden VIII:271–272, 283. Tällainen vieras oli esimerkiksi Suomen kenraalikuvernööri von Rosen.

¹⁸² Tersmeden VIII:285. Kenraalikuvernööri von Rosenin kestitsemisestä Cajsa sai Ehrensvärdiltä palkaksi kaksi dukaattia eli noin 36 kuparitaaleria.

¹⁸³ Kts. esim. Tersmeden VIII:764–765; VIII:90, 106, 558–564, 578–583, 586–589, 612; X:94–99.

Myös Cajsan ulkonäöstä tuli välillä osa Tersmedenin päivällisiä. Paistivartaan ruhjomat kasvot antoivat aiheita ihmettelyyn useammin kuin kerran. Heti ensimmäisissä juhannusjuhlissa Tersmeden sai aiheesta aikaan ohjelmanumeron.

Ehrensward ja Ribbing¹⁸⁴, jotka eivät vielä olleet nähneet taloudenhoitajatartani, olivat yllättyneitä ruokapöydän antimista, ja syötyämme hyvällä halulla Ribbing sanoi: ”Jos taloudenhoitajattaresi on yhtä kaunis kuin hänen ruoanlaittotaitonsa, silloin olet meistä kaikista onnekkain!”

[Tersmeden:] ”Voit tehdä asiaa keittiöön ja mennä katsomaan, hän on sinusta varmasti viehättävä.”

Coyet ja Kyhlenbeck, jotka useita kertoja olivat syöneet luonani ja nähneet taloudenhoitajattareni, vitsailivat, että tämä on nuori ja kaunis, eikä herransa luultavasti siksi halua tämän näyttävävän kenellekään.

Ribbingin kiinnostus kasvoi ja hän päätti lopulta kurkistaa keittiöön. Kolme minuuttia myöhemmin hän tuli ulos:

”Tuhannen perkelettä, miten ruma! Romahtanut nenä kuin hänellä olisi ranskantauti!”

[Tersmeden:] ”Niin, veliseni, sellainen on oltava, että saa olla rauhassa sinunlaisiltasi.”

Kerroin heille mistä olin saanut hänet palvelukseeni, ja millaisessa onnettomuudessa hän oli menettänyt nenänsä, ja annoin hänelle hänen ansaitsemansa kunnian sekä keittotaidoista että taloudenpidosta.¹⁸⁵

Tällainen pilailu on melko karkeaa, mutta siinä näkyy erinomaisesti, miten kaikki Tersmedenin talouteen ja palvelusväkeen liittyvät asiat olivat osa hänen pyrkimystään saada ihmiset puhumaan hänestä ja hänen päivällisistään. Hyvä tai mielenkiintoinen palveluskunta toi isännälle arvostusta ja mainetta seurapiirien keskuudessa Tukholmaa myöten. Tersmeden (ja usein myös Ribbing) muistivat monissa tilaisuudessa mainita uusille, ylhäisille juhlavieraille Cajsan rumuudesta – mutta aina ylistäen myös tämän keittotaitoja.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Kapteeni, vapaaherra Carl Ribbing af Koberg oli myös Viaporin upseereita, Tersmedenin ystävä ja tämän päiväkirjan mukaan myös hänen innokkain ruokavieraansa. Adelsvapen-Wiki: Friherrliga ätten Ribbing af Koberg nr 216.

¹⁸⁵ Tersmeden VIII:764–765. ”Ehrensward och Ribbing som ej ännu sätt min hushållerska voro surprinerade ifram åt sådant bord och sedan vi med god appetite förtärt, sade Ribbing: ’Om din hushållerska så vackra, som hon lagar delicat mat? Så är du den lyckligaste af oss alla!’

’Du kan giöra dig ährende, titta in i köket, får du se henne. Jag är nog öfvertygad, at du finner henne behagelig.’ Coijett och Kyhlenbeck som flera gånger ätit hos mig och sett min hushållerska, haslerade, at hon vore en ung, vacker människa, men svårt at få se henne, förmodeligen af sin herre förbjuden at visa sig. [- -]

Ribbingen gick, och inom 3 minuter tilbakars kom in.

’Det var en tusand djäfvul så ful, infallen näsa, som hon hafte fransoserna!’

’Ja, min bror, sådana skall det vara! Få ha dem i fred för dig och dina gelikar.’

Berättade hvar jag fått henne, och genom hvad tillfälla hon haft den olyckan miste näsan, gaf henne det beröm hon förtjenste båda i matlagning och nått hushållning.” Kts. myös Tersmeden VIII:826, VIII:284, 301.

¹⁸⁶ Tersmeden VIII:826; VIII 284, 299–301, 312–313; Tersmeden X:2

Cajsan toimenkuvaan kuuluvia muita tehtäviä Ullanlinnan asunnossa ei juuri mainita, mutta oletettavasti hänen jokapäiväisiin toimiinsa kuuluivat ainakin pyykistä ja siivouksesta huolehtiminen. Armeijan palveluksessa oli naisia, sotilaiden leskiä ja vaimoja, jotka hoitivat taloustöitä ja muita huoltotehtäviä. Etenkin leskille tällainen työ antoi elannon miehen kuoleman jälkeen.¹⁸⁷ Suurella linnoitustyömaalla tällaisten tehtävien määrä oli varmasti valtaisa, mutta Tersmedenin pienessä taloudessa töitä ei ollut uuvuttavaa määrää, sillä kun hän hetken aikaa Ullanlinnassa asuttuaan hankki omistuksensa Albergan kartanon Espoosta, oli Cajsa tyytyväinen muutosta maaseudulle:

[Tersmeden:] Kysyin, mitä mieltä taloudenhoitajatar on siitä, että asuu talven yli täällä kartanossa.

[Cajsa:] ”Pidän tästä paljon enemmän kuin Ullanlinnasta. Täällä voin kehrätä ja huolehtia herran asioista.”¹⁸⁸

Aivan yksin Cajsan ei upseerikasarmissakaan tarvinnut hoitaa isäntänsä taloutta, sillä vaikka hänellä ei ollutkaan yhtään piikaa, käytti hän useasti Tersmedenin muita alaisia, kuten hänen kahta sluupinsoutajaansa, piikojen sijaan apunaan taloustöissä.¹⁸⁹ Talvet toivat muutenkin helpotusta taloudenhoitajattaren toimiin, koska Tersmeden vietti talvisin tavallisesti monta kuukautta Ruotsin puolella, eli ainakaan suurempia juhlapäivällisiä ei Cajsan tällöin tarvinnut valmistaa.

4.3 Poikamiesupseerin kartanossa

Ullanlinnassa vähän aikaa asuttuaan Tersmeden päätti ryhtyä kartanonomistajaksi ihastuessaan upseeritoverinsa, luutnantti Carl Mauritz von Numersin hallussa olevaan Albergan kartanoon Espoossa.¹⁹⁰ Hänen tarkasta muuttovuodestaan ei ole varmuutta. Päiväkirjamerkintä, jossa Tersmeden sopii kartanon ostamisesta von Numersin kanssa, on päivätty vuodelle 1749, mutta tämä on todennäköisesti liian aikaisin. Tersmeden mainitaan kartanon vuokraajana (*arrenderade*) ensimmäisen kerran vuonna 1752 helmikuussa laaditussa henkikirjassa, vuonna 1751 omistajana on vielä von Numers.¹⁹¹ Muutto on todennäköisesti siis tapahtunut vuoden

¹⁸⁷ Hatakka 2011, s. 77–78, 126.

¹⁸⁸ Tersmeden VIII:771. ”[F]rågade, hvad hushållerskan tyckte om at öfver vintern bo där på garden? ’Jo, långt mera än på Ulricasborg, här kan jag då göra något med spinna och se efter herrens.’”

¹⁸⁹ Tersmeden VIII:796.

¹⁹⁰ Tersmeden VIII:768–769.

¹⁹¹ KA LT 8287, Espoon pitäjän henkikirja 1751 s. 59, KA digitaaliarkisto s. 58; KA LT 8291, Espoon pitäjän henkikirja 1752 s. 61, KA digitaaliarkisto s. 69.

1751 syksyllä, kaksi vuotta Tersmedenin Suomeen-saapumisen jälkeen.¹⁹² Ilman vuokraaja-etuliitettä Tersmeden mainitaan henkikirjassa vasta vuonna 1755¹⁹³, eli vuonna 1754 hän on ilmeisesti maksanut koko kauppasumman von Numersille ja saanut kartanon omistukseensa.

Ajatus kartanon omistamisesta ei ollut täysin uusi Tersmedenille. Jo vuonna 1744 hänen isänsä lupasi hänelle Grönöön kartanon Östunassa, ja vuonna 1746 Tersmeden muuttikin sinne kotoaan vanhempiensa luottotaloudenhoitajattaren kanssa, mutta vietti edelleen suuren osan ajastaan Tukholmassa.¹⁹⁴ Albergan kartanoon Tersmeden tutustui jo ennen Suomeen-muuttoaan keväällä 1748, jolloin hän kävi laivamieskomppanian asioilla Helsingin seudulla ja koetti saada hieman välipalaa Albergasta. Ensivaikutelma oli kaksijakoinen: kartanon sijainti oli erinomainen ja kaunis, mutta rakennukset olivat lahonneita ja niistä huolehti vain muutama piika ja renki.¹⁹⁵ Albergassa oli kuolinpesä ja joutunut pesän alaikäisten osakkaiden holhoojan von Numersin haltuun, ja oli siksi palvelijoita lukuun ottamatta asumaton.¹⁹⁶

Tersmeden ei vuonna 1748 edes jäänyt välipalalle huonokuntoiseen taloon vaan käveli seuraavaan maataloon maitoa ja ruokaa etsimään.¹⁹⁷ Paikan ihanuus jäi hänelle kuitenkin mieleen ja muutamaa vuotta myöhemmin von Numersit houkuttelivat hänet ostamaan sen. Tersmedenin oman kuvailun mukaan Albergan nähdessään ”*ajatus alkoi houkuttaa minua enemmän ja enemmän ja vitsailin, että kun minut nyt on komennettu Viaporiin, olisi mukavaa olla pieni turvepläntti, josta voisi saada vihanneksia ja maitoa.*”¹⁹⁸

Kartanon taloudenhoitajattareksi siirtyminen toi Cajsalle aivan uusia velvollisuuksia, sillä hänen oli nyt vastattava niin eläinten hoidosta, torpparien päivätöistä, oluenpanosta ja viinanpoltosta kuin muun palvelusväen valvomisestakin. Henkikirjan mukaan Albergassa oli ostovuonna yksi renki ja kaksi piikaa huolehtimassa talon töistä – von Numersin perhe asui lähistöllä toisessa kartanossaan Otnäsissa.¹⁹⁹ Vuonna 1753, ainoana, jolloin Cajsa on merkitty

¹⁹² Tersmeden kirjoittaa keskustelleensa von Numersin ja tämän vaimon kanssa Albergan ostosta ensimmäisen kerran sunnuntaina 8. syyskuuta 1749. Vuonna 1749 kyseinen päivä ei ollut sunnuntai vanhan eikä uuden luvun mukaan. Sen sijaan vuonna 1751 8.9. osuu sunnuntaille vanhan ajanlaskun mukaan.

¹⁹³ KA LT 8308, Espoon pitäjän henkikirja 1755 s. 89, KA digitaaliarkisto s. 89.

¹⁹⁴ Tersmeden 3:232–235, 237–238, passim.

¹⁹⁵ Tersmeden VIII:556–557.

¹⁹⁶ Tersmeden VIII:776–777.

¹⁹⁷ Tersmeden VIII:556–557.

¹⁹⁸ ”*Jag fick alt mer och mer apètite, hasselerade det skulle vara roligt för mig som är Commenderad på Sveaborg, hafvar en liten torfva på landet, at kunna hafva grönsaker och mjölk ifrån.*” Tersmeden VIII:768.

¹⁹⁹ KA LT 8287, Espoon pitäjän henkikirja 1751 s. 59–60, KA digitaaliarkisto s. 59–60.

henkikirjassa nimellään taloudenhoitajattareksi, on kartanossa yhden rengin ja tämän vaimon lisäksi jo miespalvelija, renkivouti ja kuusi piikaa.²⁰⁰

Grönöön kokemuksistaan huolimatta Tersmeden oli ilmeisen tottumaton suuren kartanon käytännön asioiden hoitamiseen. Tämä tulee ilmi esimerkiksi paloviinan polttamisessa. Saavuttuaan Helsinkiin Tersmeden tutustui Helsingin kaupunki- ja maaseurakunnan rovastiin Johan Forteliukseen ja tämän perheeseen, ja ruustinna Anna Fortelia jakeli hänelle auliisti neuvoja kartanonpidossa. Ruustinnan mukaan viinanpoltto oli erittäin tärkeää, jos aikoi pitää sikoja, sillä mäskiä käytettiin sianruokana. Tersmeden ei säätyläisenä ilmeisesti ollut koskaan perehtynyt siihen, mistä paloviina tulee – tosin hän suunnitteli heti jo myyvänsä Albergan ylijäämäviinan Viaporiin, ja jo pari vuotta myöhemmin hän ryhtyi osakkaaksi Viaporin panimobisnekseen.²⁰¹ Cajsakaan ei osannut auttaa asiassa, sillä hän sanoi, ettei koskaan ollut maalla viinanpolttoaikaan. Onneksi ruustinna vihjaisi, että Albergan kartanon vanha piika Hebbila osasi tämän jalon taidon, joten Cajsan huoleksi jäi vain polton valvominen, kun taas Tersmeden hankki tarvittavat varusteet.²⁰²

Tersmeden oli hyvin innokas tarttumaan jokaiseen pieneenkin tehtävään kartanossaan – uutuudenviehätys lienee ollut suuri. Hän esimerkiksi pyysi Cajsaa huolehtimaan siitä, että piioilla oli tarpeeksi pellavaa ja hamppua kehrättävänä kevään kalanpyyntiä varten.²⁰³ Kun Cajsa huomasi, ettei kartanossa ollut lainkaan rukkeja, Tersmeden käski heti hankkimaan niitä kaikkiaan kolme kappaletta – ilmeisesti jotta piioillekin riittäisi omat. Hän myös kirjasi tarkasti muistiin langan valmistamiseen liittyviä tarvekaluja rullatuolista härveliin ja häkilöihin ja käski Cajsan hankkia myös niitä.²⁰⁴ Joko Tersmeden oli tarkasti perillä langanvalmistuksesta tai sitten hän sai tähän listaan apua Cajsalta.

Albergan kartano näyttää olleen Tersmedenille säädynmukaisen seurapiirielämän mahdollistaja useammassa mielessä. Cajsan ruoanlaittotaidot pääsivät oikeuksiinsa jo upseerikasarmissa, mutta kartanoherrana Tersmeden pääsi maata omistavan aateliston joukkoon ja pystyi järjestämään entistä suureellisimpia juhlia. Samalla Alberga kuitenkin toimi myös ylellisen elämäntavan rahoittajana. Tersmeden perusti kartanon maille tiiliruukin linnoitustyömaan tarpeita varten ja hän myös hyödynsi kartanon metsiä polttopuiden, turpeen ja vitsakimppujen

²⁰⁰ KA LT 8295, Espoon pitäjän henkikirja 1753 s. 82, KA digitaaliarkisto s. 85.

²⁰¹ Tersmeden VIII:786–787, Granqvist & Gustafsson 2013.

²⁰² Tersmeden VIII:787–788.

²⁰³ Tersmeden VIII:775.

²⁰⁴ Tersmeden VIII:795–796.

tuottajana.²⁰⁵ Tersmedenin elämäntyyli vaikuttaa olleen ainakin julkiskuvaltaan hyvin suurieleistä ja tuhlailevaa, ja hän antoi avokätisesti lahjoja myös palvelusväelleen.²⁰⁶ Tämä kaikki sopii hyvin aatelismiehen ihanteisiin, joista anteliaisuus oli yksi tärkeimmistä.²⁰⁷ Samalla Tersmeden oli kuitenkin myös taitava liikemies, joka hyötyi linnoituksen materiaalipulasta ja kykeni tekemään itselleen edullisia sopimuksia Ehrensvärdin kanssa. Hänen tasapainottelunsa porvarillisen liikemiehen ja maata omistavan aatelisupseerin välillä jatkui, ja Alberga mahdollisti molemmat elämäntavat.

Ruustinna Fortelian lisäksi toinen Tersmedenin neuvonantaja oli Gumtäcktin kartanon isäntä ja Tersmedenin vanha ystävä, kauppias Jacob Johan Tesche. Tesche esimerkiksi antoi listan talven varalle tarvittavista ruokatavaroista neljän ihmisen ylläpitoon, vihjaisi Albergan kalaisista vesistä sekä lupasi hankkia Tersmedenille muutamia olennaisimpia kotieläimiä kuten hanhia ja kalkkunoita. Kanojen saamiseksi Tersmedenin oli tosin käännäyttävä jälleen ruustinnan puoleen.²⁰⁸ Kartanon huolellinen varustaminen talven varalle olikin olennainen tehtävä, sillä Tersmeden vietti lähes aina talvensa Tukholmassa eikä näin ollen voinut henkilökohtaisesti olla valvomassa uuden kartanonsa taloudenpitoa.

Cajsa oli siis syksystä kevääseen yksin vastuussa koko kartanosta. Hänellä oli kuitenkin jonkinlainen käsitys myös maatalon töistä, sillä hän kertoi olleensa edellisen isäntäperheensä Bielken kanssa kesät maalla ja oppineensa silloin erilaisia kartanohoidollisia asioita.²⁰⁹ Tästä rauhoittuneena Tersmeden antoi hänelle tarkat ohjeet talven varalle ja jätti sitten hyvästit. Ohjeet käsittelivät yksityiskohtaisesti niin voimien ostamista ja maidon säästämistä vasikoille kuin porsaiden kasvattamista ja kalan säilömistäkin.²¹⁰ Cajsan tehtävänä oli huolehtia paitsi kehruusta, karjasta ja keittiöstä myös kartanon renkien työllistamisestä, metsähakkuutöiden kirjaamisesta ja maksamisesta sekä asioiden raportoinnista Tersmedenille. Ulkotöihin liittyvät käytännön asiat eli puunkaadoon, pellon kynnön, kylvön ja ojituksen sekä kevään kalastuksen Tersmeden jätti luottotorpparilleen ja ruoturakuunalleen, joskin niissäkin Cajsan tuli hoitaa rahallinen puoli ja torpparien päivätöiden laskenta.²¹¹

²⁰⁵ Gustafsson 2015, s. 146; Granqvist & Gustafsson 2013, s. 156–157, 159; Tersmeden X:151.

²⁰⁶ Tersmeden VIII:861, 898; VIII:534.

²⁰⁷ Ilmakunnas 2009, s. 143, 341.

²⁰⁸ Tersmeden VIII:773–775, 811.

²⁰⁹ Tersmeden VIII:774–775.

²¹⁰ Tersmeden VIII:812–813.

²¹¹ Tersmeden VIII:777–779, 812–813; VIII:401, 633.

Talvisen Tukholman-oleskelunsa aikana Tersmeden kehui päivällisillä Cajsaa vuolaasti Suomen kenraalikuvernöörin rouvalle, kreivitär von Rosenille:

Olen heille kaikille [jotka kehottivat ottamaan Cajsan palvelukseen] mittaamattoman kiitollinen, koska siinä on luonteeltaan harvinaislaatuinen ihminen, taitava kaikessa mitä hänellä on tehtävänä, pitää väen järjestyksessä, tekee hyvää ruokaa, ja kun minä talvisin olen poissa, on hän ollut minun tilanhoitajani. Hänellä on hyvä ymmärrys ja hän toimittaa sen mitä häneltä vaaditaan. Hän hoitaa tunti- ja päivätöiden maksamisen, pitää huolta noin 100 ploitusta rahaa ja rehellisesti tekee tilin jokaisesta lantista. Kehräyksen ja kaikki mamsellin askareet hän tekee siististi, ja pitää rauhallisesti talon järjestyksessä, mikä on harvinaista niin kiltiltä ihmiseltä. Kun minä olen kaupungissa, hän toteuttaa minun määräyksiäni niin sisä- kuin ulkotöidenkin osalta.²¹²

Tersmeden jätti siis Cajsalle 300 kuparitaaleria tarvittavien asioiden ostamista varten, mutta huomautti, että kartanon tuotteiden myynnistäkin pitäisi talven aikana saada lisätuloja.²¹³ Cajsan piti myös kirjoittaa Tukholmaan säännöllisesti ja kertoa kartanon kuulumisista. Kirjoitustaito onkin kiinnostava asia taloudenhoitajattarien osaamisrepertuaarissa, sillä Tersmeden ei näytä automaattisesti oletettaneen tätä taitoa Cajsalta. Hän nimittäin ehdotti Cajsalle, että tämä voisi käyttää kirjurinaan rovasti Forteliuksen tytärtä.²¹⁴ Tersmeden ei mainitse, vastasiko Cajsa tähän ehdotukseen mitään, mutta missään kohtaa myöhemmin ei mainita Forteliusten tyttären apua, joten todennäköisesti Cajsa oli paitsi luku- myös kirjoitustaitoinen. Laskutaitoinen hän lienee myös ollut, sillä Tersmeden kirjoittaa Cajsalla olleen oman tilikirjan²¹⁵ – eikä Tersmeden varmaankaan olisi jättänyt koko kartanonsa tilejä kenenkään täysin laskutaidottoman huostaan.

Taloudenhoitajattarelta vaadittavat kirjalliset taidot ovat huomionarvoinen kysymys. Oletettavasti tärkeintä oli kysy huolehtia suurtaloudesta ja raportoida siitä jollakin keinolla isäntäväelle, mutta kirjoitustaito toki edesauttoi näissä tehtävissä. Kenties Tersmeden ajatteli Cajsan taustaa keittiöpiikana ja siksi kehitti mahdollisia muita ratkaisuja raporttien kirjoittamiseen. Hän ei missään vaiheessa ilmaise ihmetystään taloudenhoitajattariensa kirjoitustaidosta tai sen puutteesta. Asia ei myöskään ilmeisesti tullut esiin Cajsan palkkaamisvaiheessa. Seuraavien taloudenhoitajattarien tapauksessa kirjoitustaito ei ole edes

²¹² Tersmeden VIII:313. ”Jag har nu dem alla oändalig obligation, ty det är en rar menniska til sin caracteur, nått om alt hvad hon har under sina händer; ordertelig med folket, lagar god mat, och då jag om vintrarna varit borta hon har varit min Inspector och mår mycket förstånd, uträddare hvad henne blifvit befelt. Hon har til Timmans och dagverkens betalande, haft några 100 platar under sine händer och redaligen giordt räkning för hvar styfver. Spinna och alla Jungfru sysslor, gör hon propert och med en tyst ordning i huset som är rar af en så snäll menniska. När jag en i staden bestyr hon efter mina Ordens, båda inne- och uthushållningen.”

²¹³ Tersmeden VIII:812–813.

²¹⁴ Tersmeden VIII:812–813.

²¹⁵ Tersmeden VIII:813, 899; VIII:534.

mikään ihme, sillä Landtmanin kappalaisentyttärien voi pappissäätyyn kuuluvina olettaa olleen kirjoitustaitoisia. Jos Tersmeden ehdotti rovasti Forteliuksen alle 20-vuotiasta tytärtä²¹⁶ kirjuriksi Cajsaalle, edellytettiin papintyttäriltä selvästi tiettyjä taitoja.

Ruoanlaitossa Cajsa oli edelleen mestari, ainakin jos on uskomisen Tersmedenin kehuja. Kartanon torpparit ja palvelusväki toivat säännöllisesti kartanoon kaloja ja metsästysaikaan myös muun muassa pyitä, joiden nauttimisesta Tersmeden kirjoittaa ihailevia sanoja. Ilmeisesti myös ruoan säilömisessä ja talvenvaralle varustutumisessa Cajsa oli pystyvä ihminen; hän pystyi jopa taikomaan hapankaalia pöytään vuodenaikana, jolloin kukaan ei uskonut sitä saatavan. Ainoastaan *Erchebischoff*-boolinsa valmistamisen Tersmeden varasi itselleen – joskin Cajsa saa kunnian paistaa pomeranssit tarkkojen ohjeiden mukaan.²¹⁷

Tersmedenin päivällispöydän hyvä maine säilyi Viaporin upseeriston keskuudessa ja myös itse eversti Ehrensvärd kuului edelleen ruokavieraisiin:

Pyysin Ribbingiä luokseni päivälliselle sunnuntaina, ja Ehrensvärd saapui paikalle juuri kun Ribbing vastasi: ”Onko sinulla englantilaista kinkkua? Siinä tapauksessa tulen.”

”Saattaa olla, jos jungfru Cajsa on hyvällä tuulella.”

”Sitten minäkin tulen mukaan”, sanoi Ehrensvärd.²¹⁸

Albergan kartanon hankkiminen antoi siis Tersmedenille mahdollisuuden pitää yllä päivälliskutsujensa avulla hankkimaansa asemaa Viaporin upseeriseurapiireissä sekä laajentaa korvaamattomuuttaan Ehrensvärdille ryhtymällä erilaisiin liiketoimiin linnoitustyömaan kanssa. Monissa näissä toimissa taloudenhoitajatar Cajsa oli olennaisena välikätenä mukana kirjanpitäjän ja tilanhoitajan rooleissa, sillä Tersmeden ei ollut koko vuotta paikalla valvomassa kartanon asioita.

4.4 Perheellisen upseerin kartanossa

Seuraavien taloudenhoitajattarien työtehtäviä ei päiväkirjassa kuvailla yhtä tarkasti kuin Cajsan velvollisuuksia. Cajsa oli poikamiesupseerin talouden korkein naispuolinen henkilö, jonka

²¹⁶ Margaretha Elisabeth Fortelian syntymävuodeksi on rippikirjassa merkitty 1734. KA, Helsingin pitäjän seurakunnan arkisto I Aa:3, Pää- ja rippikirja 1768–1784 s. 236, KA digitaaliarkisto s. 240.

²¹⁷ Tersmeden VIII:239, 316, 330, 340, 348, 475, 527.

²¹⁸ Tersmeden VIII:106. ”*Jag bad Ribbingen äta middag om Söndag hos mig, och Ehrensvärd kom in det samma, som Ribbingen svarade: 'Har du Englesk skinka? Så kommer jag.'*

'Kan hända, om Jungfru Caisa är vid god humeur.'

'Då kommer jag med', sade Ehrensvärd.”

kanssa Tersmeden sopi henkilökohtaisesti monista sellaisista asioista, jotka muutoin olisivat kuuluneet hänen vaimolleen, ja nämä asiat päättyivät siksi päiväkirjaan. Koska Tersmeden meni naimisiin samoihin aikoihin kuin Cajsa lähti hänen palveluksestaan²¹⁹, taloudenhoidollinen puoli jäi tuolloin hänen nuorelle rouvalleen. Tersmedenin itsensä ei tarvinnut enää keskittyä oluenpanoon tai juhlaruokalajien suunnitteluun, eivätkä nämä toimet näin ollen näy enää myöskään päiväkirjassa.

Metsähakkuut, polttopuunpuun myynti ja rakennustyöt jatkuivat ja jopa laajenivat, ja niiden lisäksi Tersmeden perusti myös tiiliruukin, mutta näitä hoitamaan kartanoon hankittiin ensimmäisen vuoden jälkeen renkivouti ja myöhemmin tilanhoitaja. Taloudenhoitajatar ei ollut enää koko kartanotalouden työnjohtaja, kun ”miesten työt” siirtyivät tilanhoitajan vastuulle.²²⁰ Toki Tersmeden edelleen kirjoittaa puunhakkuista ja rakennustöiden etenemisestä, mutta kaikkein tarkimmat kuvaukset kartanon eri töistä ajoittuvat hänen ensimmäisille Albergan-vuosilleen – kenties hän tällöin oli kaikkein innostunein näistä hänelle uusista asioista ja kuvaili niitä siksi niin tarkoin. On myös todennäköistä, että osa 1750-luvun alkuun sijoitetuista päiväkirjan kohdista on todellisuudessa myöhemmältä ajalta; ainakin tiiliruukki ilmestyy päiväkirjassa kuvaan mukaan aivan liian aikaisin verrattuna muuhun lähdeaineistoon.²²¹

Taloudenhoitajattaret Anna Gretha, Regina ja Maja mainitaan päiväkirjassa yleensä ainoastaan niissä yhteyksissä, jolloin kyse on juhla järjestelyistä ja ruoanlaitosta, eikä näitäkään mainintoja ole paljon. Järjestämiään juhlia kuvaillessaan Tersmeden kertoo innokkaasti tarjotuista ruokalajeista, ja näissä yhteyksissä myös taloudenhoitajattaret vaihtelevasti vilahtelevat.²²² Oletettavasti heillä oli jatkuvasti päävastuu keittiön puolella, koska erillistä kokkia ei koskaan päiväkirjassa esiinny.

Suurten juhlien ollessa kyseessä kutsuttiin myös Jungfru Cajsa – avioliiton myötä uudelta nimeltään madame Berggren – paikalle auttamaan. Tersmeden saattoi lähettää kirjeen Cajsalle muutamaa päivää ennen juhlia ja pyytää tätä tulemaan avuksi, kieltäen samalla Cajsaa kertomasta kirjeestä ja neuvoen tätä teeskentelemään vain pistäytyneensä sattumalta kartanoon juuri silloin. Tersmeden mainitsi salailun syyksi vaimon yllättämisen, mutta kenties yllätyksen lisäksi oli kyse myös siitä, että Tersmeden luotti Cajsan ruoanlaittotaitoihin muita enemmän ja verhosi avunpyynnöt yllätykseksi vaimolle, koska ei halunnut loukata nykyistä

²¹⁹ Tästä tarkemmin luvussa 5.

²²⁰ KA LT 8295, Espoon pitäjän henkikirja 1753 s. 82, KA digitaaliarkisto s. 50.

²²¹ Gustafsson & Granqvist 2013, s. 157 ja alaviite 25.

²²² Tersmeden X:119, 255.

taloudenhoitajatartaan tai vaimoan.²²³ Muutamaan otteeseen Tersmeden kyllä mainitsee päiväkirjassaan Cajsan käytön motiiviksi suoraan sen, että nykyinen taloudenhoitajatar tarvitsi lisääpua.²²⁴

Istuessamme illallispöydässä tuli Madame Berggren sisään. Vaimoni, joka ei tiennyt, että minä olin pyytänyt häntä tulemaan, ilostui kovasti ja sanoi: tulkaa istumaan ja syömään, tulittepa tänne kovin sopivasti, juuri kun voitte auttaa minua. Ajatelkaa, Jungfru Regina menee naimisiin torstaina.

”Kyllä! Herra kirjoitti minulle siitä, enkä aikonut tulla ennen kuin huomenna, mutta ruustinna lähetti minulle sanan ja pyysi minua matkustamaan mitä pikimmin, ja kun Berggren on poissa, minä olen vapaa, jos voin olla jotenkin avuksi!”

Vaimoni kiitti minua huolenpidostani, ja me huvittelimme oikein kovasti.²²⁵

Avun lisääntyneeseen tarpeeseen vaikutti epäilemättä sekin, että poikamiesupseeri Tersmeden järjesti pääasiassa päivällisiä upseeritovereilleen, kun taas vaimon saavuttua kartanoon muuttuivat juhlatkin laajemmiksi ja mukaan kutsuttiin enemmän myös naisia.²²⁶ Cajsan apua tarvittiin kartanossa vielä yli kymmenen vuotta hänen pestinsä loppumisen jälkeenkin; viimeisen kerran hänet mainitaan auttamassa vuonna 1763, vain hieman ennen kuin Tersmeden sai siirron Karlskronaan.²²⁷ Häneen selvästi luotettiin eniten kaikista taloudenhoitajattarista, ja jos paikalla ei ollut vieraita, hän pääsi jopa istumaan herranväen illallispöytään.

Jungfru Cajsa voidaan hänen ensimmäisinä vuosinaan Tersmedenin palveluksessa verrata jopa kirjanpitäjään, jonka haltuun on uskottu aatelisherran varallisuus. Norbert Elias kirjoittaa 1700-luvun englantilaisesta aristokratiasta, joka uskoi koko omaisuutensa kirjanpitäjänsä eli palvelijansa huomaan, koska herramiehen ei ollut soveliaista huolehtia sellaisista arkipäiväisyyksistä kuin raha ja kirjanpito. Elias kuvailee hoviaatelia, jonka keskuudessa vallalla ollut eetos arvon mukaisesta suurellisesta, usein yli varojensa elämisestä johti pahimmillaan koko suvun omaisuuden menetykseen. Siksi luotettava kirjanpitäjä oli jokaisella aatelisella oleellinen palveluskunnan jäsen, vaikka heistä ei yleensä historiassa ole mitään kirjoitettukaan. He pitivät huolen siitä, että isännän omaisuus tuotti tarvittavan määrän rahaa,

²²³ Tersmeden X:283, 510.

²²⁴ Tersmeden X:119.

²²⁵ Tersmeden X:283. ”*Som vij sutto bords om afton, kom Madame Berggren in. Min hustru som ej viste at jag badt henne blef ändelig glad Sade: kom sitt ned, och ät, nu var Nij alt för beskjedelig; som kom hit, just då Nij kan hjälpa mig. Tänk Jungfru Regina stå brud om Torsdag.*

’Ja! Herran skref mig därom, jag ämnade ej komma förän i morgon, men Probstinnan skickade mig bud och bad mig resa ju förr dess hällder och som Berggren är borta, var jag ledig, om jag kan vara til någon tjänst!’
Min hustru tackade mig för min omtanke, och vij hasslerade rätt mycket.” Tapahtuma on vuodelta 1753, eli tässä puhutaan todennäköisesti Reginan sijaan Anna Grethan häistä.

²²⁶ Tersmeden X:119, 260, 279–280, 483.

²²⁷ Tersmeden 4:191.

ja että tämä saattoi pysytellä mahdollisimman kaukana porvarillisista rahahuolista, velkojista ja penninvenytyksestä.²²⁸

Ruukinpatruunan porvarillisena poikana Tersmeden huolehti kyllä itse ilmeisen tarkasti liiketoimiensa kirjanpidosta ja raha-asioistaan, koska kirjoitti jopa päiväkirjaansa ylös olennaisimpia summia sekä mainitsee useampaan otteeseen myös varsinaisen tilikirjan, joka ei liene kuitenkaan säilynyt. Hänellä oli kuitenkin aatelismiehen arvolle sopivasti kirjanpitäjä Tukholmassa huolehtimassa hänen sikäläisistä raha-asioistaan, vaikka Suomen puolella hän näyttää hoitaneen näitä asioita itse ja taloudenhoitajattarensa avustuksella.²²⁹ Niin ylenpalttisen varakas Tersmedenkään ei ollut, etteikö hän Tukholmassa olisi ottanut kiitollisuudella vastaan kuningas Fredrik I:n runsaskätisiä rahalahjoja, jotka auttavat kustantamaan hänen anteliaisuuttaan ja suuria juhliaan.²³⁰ Albergan kartanonkin Tersmeden joutui pariin otteeseen panttaamaan säädynmukaisen elämänsä rahoittaakseen.²³¹

4.5 Taloudenhoitajattaren huone ja yksityisyys

1700-luvulla kotien arkkitehtuuri alkoi muuttua ja aiemmista monikäyttöisistä huoneista siirryttiin huoneisiin, joilla oli tietty käyttötarkoitus. Vuorokaudenajan ja sosiaalisen tilanteen mukaan aikaa vietettiin milloin makuuhuoneessa, ruokasalissa tai salongeissa, yksi huone ei enää riittänyt kaikkeen. Palvelusväki ei myöskään liikkunut huoneissa yhtä paljon kuin aikaisemmin, mikä erotti heidät isäntäväestä omiin käytäviinsä ja huoneisiinsa ja lisäsi yksityisyyttä puolin ja toisin.²³² Myös kartanoissa, joissa isäntäväki ja palveluskunta olivat asuneet perinteisesti hyvin lähellä toisiaan – eivät välttämättä samassa rakennuksessa, mutta kuitenkin yhteisessä pihapiirissä – piikojen ja renkien asumuksia siirrettiin pikkuhiljaa aina vain kauemmas isäntäväen tiloista.²³³

Tällaiset uudistukset alkoivat kuitenkin rantautua Ruotsiin ja Suomeen vasta juuri 1700-luvun puolivälissä.²³⁴ Tersmedenin asuinolot eivät hänen Suomen-aikoinaan olleet näin suureellisia,

²²⁸ Elias 1983, 284–289. Elias huomauttaa kuitenkin, että kyse on nimenomaan käytännön raha-asoiden hoitamisen karttamisesta, ei aatelin taloudellisesta kyvyttömyydestä, sillä taloudellisten näkökohtien pohtiminen esimerkiksi avioliittoja solmittaessa oli yleistä ja suotavaa.

²²⁹ Tersmeden VIII:640, 643, 813, 899; VIII:534.

²³⁰ Tersmeden 4:13, 52, 62–64, 84,

²³¹ Nikander 1984, s. 342; Björkman et al. 1997, s. 11.

²³² Ilmakunnas 2006, s. 110.

²³³ Jutikkala 1932b, s. 234–237.

²³⁴ Ilmakunnas 2009, s. 284–285.

vaan hän asui perinteiseen tapaan lähellä palvelusväkeään – taloudenhoitajatar jopa asui hänen kanssaan jatkuvasti saman katon alla.

Ullanlinnan upseerikasarmissa Tersmedenillä, Cajsalla ja kahdella rengillä oli käytössään keittiö, sali, kolme tai neljä kamaria ja vintti. Muista tiloista ei ole mainintaa, eli oletettavasti ainakin Tersmeden ja Cajsa asuivat kahdessa näistä kamareista. Yhteen kamariin Tersmeden sijoitti räätälinverstaan, jossa hän valmistutti laivamiestensä palvelusunivormut.²³⁵ Jos kamareita oli vain kolme, ei asuntoon paljon enempää enää mahtunutkaan, ja rengit nukkuivat mahdollisesti vintillä tai verstaassa.

Myös Albergassa taloudenhoitajattaren huone oli päärakennuksessa, vaikka piit todennäköisesti nukkuivatkin ulkorakennuksissa. Tersmeden mainitsee taloa kunnostaessaan, että hän siirrätti sänkynsä muutamaksi yöksi Cajsan kamariin, kun hänen makuuhuonettaan maalattiin. Cajsa taas siirsi oman sänkynsä silloin ruokakomeroon.²³⁶ Kovin montaa kamaria ei kartanossa kaiken kaikkiaan ollut, sillä kun rouva Tersmeden taloon tultuaan kyseli omaa huonettaan, Tersmeden lupasi valmistaa sen kuukauden kuluessa. Tuoreen rouvan seuraksi haetulle rovestintytär Fortelialle taas tuotiin sänky saliin.²³⁷

Cajsan kamaria käytettiin myös vierashuoneena. Kun Tersmeden poikamiesaikoinaan toi Albergaan vieraakseen 17–18-vuotiaat mamsellit Fortelian ja Bergerin, majoitti hän heidät Cajsan kamariin. Poikkeuksellista on, että mamsellit pyysivät, että Cajsa saisi yöpyä siellä heidän kanssaan, he kun tunsivat toisensa ennestään.²³⁸ Cajsa ei siis karkotettu sillä kertaa ruokakomeroon, vaan hän jäi nuorten mamsellien seuraksi – mikä saattoi olla mamsellien maineen kannalta järkeväkin ratkaisu, koska talossa ei vielä tuolloin ollut rouvaa.

Tersmeden myös laajensi kartanoaan kasvavan tilantarpeen vuoksi. Kun Cajsan sulhanen kenttäväapeli Berggren vieraili talossa, pääsi hän nukkumaan uudisrakennuksen kamariin, ja Tersmeden kertoo Cajsan olleen imarreltu näin suuresta kunnianasta hänen sulhaselleen.²³⁹ On vaikea tietää kuinka imarreltu Cajsa todellisuudessa oli, mutta koska Tersmeden erikseen mainitsee tämän asian, oli kyseessä ainakin hänen omasta mielestään erityinen suosionosoitus hyvin palvelleen taloudenhoitajattaren tulevalle miehelle.

²³⁵ Tersmeden VIII:763; Gustafsson & Granqvist 2013, s. 157.

²³⁶ Tersmeden VIII:247.

²³⁷ Tersmeden X:42.

²³⁸ Tersmeden VIII:265–267.

²³⁹ Tersmeden X:81.

Tersmeden ei kerro laajemmin palvelusväkensä asumis- tai nukkumisjärjestelyistä, mutta selvää on, että taloudenhoitajattarella oli erityisasema, koska hänellä oli oma, yksityinen huone päärakennuksessa. Oletettavasti tämä kamari oli hänen yksityinen tilansa, jota ei käytetty vieraiden viihdyttämiseen tai ruokailuun; makuuhuone oli 1700-luvullakin intiimi tila.²⁴⁰ Tämä ei toki tarkoittanut sitä, etteikö kamarista voitu tarvittaessa tehdä isännän tilapäismakuuhuonetta tai vierashuonetta – tai jopa majoittaa vieraita nukkumaan sinne taloudenhoitajattaren kanssa. Läheinen asuminen isäntäväen kanssa tarkoitti myös sitä, että taloudenhoitajatar oli periaatteessa aina käytettävissä, vaikka vuoden 1734 laissa palvelijoita koskevat asetukset määrittelivätkin päivittäisen työajan aamuneljästä iltayhdeksään.²⁴¹ Taloudenhoitajatar tuskin kykeni lakiin vedoten menemään levolle yhdeksältä illalla, jos isäntäväen juhlat olivat vasta alkamassa. Oma kamari oli siis tältä osin vähemmän yksityinen kuin piikojen tai renkien nukkumapaikat sivurakennuksissa.

²⁴⁰ Ariès, Duby & Chartier 2001, s. 108.

²⁴¹ Herrala 1997, s. 17–18.

5 Taloudenhoitajattarien sosiaalinen asema

5.1 Sosiaalinen asema Tersmedenin taloudessa

Taloudenhoitajattarien sosiaalinen asema Tersmedenin taloudessa ei tule suoraan ilmi missään kohtaa hänen päiväkirjaansa; Tersmeden ei kirjoita pohdintoja siitä, mikä on sopivaa käytöstä tai tarpeeksi hyvää tai ei tarpeeksi hyvää heille. Päätelmät täytyy siis tehdä arkipäivän tapahtumista, joissa Tersmedenin tai hänen lähipiirinsä suhtautuminen taloudenhoitajattareen tulee esiin.

Taloudenhoitajatar oli asemaltaan selvästi piikojen yläpuolella, sillä kartanonsa piioista Tersmeden ei kirjoita lainkaan ensi-innostuksen jälkeen, kun taas taloudenhoitajatar vilahtelee useissa merkinnöissään. Koska Ullanlinnan upseerikasarmissa ei ollut kuin vähän palvelusväkeä²⁴², kaikki talouden asiat kulkivat siellä Cajsan kautta, ja sama tapa ilmeisesti jatkui Albergassa. Siellä Tersmeden uskoi Cajsalle ensimmäisinä vuosina myös tilanhoitajan töitä, joten heidän kanssakäymisensä oli läheistä ja käsitti käytännössä kaikki kartanon asiat.²⁴³

Tersmeden myös luotti Cajsan näkemyksiin tarpeellisista hankinnoista ruoan ja taloustavaroiden saralla, ja ilmeisesti Cajsa myös uskalsi myöntää, jos ei jostakin asiasta, kuten oluenpanosta, mitään tiennyt.²⁴⁴ Tämä kartanonhoidon yhdessä opetteleminen teki heistä varmasti erityisen läheiset, ja Tersmeden puhui Cajsasta aina kohteliaasti ja ylistävästi myös tuttavilleen. Luultavasti heidän suhteensa muodostui samanlaiseksi kuin yleensä talon rouvan ja luottotaloudenhoitajattaren.

Tersmedenin ylistykset olivat perusteltuja, sillä Cajsa säilytti asemansa luottoruoanlaittajana vielä pestinsä päätyamisen jälkeenkin. Hänet kutsuttiin säännöllisesti paikalle koko Tersmedenin Suomessa oleskelun ajan auttaman suuremmissa juhlissa, ja Tersmedenin tuttavat tunnistivat hänen kädenjälkensä pöydän antimissa.²⁴⁵ Joskus Cajsa kävi ilmeisesti myös vain vierailulla entisen isäntänsä luona, päätyen silloinkin kyllä töihin.²⁴⁶ Myös Tersmeden ja rouva vierailivat

²⁴² Tersmeden VIII:758.

²⁴³ Tersmeden VIII:777–779, 812–813; VIII:401, 633.

²⁴⁴ Tersmeden VIII:787.

²⁴⁵ Tersmeden X:312.

²⁴⁶ Tersmeden X:118.

kolmannen taloudenhoitajattarensa Reginan luona tämän mentyä naimisiin²⁴⁷, eli ainakin jossakin määrin isäntävään ja taloudenhoitajattaren yhteydet säilyivät, vaikka pesti loppuikin.

Tersmeden ja hänen vaimonsa olivat Reginan ensimmäisen lapsen kummeja. Kummien joukossa ovat myös rovasti Forteliuksen tytär, joka kuului Albergan vakiovieraisiin, sekä Reginan sisar Anna Gretha miehineen.²⁴⁸ Ylempien säätyläisten tai isäntävään pyytäminen kummiksi oli tavallinen tapa, jolla toivottiin lapselle arvokkaampaa kummilahjaa tai myöhempiä verkostoja.²⁴⁹ Reginan tapauksessa tapa on ulottunut taloudenhoitajattaren pestin loppumisen ylikin, joskin vain ensimmäisen lapsen kohdalla. Toisen Landtmanin sisaren Anna Grethan lapsien kummeja ei tiedetä, sillä näitä kastettujen luetteloita ei ole säilynyt.

Tersmeden määritteli taloudenhoitajattarensa palkan sadaksi plootuksi ”*pois lukien pikku lahjat, kun olen ollut talven poissa ja tulen kotiin*”²⁵⁰. Hän myös täytti nämä lupauksensa ainakin ensimmäisinä talvinaan Tukholmassa. Siellä hän kirjoitti muistilistan taloudenhoitajattarelle ja piioille ostettavista lahjoista, ja laittoi varainhoitajansa hankkimaan ne ennen kuin lähti paluumatkalle Suomeen.²⁵¹ Jouluna kartanoiden isäntäväellä oli tapana muistaa palvelusväkeä lahjoin²⁵², mutta koska Tersmeden oli talvet yleensä Tukholmassa, olivat nämä matkatuliaisat epäilemättä hänen vastineensa joululahjoille.

Ensimmäisenä kartanonisäntätalvena hän toi piioille silkkisiä kaulahuiveja, sievää myssykangasta ja punakirjavia hienolankaisia sukkia, ja antoi rengille neljä plootua juomarahaa.²⁵³ Hän kuvaili piikojen ihmetyksen niin suureksi, että hänen oli ”*aivan pakko nauraa*”²⁵⁴. Cajsalle Tersmeden toi lahjaksi kamlottikankaan²⁵⁵ pukukankaaksi sekä muita pieniä lahjoja. Kiitokseksi hyvästä kartanonhoidosta Tersmeden antoi vielä sormuksen.²⁵⁶

²⁴⁷ Tersmeden X:311.

²⁴⁸ KA, Helsingin ruotsalais-suomalaisen seurakunnan arkisto I C:2, Syntyneiden ja kastettujen luettelo 1750–1763 s. 112 (20.5.1759), 133 (7.2.1761), 155 (25.4.1762), 177 (8.9.1763), KA digitaaliarkisto s. 123, 146, 169, 191; KA Helsingin ruotsalais-suomalaisen seurakunnan arkisto I C:3, Syntyneiden ja kastettujen luettelo 1763–1779, ei sivunumeroita (5.4.1765, 14.2.1767, 27.12.1770, 20.3.1772, 25.11.1773), KA digitaaliarkisto s. 7, 27, 63, 74, 85. Mannen lapsilta löytyy vaihtelevasti kummeina sekä Helsingin johtavia kauppiaita että Viaporin upseereita, harvemmin kuitenkin samoja useamman kerran. Selvästi Manne on halunnut luoda perheelleen mahdollisimman laajat verkostot.

²⁴⁹ Kontturi & Eilola 2014, s. 227–228.

²⁵⁰ Tersmeden VIII:313. ”*100 plåtar, uttom små presenter, då jag varit borta öfver vinter och kommit hem.*”

²⁵¹ Tersmeden VIII:861.

²⁵² Koskinen 2013, s. 174.

²⁵³ Tersmeden VIII:898, VIII:534.

²⁵⁴ Neljä plootua on noin 24 kuparitaaleria eli lähes rengin vuoden palkka.

²⁵⁵ ”*at jag måste skratta*” Tersmeden VIII:898.

²⁵⁶ villapalttinakangas

²⁵⁶ Tersmeden VIII:898.

Taloudenhoitajatar sai siis huomattavasi suuremmat lahjat kuin muu palveluskunta, mikä kertoo hänen tehtäviensä vaativuudesta ja Tersmedenin arvostuksesta.

Kuten seurapiirielämässä, myös lahjojen antamisessa näkyy Tersmedenin halu esiintyä aikakauden ihanteiden mukaisena anteliaana aatelismiehenä, jolla on varaa hankkia ylellisyysesineitä jopa palvelusväelle. Hänen käsityksensä pikkulahjoista on suuren maailman ihmisen, ja päiväkirja luo kuvaa hänen anteliaasta luonteestaan; esimerkiksi hänen kihlatulleen hankkimansa joululahjat olivat vuosi vuodelta komeampia.²⁵⁷ Aina hän ei kuitenkaan tehnyt asiasta suurta numeroa ainakaan aikalaistensa silmissä. Hän kirjoitti myöhemmin antaneensa Cajsalle kiitokseksi juhlassa auttamisesta ”*kaikessa hiljaisuudessa dukaatin*”²⁵⁸, josta tämä voisi tehdä sormuksen tämän päivän muistoksi”.²⁵⁹ Tällaisetkin tapahtumat Tersmeden halusi kirjat muistiin joko tilinpitomielessä tai muistaakseen, millaisia lahjoja on antanut palveluskunnalleen. Toki se, että hän on tallentanut tämänkin tiedon päiväkirjaansa, voi olla myös merkki halusta esiintyä avokätisenä herramiehenä myöhempien lukijoiden silmissä.

Kodin piirissä Tersmeden vaikutti taloudenhoitajattariensa suhteen melko epämuodolliselta. Kun Cajsa tuli kutsuttuna järjestämään päivällisiä, hänet kutsuttiin syömään saman pöytään Tersmedenin ja rouvan kanssa.²⁶⁰ Toki näin tehtiin vasta sen jälkeen, kun Cajsa ei enää ollut heidän palveluksessaan vaan naimisissa. Kenenkään taloudenhoitajattarista ei koskaan mainita istuneen herrasväen pöydässä palvelusaikanaan, lukuun ottamatta kartanonväelle ja lähiseudun asukkaille järjestettyjä heinäkorjuujuhlia, joissa Cajsa emännöi yhtä pöydistä – mutta silloinkin Tersmeden itse söi naapurinsa ”Kilon rouvan” Maria Malmin ja mamsellien Fortelia ja Berger kanssa erikseen omassa kamarissaan.²⁶¹

Tersmedenin taloudessa taloudenhoitajattaren asema tuntui määräytyvän etenkin sen perusteella, millaiset olivat hänen ruoanlaittotaitonsa. Niiden avulla talon maine ja kunnia kasvoivat ja niistä pidettiin kiinni pestin päättymien jälkeenkin. Tersmedenin ruokapöydän maine houkutteli välillä Cajsan aikana paikalle jopa yllätysvieraita. Esimerkkinä tästä on tapaus, jossa Tersmeden kutsui Ehrensvärdin tovereineen sunnuntaipäivälliselle.

²⁵⁷ Tersmeden 4:12–13, 61, 82–83.

²⁵⁸ noin 18 kuparitaaleria

²⁵⁹ ”*gaf jag henne i tystnad en Ducat som skulle giora en ring åt sig til åminnelsen af denne dagen*” Tersmeden X:514.

²⁶⁰ Tersmeden X:283.

²⁶¹ Tersmeden VIII:324–377

Cajsa oli juuri järjestänyt heinäkorjuujuhlat yli neljällekymmenelle vieraalle²⁶², ja Tersmeden tuli kertomaan, että kolmen päivän päästä pidettäisiin pienet päivälliset 8–10 vieraalle²⁶³. Cajsan tuli siis huolehtia edellisten juhlien siivouksesta ja alkaa valmistautua seuraaviin päivällisiin, joilla Tersmeden oli luvannut tarjota Ehrensvärdille ja tämän tovereille pyitä.

”Sekä paistettuna, että höystönä”, vastasi Ribbing.

”Kyllä, ja jos haluat vielä saada hapankaalipiiraitakin pyiden kanssa.”

”Mitä sanoit! Se olisi todella harvinaista tähän vuodenaikaan. Miten sinulla voi olla hapankaalia”, kysyi Ehrensvärd.²⁶⁴

Lopulta paikalle kuitenkin saapui enemmänkin vieraita.

Sunnuntaina klo 12 jälkeen saapui eversti Ehrensvärd ja kutsumani vieraat hänen mukanaan, ja hänellä oli mukanaan myös kamreeri Berger ja Kylenebeck, joten minulla oli nyt seitsemän vierasta. Heti sen perään tuli Wolfrath maantietä pitkin ratsastaen, joten katos piti pystyttää ja sen alla söimme aamiaista. Sitten tuli Leijonhufvud vaimonsa kanssa Sundsbergista. Säikähdin hieman, että Cajsalla olisi liian vähän ruokaa näin monelle. Menin hänen luokseen keittiöön huolestuneena, mutta hänellä on tarpeeksi 12 hengelle ja aterian päälle annoin valmistaa *Erchebishcoff*-juomaa. Leijonhufvud kursaili kovin, että he nyt näin olivat tulleet kutsumatta, ja minä ilahdutin heitä sanomalla, että he tulevat huomaamaan, että tänään minä en ole ilman ruokaa.²⁶⁵

Tapahtuma on hyvä esimerkki siitä, kuinka kartanoissa vieraanvaraisuutta osoitettiin nimenomaan ruoan tarjoamisen kautta.²⁶⁶ Tersmeden onnistui Cajsan taitojen avulla luomaan Albergasta ruokakulttuurin keskuksen, ja päivällistensä myötä hän rakensi itselleen laajat säätyläisverkostot. Cajsa tunnettiin laajasti niin ulkonäöstään kuin ruoistaan, hänen arvonsa Tersmedenin taloudelle oli merkittävä, ja hänen asemansa sitä kautta epäilemättä myös keskimääräistä taloudenhoitajataria korkeampi. Luottamuksen merkinä Tersmeden antoi jopa Cajsan tehdä *Erchebishcoff*-juoman, jonka valmistamisesta hän oli hyvin tarkka.²⁶⁷

²⁶² Tersmeden VIII:325.

²⁶³ Tersmeden VIII:340.

²⁶⁴ Tersmeden VIII:330. ”’Både stekta och ragouterade’, svarare Ribbing.

’Ja, om du ock ville hafva Surkåls Pasteij med Hjärpar.’

’Hwasaddu! Det vore en raritete denna årstiden. Hur kan Nij nu ha surkål’, frågade Ehrensvärd.”

²⁶⁵ Tersmeden VIII:348. ” Kl. efter 12, kom Öfversten Ehrensvärd med mina bjudna gäster och had Cammerer Berger med Kylenebeck med sig, at jag fick 7 främmande. Straxt efter kom Wollfrat landvägen ridendes, at Couvert måste ökas och under det vji togo fruckost. Kom Leyonhufvud med sin Fru, från Sundsberg. Jag blef litet haij at Jungfru tagit för litet til, til middagen för så många. Gick til henne i kjöket bekymrad men hon hade tillräckaligt för 12 personer och til valet låt jag laga en Bål Erchebischoff. Leijonhufvud krusade mycket at de kommo obuden, men jag gladde dem därmed at de myckligt vid i dag träffadt at jag ej är utan mat.”

²⁶⁶ Ariès, Duby & Chartier 2001, s. 291–292.

²⁶⁷ Tersmeden X:178; XI:308.

Cajsan lähdettyä palveluksesta, seuraavien taloudenhoitajattarien aikana, seuralämää piristi nuori vaimo sekä esimerkiksi Tersmedenin tälle rakennuttama huvila Rosavilla.²⁶⁸ Myös palvelusväen koko kasvoi vuosi vuodelta niin, että vuonna 1763 rouva Tersmeden oli jo huolissaan, että heidän 16 palvelijaansa ”ovat syöneet melkein kaiken, mitä kartanosta lähtee irti”.²⁶⁹

Taloudenhoitajattarien ruoanlaittotaidot eivät enää olleet aivan niin olennaisessa asemassa kuin aikaisemmin, ja Tersmedeninkin huomio kääntyi muihin kartanon asioihin. Luultavasti Cajsan seuraajat eivät olleet aivan hänen tasoisiaan keittotaidoissa, joten Tersmedenin oli kehitettävä muita keinoja pitääkseen Alberga suosittuna. On vaikeaa vertailla, suhtautuiko Tersmeden samalla tavalla seuraaviin taloudenhoitajattariinsa, joista Landtmanin sisaret olivat säätyläistöä, vaikkakin nyt palkkatyössä. Mahdollisesti taloudenhoitajattaren syntyperä vaikutti hieman siihen, miten häntä talossa kohdeltiin, mutta Cajsa oli ollut Tersmedenille niin tärkeä, että tämän syntyperällä tai työhistorialla tuskin oli mitään merkitystä.

5.2 Sosiaalinen asema solmitun avioliiton perusteella

Vain harva palvelija oli samassa työpaikassa vuosikausia, jätti perheen perustamatta ja päätyi perheen luottopalvelijaksi.²⁷⁰ Tersmeden kuitenkin kuvailee tällaista henkilöä puhuessaan vuonna 1746 Gröönön kartanosta, jonka hänen isänsä oli hänelle luvannut. Hän sai perheeltään taloudenhoitajattarekseen heidän kotikartanossaan Larsbossa kaksikymmentä vuotta palvelleen naimattoman naisen, joka Tersmedenin mukaan oli kasvattanut kaikki hänen sisarensa.²⁷¹

Tersmedenin Suomen-ajan taloudenhoitajattaret sitä vastoin löysivät aviomiehet itselleen olleessaan Albergan kartanossa palveluksessa. Kolmelle heistä avioliitto oli syy Tersmedenin taloudesta lähtemiseen, neljäs löysi aviomiehen kartanon palvelusväen keskuudesta, joten hän saattoi jatkaa toimessaan avioliiton solmimisen jälkeenkin. Tämä oli naisille harvinaista, sillä yleensä avioituminen päätti naisen palvelijanuran.²⁷²

²⁶⁸ Härö 1991, s. 42; Björkman et al., s. 28.

²⁶⁹ ”[d]e ha mäst ätit upp allt hvad gården kastat af sig.” Tersmeden 4:187–188.

²⁷⁰ Ilmakunnas 2006, s. 97.

²⁷¹ Tersmeden 3:237.

²⁷² Ilmakunnas 2006, s. 97.

Taloudenhoitajattaren sosiaalisen aseman määrittämisen kannalta olennaista on tarkastella, keiden kanssa taloudenhoitajattaret menivät naimisiin. Aviomiesten asema ja sääty kertoo siitä, millä tasolla taloudenhoitajattarien nähtiin yhteiskunnassa olevan. Tersmedenin kaikki taloudenhoitajattaret löysivät aviomiehet jokseenkin samalta säätytasolta huolimatta siitä, että heidän lähtökohtansa vaihtelivat maalaistalon tyttärestä pappissäätyyn. Samoin hääjuhlat olivat olennainen hetki isäntäväen osoittaa arvostustaan taloudenhoitajattarelleen. Tersmeden järjesti juhlat kolmelle neljästä taloudenhoitajattarestaan ja teki sen tavoilleen uskollisena hyvin näyttävästi. Suuret juhlat ja arvokkaat vieraat olivat omiaan nostamaan taloudenhoitajattarmorsiamien arvoa yhteisön silmissä, vaikkakin Tersmedenille juhlilla vaikuttaa jälleen olleen myös hänen omaa asemaansa kohottava tarkoitus.

Cajsa kirjoitti tammikuussa vuonna 1752 vasta-avioituneelle Tersmedenille Tukholmaan kysyäkseen, oliko tällä mitään sitä vastaan, että hän avioituu Uudenmaan rakuunarykmentin Helsingin komppanian kenttävääpeli Berggrenin kanssa. Vastauksessaan Cajsalle Tersmeden onnitteli tätä tulevan avioliiton johdosta, ja toivoi itse ehtivänsä kotiin järjestämään tälle sellaiset häät, jotka Cajsa ansaitsee.²⁷³

Berggren-nimistä kenttävääpeliä ei Helsingin seudulla palvelleiden armeijan osastojen rullista tai muista luettelosta löydy, joten on todennäköistä, että Tersmeden muistaa joko tämän nimen tai sotilasarvon väärin. Uudenmaan rakuunarykmentissä ei ole ketään sopivaa henkilöä²⁷⁴; kaikki vääpelin arvoiset tai kenttävääpelin virassa olevat olivat joko jo naimisissa tai aatelissukuisia, minkä Tersmeden varmasti olisi maininnut, jos sellainen Cajsan aviomieheksi tuli. Yleensä Tersmeden on tarkempi arvoasemissa kuin nimissä, joten mahdollisesti kyse oli jonkin toisen rykmentin kenttävääpelistä tai muusta aliupseerista.²⁷⁵ Aviomiehellä on Tersmedenin mukaan virkatalo ”Dommarbyssä”²⁷⁶, mutta sopivaa taloa asukkaineen ei

²⁷³ Tersmeden X:2, 13.

²⁷⁴ Wirilander 1953, s. V. Virkatalonhaltioiden luetteloon ei tosin ole merkitty niitä sotilashenkilöitä, jotka olivat rahapalkalla tai jopa palkattomia, eli siis ilman virkataloa. Wirilanderin laatima lista ei siis ole aivan täydellinen.

²⁷⁵ Tersmeden mainitsee päiväkirjassaan muutamaan otteeseen ensin Tukholmassa ja myöhemmin Viaporissa laivanrakennuksen päällikkönä (*quartersman*) toimineen Berggrenin. Tersmeden VIII:487, 500, 507. (Kvartersman saattoi olla telakalla joko laivaston kirvesmiesten päällikkö tai vaihtoehtoisesti nimitys majoitusmestarille. Kts. SLS Förvaltningshistorisk ordbok, sanat: ”kvarterman” ja ”kvartermästare”.) Kvartersman Berggrenkään ei vaikuta todennäköiseltä vaihtoehdolta, sillä hänellä mainitaan toistuvasti henkikirjoissa olevan Gretha- tai Margaretha-niminen vaimo. Kts. KA LT 8324, Helsingin kaupungin henkikirja 1758 s. 529 (Fortifications Staten), KA digitaaliarkisto s. 546; KA LT 8328, Helsingin kaupungin henkikirja 1759 s. 498 (Fortifications Staten), KA digitaaliarkisto s. 507; KA LT 8334, Helsingin kaupungin henkikirja 1761 s. 267 (Fortifications Staten), KA digitaaliarkisto s. 266; KA LT 8338, Helsingin kaupungin henkikirja 1762 s. 247 (Fortifications Staten), KA digitaaliarkisto s. 255.

²⁷⁶ Tersmeden X:118. Nimen puolesta lähimmäksi osuvat Helsingin pitäjässä Domarbyn kylän talot tai Båtbyn Domars sekä Espoossa Södrikin Doms, mutta näissä ei 1750-luvulla asu sopivia henkilöitä.

riippikirjoista löydy. Cajsan puolisoilla kuitenkin lienee ollut talo jossakin lähiseudulla, mahdollisesti Helsingin pitäjässä²⁷⁷, koska Cajsa – madame Berggren uudelta nimeltään – tuli sieltä monesti auttamaan Tersmedenin taloudessa, kun kyseessä olivat erityisen tärkeät tai suuret juhlat.²⁷⁸

Cajsan aviomies lienee siis ollut aliupseeri, ja hyvin todennäköisesti he olivat tutustuneet Albergassa tai Helsingissä Tersmedenin armeijayhteyksien kautta. Koska Cajsan syntyperä ei ole selvillä, on vaikea arvioida, kuinka paljon taloudenhoitajattareksi pääseminen tai avioliitto aliupseerin kanssa nosti häntä ylemmäs sääty-yhteiskunnan portailla. Varmasti ei voi myöskään sanoa, oliko avioliiton mahdollisuus käynyt Cajsan mielessä, kun hän oli ottanut vastan pestin lähteä palvelukseen meren taakse linnoituksen rakennustyömaalle, mutta hyvälle ruoanlaittajalle ja ainakin Tersmedenin kuvailujen perusteella muutenkin pätevälle ja miellyttävälle ihmiselle linnoituskaupungin tuhansien sotilaiden joukosta löytyi isännän verkostojen kautta aviomies. Myöskään Cajsan laajaa huomiota herättänyt vaurioitunut nenä ei ilmeisesti ollut esteenä avioliiton solmimiselle; syfilisepäilyistä oli ilmeisesti jo päästy eroon.

Vaikka Cajsan asema Tersmedenin taloudessa oli hyvin merkittävä ja hän vastasi kartanon hoidosta paljon tavallista taloudenhoitajattarta laajemmin, luopui hän tästä vallasta ja valitsi oman taloutensa emännyyden. Ehkä Tersmedenin avioliitto ja kartanoon tulossa oleva uusi emäntä vaikuttivat asiaan; kenties Cajsa halusi antaa nuorelle rouvalle mahdollisuuden valita oman taloudenhoitajattarensa, tai ehkä hän ajatteli, että poikamiestalouteen tottuneena muutos olisi hänelle liian suuri. Suuren kartanotalouden hoitaminen saattoi myös olla liian raskasta pidemmän päälle. Cajsahan oli jäänyt eläkkeelle kreivi Bielken taloudesta siksi, ettei jaksanut enää työskennellä keittiössä²⁷⁹. Tersmedenin Ullanlinnan upseerikasarmin taloudessa oli varmasti ensimmäisinä vuosina vähemmän työtä, mutta kartanotalouden tilanhoitajaksi päätyminen ja isännän järjestämät suureelliset juhlat olivat epäilemättä välillä melkoinen voimainponnistus, ja vaimon tulo kartanoon tuskin ainakaan vähensi seurapiiritapahtumia.

Cajsan seuraajina taloon tulleet Landtmanin sisarukset olivat melko nuoria²⁸⁰, ja heille taloudenhoitajattaren paikka saattoi alun alkaenkin olla mahdollisuus laajentaa elämänpiiriä ja

²⁷⁷ Tersmeden mainitsee Cajsan häiden yhteydessä sulhanen Berggrenin olevan heidän pitäjäläisensä (*dess sochnebon*). Tersmeden X:88.

²⁷⁸ Tersmeden X:118–119, 280, 293, 510, 653.

²⁷⁹ Tersmeden VIII:620–621.

²⁸⁰ Anna Gretha oli noin 30-vuotias Tersmedenin palvelukseen tullessaan, Regina 22-vuotias. KA, Saltvikin seurakunnan arkisto, Syntyneiden ja kuolleiden luettelo 1731–1752, ei sivunumeroita (Regina Landtman

ehkä myös etsiä aviomies oman kotiseudun ulkopuolelta. Kappalaisen tyttärille oli kenties hankala löytää aviomiehiä Ahvenanmaan saarilta; he olivat säätyläisiä, mutta eivät tarpeeksi ylhäisiä tai rikkaita houkutellakseen aviomiehiä luokseen. Toisaalta avioliitto talonpojan tai sotilaan kanssa olisi ollut säädyssä alenemista.

Sisaruksista vanhempi, Anna Gretha, meni vuonna 1754 naimisiin Suomen tykistöpataljoonan asekirjurin (*tygskrifvare*) Jacob Fisherin kanssa. Tässäkin tapauksessa Tersmeden erehtyy sekä avioliittovuodesta että aviomiehen nimestä ja väittää Anna Grethan menneen vuonna 1758 naimisiin asekirjuri Lindströmin kanssa. Vuosi on nähtävästi mennyt sekaisin nuoremman sisaren Reginan avioliittovuoden kanssa eikä sopivaa Lindström-nimistä henkilöäkään Viaporista löydy. Sen sijaan asekirjuri Fischer menee henkikirjan mukana naimisiin vuonna 1754, ja hänen häitään varten diakonia- ja vaivauskassansa maksettu maksu näkyy Espoon seurakunnan tileissä saman vuoden heinäkuussa: ”*på tygskrif:n Fischers Bröllop i Ahlberg*”.²⁸¹ Varuskirjuri tarkoittaa asekonttorin kirjanpitäjää, joka huolehti asevarikon materiaaleista.²⁸² Anna Gretha meni siis naimisiin Viaporin varuskunnan sotilasvirkamiehen kanssa, jonka arvo vertautuu suunnilleen aliupseeriin.²⁸³ Tässäkin tapauksessa todennäköisesti aviopari tutustui toisiinsa Tersmedenin armeijaverkostojen kautta.

Landtmanien nuorempi sisar Regina löysi niin ikään itselleen puolison Tersmedenin Viaporiyhteyksien kautta, tällä kertaa kuitenkin Helsingin kaupungin porvariston eikä armeijan puolelta.²⁸⁴ Tersmeden kuvailee päiväkirjassaan, miten hän vaimonsa kanssa aavisteli, että Reginalla oli kaupungissa ihailija.

Olimme kyllä huomanneet, että kaupungin köydenpunoja Manne vieraili koko ajan taloudenhoitajattaremme luona, ja tämä teki samaa ja pyysi usein lupaa ajaa kaupunkiin, mutta me emme uskoneet lainkaan, että sillä kaikella olisi näin nopeat seuraukset. Mutta

12.1.1732), KA digitaaliarkisto s. 9 (digitaaliarkistossa virheellisesti nimellä ”Syntyneiden ja kastettujen luettelo 1731–1752”); Anna Gretha Landtman ”s. n. 1722”: Personregister till hela Ålands släktregister.

²⁸¹ KA, Espoon seurakunnan arkisto III G1 3:1, Vaivauskassan ja diakonian tilit 1744–1775 heinäkuu 1754, KA digitaaliarkisto s. 9. Espoon seurakunnan vihittyjen luettelo ei ole tuolta vuodelta säilynyt, mutta Regina Landtmanin ensimmäisen lapsen kummeina ovat 18.5.1759 asekirjuri Jacob Fischer ja madame Fischer, ja toisen lapsen kummina 5.2.1761 rouva Anna Gretha Fischer; kts. KA, Helsingin ruotsalais-suomalaisen seurakunnan arkisto I C:2, Syntyneiden ja kastettujen luettelo 1750–1764 s. 112, 133, KA digitaaliarkisto s. 123, 146.

²⁸² Hatakka 2011, s. 27.

²⁸³ Asekirjuri työskenteli asemestarin alaisuudessa, joka oli oman komppaniansa pää ja siis verrattavissa upseerinarvoon. Asekirjuri liikkui siis sotilasvirkamiehenä suunnilleen aliupseeriston tasolla ja heitä oli Aseväessä useita; kts. Hedberg 1964, s. 31, 45; SLS Förvaltningshistorisk ordbok, sanat: ”tygskrivare” ja ”tygmästare”. Tykistön asevarikko oli Helsingissä, tulli- ja pakkahuoneen vieressä satamassa eli Anna Gretha miehineen lienee asunut Helsingissä, ei Viaporissa; kts. Aalto, Gustafsson & Granqvist 2020, s. 144, 518.

²⁸⁴ Köydenpunojamestari Martin Manne myi paljon köysiä Viaporiin, ja niistä suuri osa meni epäilemättä telakalle, joka oli myös Tersmedenin asemapaikka. Kts. Aalto, Gustafsson & Granqvist 2020, s. 164.

maanantaina 7. elokuuta 1753²⁸⁵ saapui herra Manne kärryillä kaupungista hyvin koreilla vaunuilla kappalaisen kanssa, joka hyvin kohteliaasti ilmoitti minulle ja vaimolleni toivovansa voivansa saattaa aikaan Mannen ja jungfru Regina Landtmanin tulevan avioliiton.²⁸⁶

Koska Regina oli Tersmedeneillä palveluksessa, ei hän selvästi ollut vapaa solmimaan avioliittoa ilman ainakin muodollista lupaa työnantajaltaan. Hänen pestinsä oli kesken, ja vuoden 1734 lain mukaan huonekunnan pää eli talon isäntä oli vastuussa kaikista taloutensa jäsenistä, myös reingeistä ja piioista.²⁸⁷ Regina tosin oli säätyläisnainen, eli hänellä ei ollut vaarana joutua irtolaiseksi, vaikka hänellä ei enää olisikaan ollut isäntänsä suojelua. Isännän velvollisuuksiin kuului myös vastata palvelusväen siveellisyydestä ja lainkuuliaisuudesta, ja hän pystyi edustamaan heitä oikeudessa.²⁸⁸ Martin Manne siis saapui puhemiehensä kanssa pyytämään Reginan kättä Tersmedeniltä. Tersmeden toimi tässä tapauksessa sekä isäntänä että Reginan kappalaisisä Landtmanin korvikkeena. Epäilemättä Manne tai Regina kirjoitti avioliittoaikeista myös Landtmanille Ahvenanmaalle, mutta jos isäntä Tersmeden oli jo antanut suostumuksensa avioliittoon, oli se epäilemättä vahva suositus sulhasehdokkaan puolesta.

Alun perin luultavasti Saksasta²⁸⁹ tullut köydenpunoja Martin Manne oli 1750-luvulla Helsingin rikkaimpia käsityöläisiä. Hän oli vaurastunut Viaporin rakennustyömaan ansiosta, ja mennessään naimisiin Reginan kanssa hänellä oli jo edellisestä avioliitosta kotitalous ja lapsikattras köydenpunontaratansa yhteydessä kaupungin reunalla Kampissa Espoon tullin kohdalla.²⁹⁰ Mannen ensimmäinen vaimo oli kuollut puoli vuotta aikaisemmin vuoden 1758 alussa lapsivuoteeseen ja lapsia oli viisi, vanhin kolmentoista, nuorin alle kaksivuotias.²⁹¹

²⁸⁵ Kyseessä on pakko olla vuosi 1758, koska Mannen ensimmäinen vaimo kuolee vasta 22. tammikuuta 1758. Tällöin myös viikonpäivä ja päivämäärä täsmäävät toisiinsa. KA, Helsingin ruotsalais-suomalaisen seurakunnan arkisto I C:2, Syntyneiden ja kastettujen luettelo 1750–1764 s. 106, KA digitaaliarkisto s. 117.

²⁸⁶ Tersmeden X:270. ”*Vij hade väl märkt, at stadens Repslagare Manne, hela tiden ofte giord vår hushållerska visite, och hon öfver som oftast: begräntat tillstånd, fora til staden, men vij trodd ändå minst att det skulle hafva så hastig påföljd men Måndagen d. 7 Augusti 1753 kom herr Manne, tillicka med Capellan i staden uti en chaise mycket granne och gjorde mig och min hustru mycket complimenter, at nu få fullborda, att emellan Manne och Jungfru Regina Landtman slutadt tilkommande egtenskap.*”

²⁸⁷ Nygård 2002, s. 159, 162, 166.

²⁸⁸ Pylkkänen 2006, s. 78, 80–81.

²⁸⁹ Gustafsson 2015, s. 110.

²⁹⁰ Granqvist 2016, s. 129; Åkerman 1937, s. 66. Åkermanin perukirjaluettelossa Mannen ammatiksi on kirjoitettu ”kopparslagarmestare”, mutta kyse on samasta miehestä. Köydenpunontarata sijaitsi Helsingissä suunnilleen nykyisen Erottajan kohdalla.

²⁹¹ Åkerman 1937, s. 66.

Manne tarvitsi varmasti kipeästi lapsilleen äidin, ja Regina suostui tähän tehtävään. Hän sai itsekin vielä yhdeksän lasta perhettä kasvattamaan.²⁹²

Taloudellisen asemansa puolesta Manne oli Tersmedenin taloudenhoitajattarien keskuudessa korkea-arvoisin naimakauppa. Samoin hän oli itsenäinen yrittäjä, kun taas Berggren ja Fischer olivat armeijan palveluksessa toisen käskyvallan alla ja esimerkiksi pakotettuja vaihtamaan asemapaikkaa käskyn tullessa. Mannen taloudellinen tilanne kuitenkin romahti alle kymmenessä vuodessa. Hän ajautui konkurssiin linnoituksen rakennustöiden keskeydyttyä vuonna 1766²⁹³ ja katosi perheineen Helsingistä muutama vuosi Reginan kuoleman jälkeen vuonna 1779.²⁹⁴ Berggren ja Cajsia pysyivät lähitienoilla lähes Tersmedenin lähtöön asti vuoteen 1963²⁹⁵, sen jälkeen heitä ei pysty jäljittämään, koska Berggrenin nimi tai ammatti ei ole varmasti tiedossa. Jacob Fischer pysyi tykistöpataljoonassa Helsingissä uransa loppuun asti ja nousi asevahdiksi.²⁹⁶ Anna Gretha kuoli ilmeisesti jo 1760-luvun puolivälissä jättäen jälkeensä kuuromykät kaksoistytöt.²⁹⁷

Vielä 1750-luvulla Manne oli kuitenkin johtavassa asemassa ja myös ainoa, jonka luona Tersmeden kertoo vaimonsa kanssa vierailleensa taloudenhoitajattarensa naimisiinmenon jälkeen. Rouva Tersmeden halusi nähdä, millainen hänen uskollisen Reginansa tilanne nyt oli, joten he tekivät retken Helsinkiin.

Olimme iloisia nähdessämme, että hän asui niin hyvin ja mukavasti kalustetussa, suuressa, kauniissa talossa, jossa oli suuri sali ja kaksi kamaria yhdellä puolen, eteiskamari, kaunis keittiö ja ruokakomero toisella puolella, ja sivulla vielä suuri huone kolmelle kisällille. Siis todellinen ympärirakennettu piha, ja kunnolliset taloustavarat.²⁹⁸

²⁹² Kts. viite 248.

²⁹³ Granqvist 2016, s. 129; Aalto, Gustafsson & Granqvist 2020, s. 298.

²⁹⁴ Granqvist 2016, s. 235; KA, Helsingin ruotsalais-suomalaisen seurakunnan arkisto I C:4, Syntyneiden, vihittyjen ja kuolleiden luettelo 1765–1779 (”Repslag. Mannes h:u”, k. 2.3.1777), KA digitaaliarkisto s. 158 (digitaaliarkistossa virheellisesti nimellä ”Syntyneiden ja kastettujen luettelo 1765–1779”).

²⁹⁵ Tersmeden 4:191.

²⁹⁶ Åkerman 1937, s. 205.

²⁹⁷ Helsingin henkikirjoissa varuskirjuri Fischerillä on vaimo vielä vuonna 1764, mutta ei enää vuonna 1765. KA LT 8344, Helsingin kaupungin henkikirja 1764 s. 135–155, KA digitaaliarkisto s. 148–165; KA LT 8348, Helsingin kaupungin henkikirja 1765 s. 2–15, KA digitaaliarkisto s. 2–15. Demoiselle Maria Helena Fischer (kuuromykkä) kuolee 25.7.1829 Helsingin köyhäintalossa 75 vuoden ikäisenä, eli hän on syntynyt noin vuonna 1755; KA, Helsingin ruotsalais-suomalaisen seurakunnan arkisto I F:2, Kuolleiden ja haudattujen luettelo 1827–1842 s. 73, KA digitaaliarkisto s. 37. Naimaton mamselli Anna Catharina Fischer kuolee 93-vuotiaana Tuusulassa 3.8.1845; KA, Tuusulan seurakunnan arkisto, Kuolleiden ja haudattujen luettelo 1827–1890, ei sivunumeroita, KA digitaaliarkisto s. 39. Hänen väitetään ikänsä puolesta syntyneen n. vuonna 1752, mutta koska hän on myös kuuromykkä, kyse lienee toisesta Anna Grethan tyttärestä. Kts. myös Åkerman 1937, s. 205.

²⁹⁸ Tersmeden X:311. ”Blef glad se det hon var så väl logerad och nått meublerat, uti en stor, skjön byggning, men en stor Sahl och 2 Cammar innanför på ena sidan Forstugan. Ett vackert kök med skafferieinnanför på ena

Vieraina ja auttamassa ruoanlaitossa Reginan luona olivat samaan aikaan myös sisar Anna Gretha ja Cajsa, eli kaikki Tersmedenin siihenastiset taloudenhoitajattaret olivat tilaisuudessa koolla.²⁹⁹ Cajsa selvästi jatkoi yhteydenpitoa seuraajiinsa, vaikka he eivät toisiaan ennestään tunteneetkaan.

Neljäs taloudenhoitajatar Maja löysi aviomiehensä samasta taloudesta; hän meni vuonna 1762 naimisiin Albergan tilanhoitajan Gideon Boustedtin kanssa.³⁰⁰ Toisin kun edelliset morsiamet, Maja ei kysynyt lupaa avioliittolleen, vaan meni naimisiin keväällä 1762 Tersmedenin ja rouvan olleessa vielä Tukholmassa. Kun isäntäpari kesäkuussa palasi kotiin, ”*siellä sekä kunnollinen taloudenhoitajattaremme että hänen miehensä tapasivat meidät hieman kyynelehtien ja pyytäen, että eivät tule poisajetuiksi, vaikka ovat poissa ollessamme menneet keskenään naimisiin – mitä taloudenhoitajattaren tämänhetkinen tila näyttää kiirehtineen*”³⁰¹. Tersmedenit eivät pahastuneet asiasta, koska molemmat osapuolet olivat hoitaneet tehtävänsä kartanossa niin hyvin. Tersmeden lupasi, että pariskunnalla lapsineen on paikka heidän luonaan niin kauan kuin he hoitavat työnsä rehellisesti, uskollisesti ja ahkerasti.³⁰²

Tersmeden ei edellisen sivuhuomionsa lisäksi sanallakaan kommentoi sitä, että Maja oli avioituessaan ainakin seitsemännellä kuulla raskaana³⁰³. Hän näytti painottavan hyvää työmoraalia sukupuolimoraalisia seikkoja enemmän. 1700-luvun puolivälissä ei myöskään ollut lainkaan tavatonta, että nainen oli raskaana avioliittoon mennessään. Uudenmaan ja Hämeen läänissä vuosina 1756–1773 syntyneistä lapsista 9,4 % oli aviottomia, ja luku kasvoi vuosisadan loppua kohden³⁰⁴ ja 1700-luvun viimeisinä vuosikymmeninä talonpoikaisnaisista noin 15–20 % odotti lasta mennessään naimisiin.³⁰⁵ Maja ja Boustedt olivat jo naimisissa lapsen syntyessä, ja vaikka Espoon kirkkoherralla olisikin ollut jotakin sanottavaa asiasta, suojeli Tersmedenin asema todennäköisesti Majaa.

sidan, och et stort rum bredvid för 3 gesäller, en rätt Kringbyggd gård, och ganska hederliga husgeråd.” Toinen kuvaus Mannen kiinteistöstä kts. Hornborg 1950, s. 255.

²⁹⁹ Tersmeden X:311.

³⁰⁰ KA, Espoon seurakunnan arkisto I C:1, Syntyneiden, vihittyjen ja kuolleiden luettelo 1761–1792 s. 6, KA digitaaliarkisto s. 3 (digitaaliarkistossa virheellisesti nimellä ”Syntyneiden ja kastettujen luettelo 1761–1792”).

³⁰¹ Tersmeden X:67–68. ”*där bade vår beskjedliga hushållerska hennes man litet tårögda och med mycket böner mötte oss, ej blifva förkastade för det de under vår frånvaro parat sig genom giftermål, hvartill hushållerskans nu varande tillstånd synligen hade påskyndat*”.

³⁰² Tersmeden X:69.

³⁰³ Pariskunnan poika Niels kuoli neljän viikon ikäisenä 8.9.1762 eli hän syntyi elokuun alussa. KA, Espoon seurakunnan arkisto I C:1, Syntyneiden, vihittyjen ja kuolleiden luettelo 1761–1792 s. 52, KA digitaaliarkisto s. 26 (digitaaliarkistossa virheellisesti nimellä ”Syntyneiden ja kastettujen luettelo 1761–1792”).

³⁰⁴ Miettinen 2012, s. 156–157.

³⁰⁵ Miettinen 2012, s. 203, 205. Luku on saatu Hauholta ja Lounais-Suomen saaristosta tehdyistä tutkimuksista.

Tersmeden piti lupauksensa Majan ja Boustedtin työpaikasta, sillä he pysyivät hänen palveluksessaan koko hänen Suomen-aikansa, ja kun Tersmeden sai vuonna 1763 siirron Karlskronaan, hoitivat he kartanoa edelleen muutaman vuoden. Tersmedenin perheen muutettua lopullisesti Karlskronaan vuonna 1765 muutti Maja miehineen ja tyttärineen mukana pysyäkseen isäntäväkensä palveluksessa.³⁰⁶ Tämä ratkaisu miellytti rouva Tersmedeniä.

Sitten päätettiin, ketkä palvelusväestä haluavat seurata meitä Ruotsiin. Taloudenhoitajatar yhdessä miehensä Boustedtin ja heidän ainoan elossa olevan, [tyhjä]-vuotiaan tyttärensä Maja Ulrikan kanssa. Taloudenhoitajatar oli nyt ollut jo 13 vuotta palveluksessamme ja Boustedt yhdeksän vuotta. (- -) Vaimoni oli tyytyväinen.³⁰⁷

Maja jatkoi siis toimessaan vielä Tersmedenin Albergan-aikojen jälkeenkin ja oli näin siis tämän Suomen-vuosien pitkäaikaisin taloudenhoitajatar.

5.3 Sosiaalinen asema häiden perusteella

Kolmea Tersmedenin taloudenhoitajatasta yhdisti se, että isäntä järjesti heille hääjuhlat Albergassa. Hyvän isännän tehtäviin kuului huolehtia palveluskuntansa häistä³⁰⁸ ja Tersmeden piti tavasta kiinni. Cajsan ja Berggrenin häät sijoitettiin juhannukseen, ja Tersmeden näki niissä ilmeisesti hyvän tilaisuuden yhdistää perinteiset juhannusjuhlansa palvelijattaren häihin.

[Berggren tuli] nöyrimmästi pyytämään saada tietää, minkä päivän näkisimme hyväksi heidän häidensä järjestämiselle. Hänen armonsa [rouva Tersmeden] oli nimennyt juhannuspäivän, jos se sopii minulle, ja kun he nyt saavat tämän kunnian, pyysi Berggren minulta, että häät pidettäisiin kaikessa hiljaisuudessa, sillä hän oli säällinen ja hyvä mies, ja Cajsa vakavamielinen ihminen, eikä heistä kumpikaan välitä liiallisesta koristeellisuudesta. Lupasin hänelle, että mitä hänen morsiamensa vaimoltani pyytääkin, ei tämä varmasti sitä kiellä. Ja toivoin hänen uskovan, että hän saa vaimokseen perin kunnollisen ja järkevän taloudenhoitajattaren, jota tulemme välttämättömästi kaipaamaan talossamme.³⁰⁹

³⁰⁶ Tersmeden 4:186; Tersmeden XI:369.

³⁰⁷ Tersmeden XI:369. ”Sedermåra reglerades hvad tjenstefolk som ville följa med oss till Sverige. Hushållerskan med dess man Boustedt och en ännu lefvande dotter Maja Ulricha [tyhjä] årsgammal. Hushållerskan hade nu medan i 13 år varit i vår tjänst och Boustedt uti 9 år. (- -) Min hustru var nöjd.” Myös sisäpiika (mahdollisesti Majan nuorempi sisar) ja juomanpanijainen lähtivät mukaan, mutta kuski ja kolme kartanon renkiä jäivät Suomeen.

³⁰⁸ Koskinen 2013, s. 174.

³⁰⁹ Tersmeden X:80. [Berggren kom] ”med ödmjukaste anhängan, få veta hvilken dag vi behagade uppsätta till deras brölloppet. Hennes nåd, hade nämnt Midsommar Dagen, om det är min vilja, och då den heder sjöker dem, utbad han sig den nåden om det kunde skje helt tyst, ty han voro redan anstod god karl, och hon, en alfvarsam menniska, at de ingen dera vore för grånlat. Jag försäkrade honom, at hvad hans Brud i det fallet begär, af min hustru, nekas det henne visserligen intet; och önskade honom tycka, at få en å ganska hederlig och förståndig

Vaikka Tersmeden oli luvannut hääparin toiveiden mukaisesti pitää häät kaikessa hiljaisuudessa, ei lupaus täysin pitänyt.³¹⁰ Hän tarjosi juhannuspäivänä puolenpäivän jälkeen kuudelletoista hengelle aamiaisen, päivällisen ja vielä illalla kahvit. Vieraina juhannushäissä olivat Viaporista ainakin Albergan vakiovieraat Ehrensvärd ja Ribbing sekä lisäksi vapaaherratar Taube³¹¹, Jägerhornit ja rovasti ja ruustinna Fortelia tyttärineen kaupungista. Juhlat kestivät lähemmäs kaksitoista tuntia puoleen yöhön asti, ja seuraavana päivänä Cajsa ja Berggren olivat vielä pienimuotoisemmin Tersmedenin ja rouvan pöytävieraina. Lahjoiksi Tersmedenin pariskunta antoi puoli tusinaa kaiverrettuja ruokalusikoita, pieniä taloustavaroita sekä 200 kuparitaaleria.³¹²

Isäntäväkeä laajemman säätyläistön kutsuminen palveluskunnan häihin ei ollut tavatonta.³¹³ Tersmeden kirjoittaa itsekin saman vuoden syksyllä olleensa vaimoineen rovasti Forteliuksen piian häissä, jotka olivat suuret pidot ja joissa oli vieraina Tersmedenin lisäksi Ehrensvärd ja monia muitakin Viaporista.³¹⁴ Cajsan tapauksessa hääjuhlat olivat varmasti erityisen ansaitut ja korostivat hänen asemaansa Tersmedenin luotettuna taloudenpitäjänä. Häävieraina näytti olleen etenkin henkilöitä, jotka olivat vuosien ajan usein käyneet nauttimassa hänen herkuistaan (Ehrensvärd ja Ribbing) ja opastamassa Albergan taloudenpidossa (ruustinna Fortelia tyttärineen). Ehkä kuudentoista vieraan intiimi juhannusjuhla oli Tersmedenin näkökulmasta hillitty ja hääparin toiveiden mukainen. Mitä luultavimmin morsian myös pitkälti valmisti nämä juhlat, sillä uusi taloudenhoitajatar Anna Gretha oli ollut toimissaan vasta kuukauden.

Reginan mennessä naimisiin rouva Tersmeden ehdotti, että heidän tulisi ehdottomasti järjestää tälle suuret juhlat. Tersmeden päätti käyttää tilana vastavalmistunutta ja vielä tyhjää talousrakennusta, jonne mahtui paljon vieraita.³¹⁵ Anna Gretan häistä tai lahjoista Tersmeden ei sano muuta kuin sen, että he järjestivät tälle juhlat, jossa oli mukana iso seurue vieraita.³¹⁶ On mahdollista, että tässä sisaret ovat jälleen kerran menneet sekaisin päiväkirjan puhtaaksikirjoitusvaiheessa, eli kun Tersmeden puhuu vuonna 1753 Reginan häistä ja vuonna 1758 Anna Grethan häistä, menevät ne todellisuudessa toisin päin. Seuraavassa on oletettu, että

hushållerska til hustrun, som vij nödigt sakna i vårt hus. ”Hänen armonsa” viittaa todennäköisesti rouva Tersmedenin, jonka kanssa Berggren oli keskustellut ennen kyseistä sananvaihtoa.

³¹⁰ Tersmeden X:80.

³¹¹ Todennäköisesti Kirkkonummen Sundsbergin kartanon rouva Lovisa Taube, Axel Gabriel Leijonhuvudin puoliso. Kts. Backman 2003, s. 114.

³¹² Tersmeden X:90–99.

³¹³ Koskinen 2013, s. 174.

³¹⁴ Tersmeden X:159.

³¹⁵ Tersmeden X:271.

³¹⁶ Tersmeden X:670.

Reginan häitä kuvaileva kohta vuonna 1753 tarkoittaa todellisuudessa Anna Grethan häitä vuonna 1754, koska vieraslistalla on muun muassa Ehrensvärd, joka vuoden 1758 syksyllä oli tiiviisti Pommerissa sotimassa.³¹⁷ Lyhyen maininnan asteelle vuonna 1758 Tersmedenin päiväkirjassa jäävät häät taas olisivat näin ollen Reginan häät.

Anna Grethan häät olivat Cajsan juhlia suurellisemmat. Kutsuttujen lista käsitti ainakin viisikymmentäviisi vierasta: naapureita, Viaporin upseereita sekä lähipitäjien muuta herrasväkeä. Tämänkokoisiin juhliin eivät edes riittäneet Tersmedenin omat astiastot vaan muun muassa Ehrensvärdin taloudenhoitajattarelta mademoiselle Bromellilta pyydettiin lainaan heidän molemmat veitsikotelonsa ja kauppiaanrouva Sederholmilta tämän sinivalkoinen astiasto.³¹⁸ Cajsa kutsuttiin myös paikalle entiseen palveluspaikkaansa auttamaan järjestelyissä.

Menin keittiöön tarkastellakseni heidän valmistelujaan, mutta hätkähdin, kun en löytänyt kuin keittiöpiian ja liedessä pienen tulen. Kysyin, missä Madame [Cajsa] ja taloudenhoitajatar ovat?

”He ovat yhdessä panimotuvassa.”

(- -) Menin vitsailemaan vaimolleni, että keittiön liedin äärellä ei näytä siltä, että on hääjuhlapäivä. Hän hymyili, että oli järjestänyt asian näin yllätyksenä minulle, ja kertoi lopulta, että ei käynyt päinsä valmistaa ruokaa iltaa varten täällä keittiössä, koska se on vastapäätä salin ovea, ja Cajsa oli siksi ottanut haltuunsa panimotuvan, koska siellä oli vapaampaa valmistaa ruokaa, ja se voitaisiin tarjoilla lämpimämpänä läheiseen saliin (- -).³¹⁹

Tersmeden kertoo häiden järjestämisestä niin kuin hän itse hoitaisi lähes kaikki asiat. Hän lähetti rouva Sederholmille viestin, jossa pyysi tämän suovan vaimolleen kunnian lainata heidän astioitaan. Myös mademoiselle Bromellin kanssa viesti hän itse, ei suinkaan rouva Tersmeden. Naimisiin menonsa jälkeen Tersmeden ei enää kirjoita kartanotalouden päivittäisestä hoitamisesta, sillä sen hän on selvästi jättänyt vaimonsa hoiviin, mutta juhlien järjestäminen oli hänelle niin tärkeää ja luultavasti mieleistäkin, että sille päiväkirjassa uhrataan

³¹⁷ Nikula 2011, s. 264–265; Tersmeden 4:149–150. Tersmeden kertoo saaneensa kirjeitä Pommerin sodan etenemisestä marraskuussa 1758, ja niissä kerrotaan mm. elokuun 1758 tapahtumista, jotka Ehrensvärd toki olisi kertonut hänelle, jos tämä olisi ollut Reginan häissä syyskuussa 1758.

³¹⁸ Tersmeden X:279–281.

³¹⁹ Tersmeden X:293. ”*Jag gick i köket, at se efter deras tilrädningar, blef flat, ej finna mer än kökspigan, och litet eld på spisen. Frågade, hvad Madame oh hushållerskan var?*

’De äro med i Brygghuset.’ (- -) Hasslerade med min hustrun, at det ser märkt ut i Köksspisen vara bröllopsdag. Hon smålog och hade anställt detta, som en Surprise för mig, sade sluteligen, at det ej gick en, laga maten til afton här i köksspisen, då köket ät vidt emot Sahlsdörren, och Madame Berggren har derföre tagit brygghuset på det då mera ledigt kunde laga maten, och varmare at Servera i den granne Sahl (- -).”

useita sivuja, ja niiden järjestelyjä hän seuraa jopa keittiön puolella.³²⁰ Käytännölliset asiat jäävät kuitenkin luonnollisesti taloudenhoitajattarien tehtäväksi.

Tersmeden sai myös näistä juhlallisuuksista syyn seurapiiritilaisuuden järjestämiseen. Anna Gretha vaikuttaa olleen erityisen läheinen rouva Tersmedenille³²¹, joten häistä haluttiin ilmeisesti erityisen mahtavat, ja näin Tersmeden sai mahdollisuuden kutsua kaikki lähiseutujen tuttavansa samaan juhlaan, kenties osoittaakseen, kuinka paljon erilaisia säätyläisiä hänen tuttavapiiriinsä kuului ja miten suuria juhlia hänen taloutensa pystyi järjestämään. Vastavalmistunut tyhjä rakennus häiden pitopaikkana vaikuttaa myös epätavalliselta ratkaisulta, mutta se epäilemättä vain teki juhlista entistä ikimuistoisemmat, mihin Tersmeden luultavasti pyrkikin.

Häät sosiaalisena näytöksenä on kansatieteessä jaettu kahteen eri tarkoitukseen: sukuhäihin, jossa pääpaino on morsiamen siirtymisellä miehen suvun osaksi, ja kylähäihin, joiden tarkoitus oli tuoda esiin morsiamen ja sulhasen sosiaalista asemaa ja seurapiirejä.³²² Etenkin Länsi-Suomessa korostuivat kylähäät³²³, ja myös Tersmedenin taloudenhoitajattarien tapauksessa kyse näyttää olleen nimenomaan morsiamen – ja tämän isäntäväen – aseman esiintuomisesta. Morsiamet olivat kaikki muualta kotoisin, joten perhettä ja sukua he eivät olisi kovin helposti saaneet paikalle, ja sama saattoi päteä myös armeijan palveluksessa oleviin sulhasiin. Albergan alustalaisia tai tiilitehtaan väkeä olisi myös voinut olettaa kutsutun häihin, mutta Tersmeden ei heitä ainakaan mainitse. Ilmeisesti juhlien järjestäjänä ja maksajana hänellä oli valta päättää hääpäivät ja vieraat ja hän kallistui oman seurapiiriinsä suuntaan.

Vaikka Cajsa ei ollut pariin vuoteen enää ollut Tersmedenin palveluksessa, toi hän edelleen mainetta talolle. Everstinna Ehrensvärd kehui seuraavana aamuna illan juhlia ja etenkin ruokalajeja, jollaisia hän hädin tuskin oli saanut nauttia edes Tukholmassa. Tersmeden ei suinkaan antanut kunniaa väistyvälle taloudenhoitajattarelleen Anna Grethalle tai tämän seuraajalle Reginalle, joka myös oli jo saapunut kartanoon, vaan kunnia meni edelleen Cajsalle. Tersmeden vitsaili jälleen Cajsan kauneudesta ja lähetti hakemaan tätä näytille. Tersmeden huomautti, että everstinna ei osoittanut hämmennystään Cajsan ulkonäöstä vaan kiitteli herkullisista ruoista, ja myös Tersmeden itse kertasi jälleen Cajsan ansioita hänen

³²⁰ Tersmeden X:281, 293.

³²¹ Tersmeden X:286.

³²² Sarmela 1981, s. 46–47.

³²³ Sarmela 1981, s. 46–47.

palveluksessaan.³²⁴ Cajsa oli selvästi jäänyt talouteen pysyväksi arvonnostajaksi ja juhlien järjestäjäksi, vaikka ei palveluksessa enää ollutkaan.

Kuten edellä mainittiin, kolmannen taloudenhoitajattarensa Reginan häistä Tersmeden ei mainitse muuta kuin suuret juhlat, kenties jotakin Anna Grethan häiden tyylistä. Neljännelle taloudenhoitajattarelleen Majalle ja tilanhoitajalleen Boustedtille Tersmeden ei lainkaan päässyt järjestämään hääjuhlia, sillä nämä menivät naimisiin ilman mitään ilmoitusta Tersmedenien ollessa talven Ruotsissa.

Raskaus oli varmasti syy siihen, miksi Maja ja Boustedt eivät odottaneet isäntäväkensä paluuta ja antaneet heidän järjestää häitään – luultavasti Tersmeden olisi ollut innoissaan niitä puuhaamassa, olivathan sekä morsian että sulhanen hänen omaa väkeään. Luvan kysyminenkin saattoi olla hidasta ja hankalaa, koska tällaisen arkaluontoisen asian ilmaiseminen kirjeessä ei varmasti ollut kaikkein helpointa eikä morsiuspari uskaltanut ottaa sitä riskiä, että Tersmeden olisi käskenyt heidän odottaa heidän paluuseensa asti, jos syytä kiireeseen ei olisi selitetty. Jos Maja oli kotoisin Helsingin pitäjistä, kuten Tersmeden kertoo³²⁵, ei isäntää tarvittu myöskään välilliseksi naittajaksi kuten esimerkiksi Reginan tapauksessa; Boustedt pystyi helposti puhumaan suoraan Majan miespuolisille sukulaisille. Majan avioliitto ei myöskään välttämättä tarkoittanut hänen pestinsä päättymistä, kuten muilla taloudenhoitajattarilla, joten erokirjettäkään ei tarvinnut isäntävälle lähettää.

Majan asema oli poikkeuksellinen, sillä yleensä palvelijatar naimisin mennessään luopui paikastaan ja keskittyi omasta perheestään huolehtimiseen.³²⁶ Boustedt oli kuitenkin Albergan tilanhoitaja, joten myös Maja kykeni jatkamaan tehtävässään ja pitämään huolta perheestään samaan aikaan, ja koko perheelle löytyi edelleen työtä isäntäväen luona, vaikka Tersmeden luopuikin kartanostaan.³²⁷

Kartanon tilanhoitaja ja taloudenhoitajatar olivat sosiaaliselta asemaltaan samalla viivalla. Tilanhoitaja vastasi renkien ja miesväen työnteosta, taloudenhoitajatar piikojen ja naisväen.³²⁸ Maja ja Boustedt menivät siis naimisiin täysin oman sosiaalisen ryhmänsä sisällä. Asemaansa

³²⁴ Tersmeden X:299–300.

³²⁵ Tersmeden X:671.

³²⁶ Ilmakunnas 2009, s. 323; Herrala 1997, s. 42.

³²⁷ Aviomies Gideon Boustedt mainitaan Albergan 1760-luvun vaihteen rippikirjassa otsikon ”lakeijat” alla, eli ilmeisesti hän toimitti kartanossa muitakin kuin tilanhoitajan tehtäviä. KA, Espoon seurakunnan arkisto I Aa:3, Rippikirja 1758–1775 (ei sivunumeroita), KA digitaaliarkisto s. 73.

³²⁸ Ilmakunnas 2016, s. 24.

Maja nousi talonpoikaistosta ja sisäpiian pestistä, mutta ilmeisesti hänen taloustaitonsa olivat niin hyvät, että alempi säätytausta tai aiemmat työtehtävät eivät painaneet niin paljon vaa’assa.

5.4 Taloudenhoitajattarien aviomiehet 1735–1809

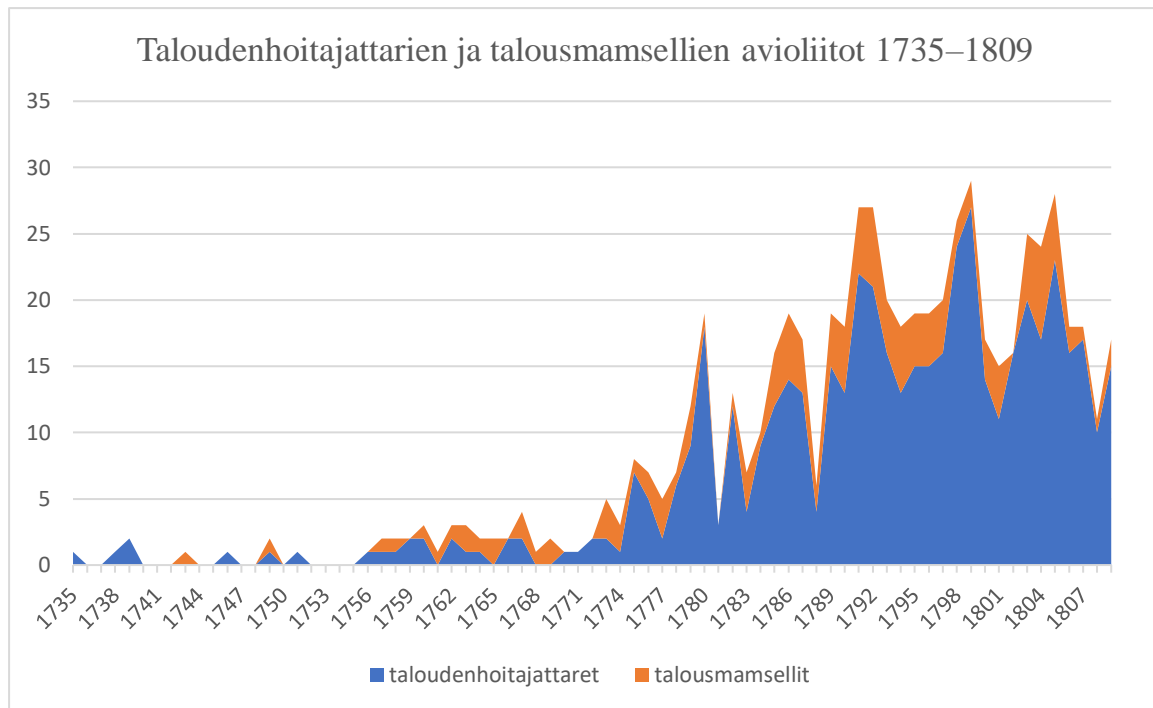
Tersmedenin taloudenhoitajattaret olivat ammatillisessa mielessä edelläkävijöitä, sillä ammattinimike oli vasta yleistymässä Suomessa 1700-luvun puolivälissä. Alla olevaan kaavioon on kerätty Historiakirja-hakuohjelma HisKistä taloudenhoitajatar-tittelillä (*hushållerska*) ja talousmamselli-tittelillä (*husjungfru*) esiintyneet morsiamet vuosilta 1735–1809. *Husjungfru* ei välttämättä tarkoita taloudenhoitajatar-ta vaan voi viitata myös muuhun sisätyötä tekevään palvelijattareen, mutta myös tämä ammattinimike on otettu mukaan, koska todennäköisimmin se kuitenkin vastaa 1700-luvun merkityksessään lähinnä taloudenhoitajatar-ta tai muuta korkea-arvoisempaa palvelijatar-ta.³²⁹

Tarkasteluun on valittu 121 sellaista seurakuntaa³³⁰, joiden vihittyjen luettelot ovat lähes täydellisinä sarjoina HisKissä. Tämä tarkoittaa sitä, että tarkasteluvälillä saa olla korkeintaan yksi viiden vuoden katkos tai kolme lyhempää katkosta, jotta otanta olisi mahdollisimman kattava kaikilta vuosikymmeniltä. Poikkeuksena tästä ovat Messukylä, Pori, Porvoo ja Turun linnan seurakunta, jotka on otettu mukaan huolimatta siitä, että niissä on hieman pidempi katkos tai ne alkavat myöhemmin kuin 1735.³³¹ (Kaavio on osittain sama kuin luvussa 4, mutta tähän on lisätty mukaan myös talousmamsellin tittelillä vihityt henkilöt.)

³²⁹ SAOB: ”hushållerska” ja ”husjungfru”.

³³⁰ Angelniemi, Artjärvi, Asikkala, Aura, Bromarv, Eura, Eurajoki, Fagervik, Geta, Halikko, Hamiltonin rykmentti, Hartola, Hattula, Hauho, Heinolan maaseurakunta, Helsinki, Hämeenlinna, Ii, Iitti, Ilmajoki, Ilomantsi, Inkoo, Isokyrö, Janakkala, Jomala, Joroinen, Jägerhornin rykmentti, Jämsä, Kaarina, Kaksikerta, Kangasala, Kangasniemi, Kannus, Karjalohja, Karuna, Kemiö, Kirkkonummi, Kisko, Kiuruvesi, Kokkola, Korsnäs, Kortesejärvi, Kristiinankaupungin kaupunkiseurakunta, Kuhmalahdi, Kullaa, Kuopion maaseurakunta, Kärkölä, Laitila, Lammi, Lapinjärvi, Lapväärtti, Lempäälä, Lemu, Lieto, Liljendal, Liperi, Lohtaja, Lokalahti, Loppi, Loviisa, Längelmäki, Maaninka, Maria, Maksamaa, Marttila, Merimasku, Messukylä, Mietoinen, Mouhijärvi, Muhos, Munsala, Mustasaari, Mustio, Myrskylä, Mäntsälä, Naantali, Nastola, Nurmijärvi, Oravainen, Orimattila, Orivesi, Oulun tuomiokirkkoseurakunta, Parainen, Pedersöre, Pernaja, Perniö, Pielisjärvi, Pietarsaari, Pori, Porvoo, Pukkila, Pälkäne, Pöytyä, Raisio, Rantasalmi, Rymättylä, Salo, Saltvik, Sammatti, Sauvo, Siikainen, Sipoo, Sulkava, Suonenjoki, Sääksmäki, Tammela, Tammisaari, Tampereen tuomiokirkkoseurakunta, Tohmajärvi, Turun linnan seurakunta, Turun ruotsalainen seurakunta, Turun suomalainen seurakunta, Tuusula, Ulvila, Uusikaarlepyy, Uusikaupunki, Vahto, Vampula, Vihti, Virolahti ja Vöyri.

³³¹ Messukylästä vihityt ovat säilyneet vuodesta 1751 eteenpäin, Porvoosta vuodesta 1742 eteenpäin, Turun linna seurakunnassa 1786 eteenpäin ja Porissa on katkos vuosilta 1765–1771. Nämä on otettu mukaan, koska kaikissa näissä seurakunnissa taloudenhoitajattaria alkaa esiintyä vihityissä vasta 4–18 vuotta täydellisten sarjojen



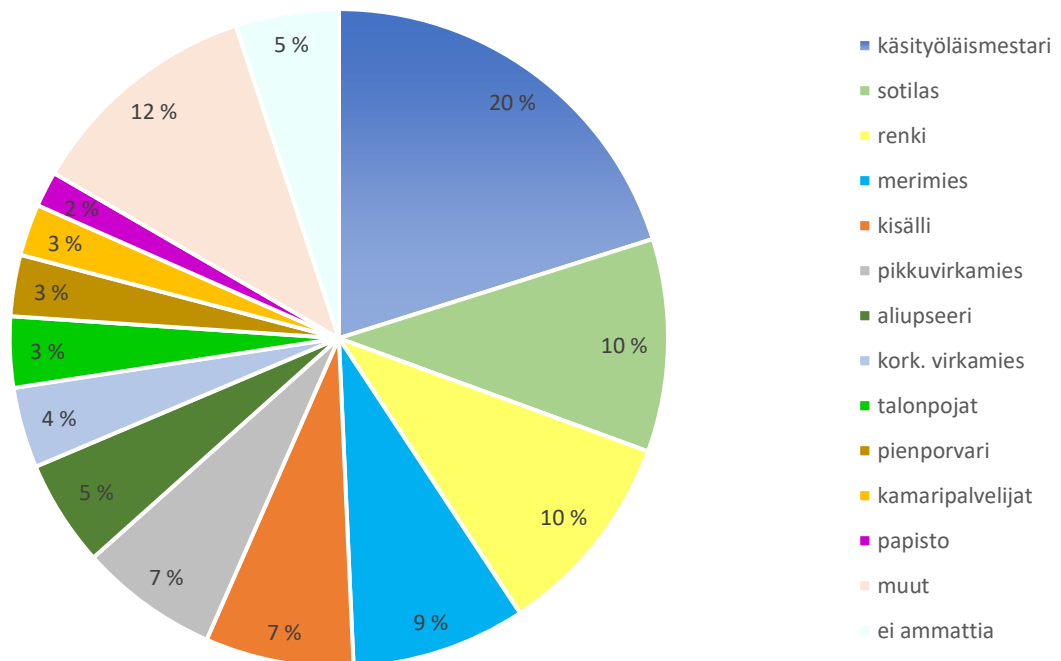
Taloudenhoitajattarien ja talousmamsellien määrät kasvat samassa suhteessa 1800-luvun alkua kohden. Solmittujen avioliittojen määrän nousu tuskin johtuu siitä, että taloudenhoitajattaret olisivat alkaneet mennä naimisiin erityisen innokkaasti 1770-luvulta eteenpäin, vaan siitä, että tällä näillä nimikkeillä kutsuttavia ihmisiä alkoi olla enemmän.

Sosiaalista asemaa voi tutkia myös tarkastelemalla sitä, keiden kanssa taloudenhoitajattaret ja talousmamsellit menivät naimisiin. Sulhasen asema heijastelee myös morsiamen asemaa. Jos taloudenhoitajatar oli asemaltaan huomattavasti renkien yläpuolella, ei hän luultavasti ottanut sellaista aviomiehekseen. Toisaalta ylimpien säätyjen tai virka-asemien miehet saattoivat olla asemaltaan liian korkealla mennäkseen naimisiin palvelijattaren kanssa. Tersmedenin taloudenhoitajattarien syntyperät poikkesivat toistaan, mutta heidän aviomiehensä olivat suunnilleen samalla sääty-yhteiskunnan tasolla: aliupseeri, komppaniankirjuri, käsityöläismestari ja kartanon tilanhoitaja. Kun tarkastellaan taloudenhoitajattarien aviomiehiä laajemmin, hyvin samanlaiset ammatit nousevat esiin.³³²

alkamisen jälkeen. Näin ollen ne eivät suuresti vääristäne puuttuvien vuosikymmenet tilastoja. Porvoo, Pori ja Turun linna srk ovat myös suurina kaupunkiseurakuntina merkittäviä taloudenhoitajattarien esiintymien kannalta.

³³² Kaavion ”Taloudenhoitajattarien ja talousmamsellisen sulhasen ammatit 1735–1809” seurakunnat ja aikarajaus on tehty samojen periaatteiden mukaan kuin edellisessä taulukossa, kts. viitteet 330 ja 331. Ryhmät sisältävät myös pojat, esim. talonpojan poika, lukkarin poika tai rusthollarin poika. Näitä ei kuitenkaan ollut merkittävää määrää.

Taloudenhoitajattarien ja talousmamsellien sulhasten ammatit
1735–1809 (=631 hlö)



Lukumääräksi muutettuna ammattiryhmät ovat seuraavat: käsityöläismestarit (kaupunkien, kartanoiden ja pitäjien) 127 hlö, sotilaat (miehistö) 66 hlö, rengit (ja työmiehet, kalastajat ja kirvesmiehet) 64 hlö, merimiehet 54 hlö, kisällit 46 hlö, pikkuvirkamiehet (tullivirkailijat, kirjurit, tarkastajat kanslistit, kaupunginpalvelijat) 43 hlö, aliupseerit (ml. soittokunta) 33 hlö, korkeammat virkamiehet (notaarit, asessorit, siltavoudit, kihlakunnantuomarit, nimismiehet, linnoituskomissaarit, postimestarit, apteekkarit) 25 hlö, talonpojat 22 hlö, pienporvarit 19 hlö, kamaripalvelijat (ja muut sisäpalvelijat) 16 hlö, papisto (kappalaiset, apupapit ja lukkarit) 11 hlö.

Otsakkeen ”muut” alla ovat vahtimestarit (ja kanttorit ja urkujenpolkijat) 9 hlö, upseerit (furiirit, vääpelit, adjutantit, luutnantit, kapteenit) 9 hlö, rusthollarit 8 hlö, tilanhoitajat 8 hlö, oppipojat 7 hlö, oppineisto (studiosukset, auskultantit, Akatemian opettajat) 7 hlö, kirjanpitäjät 5 hlö, kauppiaat 5 hlö, torpparit 4 hlö, pitäjänopettajat 2 hlö, kestikievarinpitäjät 2 hlö, tilanvuokraajat 2 hlö, itselliset 1 hlö, kuski 1 hlö, syytinkimies 1 hlö, merikapteeni 1 hlö. Otsakkeen ”ei ammattia” alla ovat: 4 herra (*Herr*) ja 15 poikamiestä (*ungkarl*) sekä 32 henkilöä ilman selvää ammattinimikettä.

Kaikkein suurimpana ryhmänä sulhasten joukossa ovat käsityöläismestarit (20 %), kuten Reginan köydenpunojamestari Martin Manne. He muodostavat yhtä suuren ryhmän kuin sotilaat ja rengit yhteensä, viidenneksen kaikista sulhasista. Tähän vaikutti varmasti myös taloudenhoitajattarien palveluspaikka. Kaupungeissa tai suuremmissa kartanoissa oli enemmän mestareita, kun taas kauempana maaseudulla heitä ei löytynyt sulhasiksi yhtä runsaasti. 1800-luvulle tultaessa ja taloudenhoitajatar-nimikkeen käytön yleistyessä myös epäilemättä pienemmissäkin talouksissa alettiin pitää taloudenhoitajattaria; he eivät kenties olleet asemaltaan suurempien talouksien kollegoidensa tasolla, ja sen näkyi avioliitoissakin. Tarkempi paikkakunta-kohtainen tai kotitalouksien kokoon perehtyvä tarkastelu toisi varmasti lisäselvyyttä asiaan, mutta siihen ei tämän tutkimuksen puitteissa ole mahdollista paneutua.

Aliupseerit, pikkuvirkamiehet, pienporvarit ja alempi papisto muodostavat myös lähes viidenneksen ammateista (17 %). Tähän luokkaan kuuluivat Cajsan ja Anna Grethan sulhaset, kenttävääpeli Berggren ja asekirjuri Fischer, eli hekin olivat hyvin tyypillisiä sulhasia taloudenhoitajattarille. Majan aviomiehen Boustedin kollegoita tilanhoitajia on kahdeksan, heistä ainakin neljä ilmeisesti samasta kartanosta kuin taloudenhoitajattarmorsiamensa. Muita kartanoiden ylempää palvelusväkeä sulhasista löytyy seitsemäntoista, nimittäin kuusitoista kamaripalvelijaa tai muuta sisäpalvelijaa sekä yksi kuski. Näistä tapauksista ainakin kahdeksan oli todennäköisesti saman kartanon väkeä. Ainakin siis puolessa näistä tapauksissa sulhanen tuli samasta taloudesta, mutta ilmeisesti myös muista kartanoista löytyi taloudenhoitajattarille saman sosiaalisen aseman omaavia sulhasia. Epäilemättä kartanoiden isäntäväkien vieraillessa toistensa luona löysi myös palvelusväki uusia tuttavuuksia.

Taloudenhoitajattaret näyttävät siis menneen usein naimisiin kaupungin tai pitäjän keskikerroksen kanssa: käsityöläismestareiden, pikkuvirkamiesten, kirjurien, alemman papiston, oppineiston ja kartanon ylemmän palvelusväen (32 %). Tämän lisäksi myös armeijan keskikerros eli aliupseerit nousevat oman ryhmänään esiin (5 %); pitäjien ja kaupunkien korkeampia – joskaan ei aivan korkeimpia – virkamiehiä on myös lähes yhtä paljon (4 %). Toinen hyvin suuri ryhmä ovat työväki eli rengit, sotilaat, merimiehet, kisällit ja oppipojat (37 %). Tosin tämänkin ryhmän sisälle mahtuu asemaltaan eri tasolla olevia sulhasia. Pienen maalaistalon rengin tai taitavan kisällin tulevaisuudenmahdollisuudet olivat hyvin erilaiset.

Aivan ylimmästä säädystä, aatelistosta, tuli vain yksi sulhanen. Porvariston ylitä kerrosta, kauppiaita, oli viisi. Talonpoikaiston ylintä luokkaa edustavat kahdeksan rusthollaria. Papistosta ei ollut kappalaista korkeampaa sulhasta. Myöskään armeijasta upseereja ei ollut

kuin yhdeksän, joista korkeimpana yksi kapteeni. Taloudenhoitajatar oli kuitenkin palvelusväkeä, työllään itsensä elättävä henkilö, eikä näin ollen varteenotettava vaimoehdokas ylemmän säätyläistön keskuudessa. Kuten seuraavassa luvussa tulee esiin, tämä säätyero ei kuitenkaan estänyt taloudenhoitajattarien ja kartanonisäntien tai upseerien lähteistäkin yhteiselämää.

6 Toisenlaiset taloudenhoitajattaret

6.1 Taloudenhoitajattaret elämänkumppaneina

Tersmedenin setä, valtaneuvos Cedercreutz, neuvoi aikanaan veljenpoikaansa, että taloudenhoitajatar ei saisi herättää mustasukkaisuutta isäntäväen keskuudessa. Samasta asiasta Tersmeden vitsaili sittemmin niin upseeritovereidensa kuin kuningas Fredrik I:n kanssa.³³³

Puhuin [kuninkaan kanssa] Ehrensvärdistä, jonka vaimo oleskelee Porin läänissä, ja jolla on nuori, kaunis taloudenhoitajatar. Sitä vastoin minulla on vanha ja ruma, mutta hän tekee todella hyvää ruokaa! Kuningas sanoi hekotellen, että niin sinulla on parasta ollakin, jotta kihlattusi ei tule mustasukkaiseksi!³³⁴

Liian sievän taloudenhoitajattaren palkkaamisessa nähtiin siis olevan omat riskinsä – joko todelliset tai ainakin perheen ulkopuolisten kuvittelemat.

Vaikka Tersmedenin omat taloudenhoitajattaret vaikuttavat olleen todellakin vain palvelusväkeä, on olemassa tapauksia, joissa isäntä ja taloudenhoitajatar elivät yhdessä vihkimättömässä liitossa ja heillä oli jopa lapsia. Taloudenhoitajatar-titteli saattoi kätkeä alleen muitakin kuin työnkuvaan liittyviä merkityksiä. Koska taloudenhoitajattaria ei juuri ole tutkittu omana ryhmänään, on myös tämä puoli heidän elämästään jäänyt vähälle huomiolle.

Taloudenhoitajatar oli olennainen osa kartanoiden elämää. Talouden työt vaativat naishenkilön niitä hoitamaan, ja vaimot eivät voineet niistä kaikista huolehtia, koska heille vääjäämättä oletettiin syntyvän lapsia.³³⁵ Myös poikamiesten kartanoissa oli välttämätöntä olla taloudenhoitajatar tai emäntäpiika pitämässä huolta talousasioista, koska rouva puuttui. Kun taloudenhoitajatar oli asemaltaan muita piikoja lähempänä esimerkiksi kartanon naimatonta isäntää ja asui usein päärakennuksessa, kuten Tersmedenin esimerkki osoittaa, oli tällainen yhteiselämä saman katon alla omiaan herättämään juoruilua ja vihjailuja. Samalla se on kuitenkin voinut tarjota köyhälle säätyläisnaiselle taloudellisen turvan ja mahdollisuuden

³³³ Tersmeden VIII:620, 798, 826.

³³⁴ ”Talt om det Ehrensvärd som har dess fru up uti Björneborgs lähn har en ung, vacker hushållerska Jag däremot haft en gammal ful som dock lagat mycket god mat! Konungen småskrattade sade, det lär du giordt, ej gifver din fätsmö jalousie!” Tersmeden VIII:826.

³³⁵ Miettinen 2012, s. 258.

perheeseen tai alemman säädyn naisille torpparinvaimon osaa helpomman elämän, vaikka papin aamen onkin jäänyt puuttumaan.³³⁶

Kirkon asenne esiaviollisia suhteita kohtaan tiukentui koko 1700-luvun ajan, ja se piti tarkasti lukua yhteisön aviottomia lapsia synnyttäneistä naisista. Lain mukaan näiden piti vuoteen 1778 asti kertoa viranomaisille lapsen isä.³³⁷ Aateli eli kuitenkin hyvin erilaisessa maailmassa kuin talonpoikaisto ja rahvas.

1700-luvulla aatteet ja käytöstavat kulkeutuivat Ranskasta Tukholman hoviin ja sieltä eteenpäin muulle aatelistolle. Yleisilmapiiri aateliston parissa oli seuraavaa vuosisataa sallivampi, mitä tuli avioliittoa edeltäviin suhteisiin ja aviottomiin lapsiin.³³⁸ Esiaviollinen seksi ja avioliiton ulkopuolella syntyneet lapset näyttävät olleen osa yhteiskunnan ylempien säätyjen elämäntapaa ja parinmuodostusta.³³⁹ Tämä näkyi ajattelussa ja käytöksessä etenkin Kustaa III hovissa³⁴⁰, mutta vapaamielisiä aatteita sovellettiin hovissa jo aikaisemminkin. Kuningas Fredrik I toteutti ranskalaista ideaa kuninkaan rakastajattaresta, jolla on virallinen asema hovin hierarkiassa; hän on harvoja Ruotsin kuninkaita, jolla on katsottu olleen virallinen rakastajatar.³⁴¹

Tersmeden, joka oli kuninkaan pitkäaikaisen rakastajattaren Hedvig Tauben lapsuudenystävä, vieraili usein hovissa ja varmasti omaksui myös sieltä käsityksiä siitä, mikä on soveliaasta käytöstä ja mikä ei.³⁴² Vaikka kuninkaan ja Tauben suhde aiheutti kansan keskuudessa pahennusta, ei Tersmeden päiväkirjassaan moralisoi tai tuomitse lapsuudenystävänsä tai muidenkaan käytöstä, ainoastaan havainnoi sitä – välillä juoruillen ja vitsaillen pikkutuhmasti kuninkaan kanssa näistä asioista.³⁴³ Myös Tersmedenin sukupiirissä ja Viaporin upseeritovereiden joukossa oli perinteisestä avioliitosta poikkeavia järjestelyitä.³⁴⁴

³³⁶ Carlsson 1977, s. 52–53; Miettinen 2012, s. 258. Miettinen spekuloi, että alemman säätyläistön köyhät naiset saattoivat tiedostaa samansäätöisen avioliiton mahdollisuuden, joten he solmivat vapaan suhteen säätyläismiehen kanssa, koska siinä kuitenkin molemmilla oli samat tavat ja kieli.

³³⁷ Miettinen 2012, s. 201, 166–167, 171.

³³⁸ Vainio-Korhonen & Lahtinen 2015, s. 140–142; Carlsson 1977, s. 79; Miettinen 2012, s. 91, 156, 166, 171; Bergström 2007, s. 235; Keskinen & Vainio-Korhonen 2015, s. 157–158; Mäkeläinen 1972, s. 90.

³³⁹ Keskinen & Vainio-Korhonen 2015, s. 151.

³⁴⁰ Ilmakunnas 2009, s. 226; Miettinen 2012, s. 166. Koska aateliston oli käytännössä pakko solmia säädynmukainen avioliitto, eikä julkinen avioliiton ulkopuolinen suhde ollut aina hyväksyttyä, olivat esiaviolliset tai vapaat suhteet ratkaisu silloin, kun tunteet kohdistuivat avioliiton kannalta mahdollittamaan henkilöön.

³⁴¹ Vainio-Korhonen & Lahtinen 2015, s. 181; Ilkka Mäntylä 2004, s. 78–79. Fredrik I:llä ja Taubella oli neljä lasta, joista aikuisiksi kasvaaneet lapset saivat sukunimen von Hessenstein ja kaksi poikaa aatelisarvon ja virallisen aseman hovissa. Kruununperimysoikeutta heillä ei ollut.

³⁴² Tersmeden 3:30–33, 118, 129, 196.

³⁴³ Tersmeden 3:260–277 passim.; Tersmeden 4:10.

³⁴⁴ Tersmedenin setä, kreivi ja valtaneuvos Herman Cedercreutz, seurusteli ja asui avoimesti miehestään eronneen kauppiaanrouva Mauelin kanssa 1740-luvulla vuosia ennen avioliiton solmimista, mikä sai Tersmedenin ja

1700-luvun alkupuoli oli vielä tiukkojen säätyrajojen aikaa, jolloin avioliitot aatelisen ja aatelittoman välillä olivat harvinaisia.³⁴⁵ Aateliset isännät saattoivat sen sijaan elää täysin julkisesti vihkimättömissä liitoissa taloudenhoitajattariensa kanssa, vaikka säätyero ei sallinutkaan avioliiton solmimista.³⁴⁶ Vasta 1700-luvun viimeisillä vuosikymmenillä alkanut säätyrajojen asteittainen hälventyminen³⁴⁷ ja aateliston vallan vähentyminen sekä 1800-luvulla muotiin tulleet keskiluokan tiukemmat moraalिसäännöt³⁴⁸ näyttävät saaneen aikaan sen, että kartanonisäntien oli alettava viedä taloudenhoitajattariaan vihille ja laillistaa aviottomia lapsiaan.³⁴⁹ Enää sopivaan ja säädylliseen elämään ei riittänyt se, että pariskunnan molemmat osapuolet olivat sitoutuneita esiaviolliseen suhteeseen, avioliittolupauskin oli mahdollisesti annettu, ja että lapsilla oli elättäjä.³⁵⁰ Omaisuuden periytyminen ja aatelinimen jatkuvuuden kannalta oli keskeistä, että lapsella oli tunnustettu asema, nimi ja isä.³⁵¹

Historiakirjojen hakuohjelma HisKin avulla tehty laaja haku taloudenhoitajattarien aviottomiin lapsiin näyttää, että 83 seurakunnassa vuosina 1735–1809 on syntynyt 286 lasta, joista ainoastaan viisi on merkitty ei-aviottomiksi.³⁵² Tämä kertoo siitä, että taloudenhoitajattaret olivat pääasiassa naimattomia naisia ja naimisiin mennessään he luopuivat työstään eikä heitä siis ole merkitty äideiksi edellisen ammattinsa nimellä. Huomioon tulee ottaa, että toki osa on edelleen voinut olla taloudenhoitajattarina, mutta pappi ei ole merkinnyt heitä siten vaan vaimoiksi.

Aviottomia lapsia tai lapsia, joiden isää ei mainita, on taloudenhoitajattarille tarkasteluajana syntynyt 281. Ensimmäinen taloudenhoitajattaren avioton lapsi syntyy vuonna 1754 ja on ainoa sillä vuosikymmenellä. Aviottomien lasten saanti lisääntyy voimakkaasti 1700-luvun loppua

kuningas Fredrik I:n pohtimaan, oliko rouvan soveliaasta emännöidä suuria kutsuja Cedercreutzin luona. Tässä kuninkaan vastustus tuntui kuitenkin liittyvän lähinnä säätyeroihin – kauppiaanvaimo ei ollut aatelisille tasa-arvoista seuraa – eikä suhteen muihin puoliin. Kts. esim. Tersmeden 3:121, 156, 205, 264–265; Tersmeden 4:242. Tersmedenin Viaporin-aikojen naimattomalla upseeritoverilla, vapaaherra Carl Ribbing af Kobergillä taas oli 1760-luvulla yli vuosikymmenen kestänyt suhde serkkuunsa, leskikreivitär Christina Piperiin, ja suhteesta syntyi myös kolme aviotonta lasta. Ribbing ja Piper eivät koskaan menneet keskenään naimisiin. Kts. Bergström 2007, s. 82–83, 142, 159–161. 235–236.

³⁴⁵ Wirilander 1974, s. 78–80, 240–241; Carlsson 1973, s. 182–189, 191, 247. Ruotsissa oli vuosina 1622–1723 jopa lailla kielletty aatelisten ja aatelittomien väliset avioliitot, joskin kuningas saattoi antaa niihin poikkeuslupan.

³⁴⁶ Miettinen 2012, s. 204.

³⁴⁷ Carlsson 1977, s. 109–110; Carlsson 1973, s. 192, 261, 270; Mäkeläinen 1972, s. 91.

³⁴⁸ Vainio-Korhonen & Lahtinen 2015, s. 190; Miettinen 2012, s. 158.

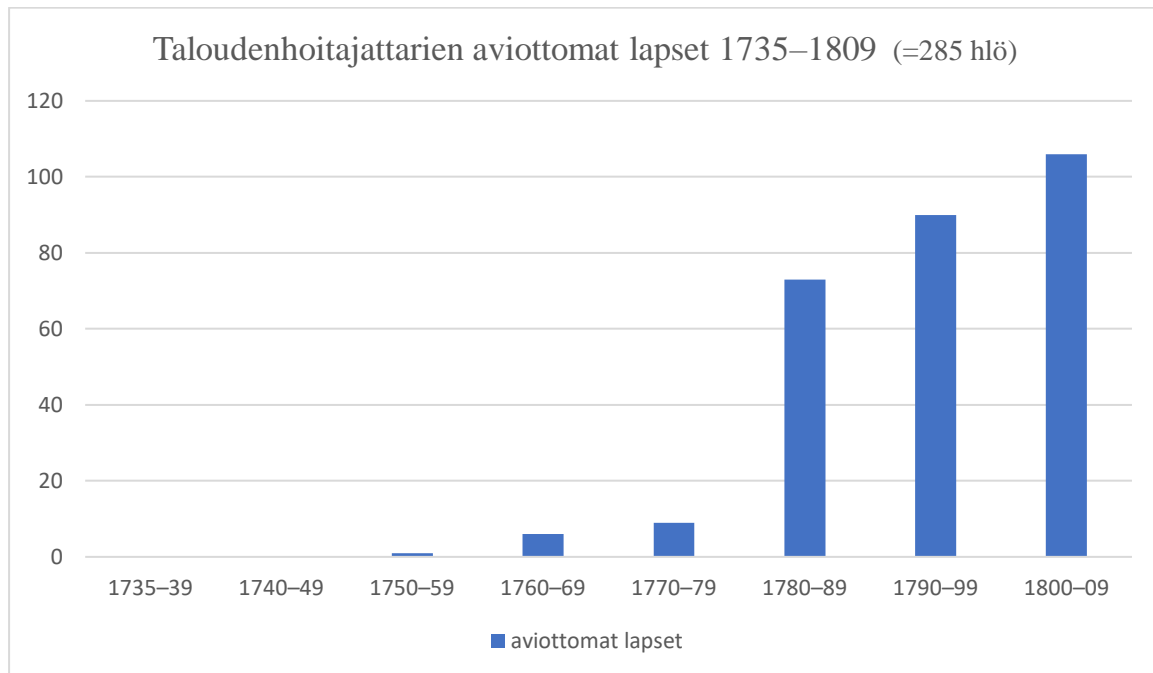
³⁴⁹ Miettinen 2012, s. 183, 208.

³⁵⁰ Miettinen 2012, s. 163; Impola & Eilola 2015, s. 143. 1700-luvun lopulla lähes joka kymmenes lapsi syntyi avioliiton ulkopuolella. Syyksi tähän on esitetty mm. patriarkaalisuuden murenemista, vapaampaa seksuaalista moraaliskäsitystä sekä sitä, että kaikille naimaikäisille naisille ei löytynyt aviomiestä. Miettinen 2012, s. 156–169.

³⁵¹ Miettinen 2012, s. 164.

³⁵² Kts. taulukko s. 83.

kohten³⁵³, mikä johtuneee pääasiassa taloudenhoitajattarien määrän lisääntymisestä. 1800-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä lapsia syntyy jo 106, eli kyse ei ole täysin poikkeuksellisesta ilmiöstä.



Kaikkien taloudenhoitajattarien saamien 281 aviottomien lasten isä ei toki ollut talon isäntä. Tarkempi silmäys taloudenhoitajattarien ja heidän isäntiensä intiimeihin suhteisiin on mahdollista saada Suomen historian perustutkimustoimikunnan laatimista kortistoista. Toimikunta keräsi 1960-luvulla lukuisista eri lähteistä tietoja Suomessa palvelleiden värvättyjen jalkaväkirykmenttien upseeriston ja aliupseeriston sekä sotilasvirkamiehistön

³⁵³ Mukana taulukossa ovat myös talousmamsellit (9 kpl). Kuusi lapsista on merkitty syntyneeksi ”avioliittolupauksen aikana”. Taulukko on koottu Suomen sukututkimusseuran Historiakirjojen hakuohjelma HisKin avulla etsimällä kastettujen luettelosta äitejä hakusanalla ”hush*” ja ”husj*”. HisKi ei kata kaikkia Suomen paikkakuntia, eikä kaikista ole säilynyt syntyneiden luetteloita kyseiseltä ajalta. Pappien kirjaustyyliessä ja -tarkkuuksissa on eroa, eli kaavio ei esitä koko Suomen tilannetta, vaan mukana on 83 seurakuntaa ja 285 henkilöä. Tarkemmin aikarajaukseen ja paikkakuntien valintaan liittyvät perustelut on esitelty luvussa 5. Tässä otannassa ovat olleet mukana seuraavat seurakunnat: Alatornio, Angelniemi, Bromarv, Finström, Forsby, Halikko, Hamiltonin rykmentti, Hangon linnaseurakunta, Hartola, Hauho, Hattula, Haukivuori, Heinolan maaseurakunta, Helsinki, Hämeenkyrö, Hämeenlinna, Ii, Ilmajoki, Inkoo, Janakkala, Jomala, Kaarina, Kalanti, Karkkila (ent. Pyhäjärvi Ul), Karkku, Karuna, Kemiö, Kirkkonummi, Kisko, Kokemäki, Kivennapa, Koski Tl, Kuhmalahti, Kuopion maaseurakunta, Kuusisto, Laitila, Lempäälä, Loimaa, Lokalahti, Loviisa, Längelmäki, Marttila, Merimasku, Mietoinen, Mikkeli, Mouhijärvi, Muhos, Naantali, Nummi, Nurmijärvi, Orimattila, Oulunsalo, Pedersöre, Pernaja, Pertteli, Pori, Porvoo, Pukkila, Pusula, Pyhäjoki, Pälkäne, Raisio, Rauma, Sahalahti, Sauvo, Somero, Suomensjärvi, Svartholm, Sääksmäki, Taivassalo, Tammela, Turun linnan seurakunta, Turun ruotsalainen seuraunta, Turun suomalainen seurakunta, Tyrväntö, Ulvila, Urjala, Uusikaarlepyy, Viaporin tykistöseurakunta, Vihti, Västanfjärd, Vöyri ja Ylistaro.

sosiaalisesta rakenteesta 1700-luvulla vuoteen 1808³⁵⁴ sekä Suomen aatelin sosiaalisesta rakenteesta 1700-luvulla.³⁵⁵ Kortistot on järjestetty miehen säädyn ja sotilasarvon perusteella, ja korteissa kerrotaan miehen virkauran ja vanhempien lisäksi myös vaimot, vaimojen vanhemmat, sekä lapset – mukaan lukien aviottomat, jos ne on lähteistä löydetty.

Vaikka kortistot antavat kuvan vain yhdestä osasta yhteiskunnan ylintä kerrosta, eikä kaikista naisista selviä heidän ammattinsa tai laajempi toimenkuvansa, löytyy niistäkin jo useita taloudenhoitajattaria, joilla on lapsia isäntänsä kanssa. Koska lapset on mainittu kortistoissa, tarkoittanee se sitä, että lasten isä on ollut yleisesti tiedossa, vaikkei tämä olisi muodollisesti tunnustanut isyyttään. Valtaosa kortistojen tapauksista sijoittuu 1700-luvun loppuun ja 1800-luvun alkuun, mikä heijastelee asenteiden muutosta ja aatelisten isäntien ja alempisäätyisten taloudenhoitajattarien avioliittojen lisääntymistä 1800-luvulle tultaessa.

Tästä muutoksesta erinomainen esimerkki ovat aateliset Adlercreutzin veljekset, jotka valitsivat 1800-luvun alussa yhteiselämään palvelijattariensa kanssa erilaiset, muuttuvaan asenneilmapiiriin sopivat strategiat. Nurmijärveläisen Råskogin kartanon isännällä majuri Otto Erik Adlercreutzilla oli kolme avioliiton ulkopuolista lasta taloudenhoitajattarensa Hedda Lena Lillmanin kanssa³⁵⁶. Pariskunta ei koskaan mennyt naimisiin, toisin kuin Otto Erikin nuorempi veli, Siuntion kartanon omistaja ja laamanni Carl Henrik Adlercreutz, joka vei vuonna 1822 vihille taloudenhoitajattarensa, hatuntekijän tyttären³⁵⁷ Hedvig Bergmanin, jonka kanssa hänellä oli jo kahdeksan lasta ja yhdeksäs tuloillaan. Avioliiton ulkopuolella syntyneet lapset laillistettiin vuonna 1825 keisarillisella päätöksellä.³⁵⁸ Kolmas veli, hovineuvos Adolf Gabriel Adlercreutz, meni piikansa, kartanon torpparin tyttären Ottilia Sofia Liljeqvistin kanssa naimisiin tämän odottaessa heidän esikoistaan vuonna 1828.³⁵⁹ Mitä pidemmälle 1800-lukua mentiin, sitä suuremmaksi avioliiton solmimisen paine näyttää tulleen.

³⁵⁴ KA, Suomen historian perustutkimustoimikunnan arkisto, Suomessa palvelleiden värvättyjen jalkaväkirykmenttien upseeriston ja aliupseeriston sekä sotilasvirkamiesten sosiaalinen rakenne 1700-luvulla vuoteen 1808 (tästä eteenpäin SPVJUSR-kortisto). Kortistoon valitut henkilöt voidaan virkansa puolesta lukea säätyläistöön kuuluviksi; kts. esim. Wirilander 1974, s. 92–93.

³⁵⁵ KA, Suomen historian perustutkimustoimikunnan arkisto, Suomen aatelin sosiaalinen rakenne 1700-luvulla (tästä eteenpäin SASR-kortisto.)

³⁵⁶ KA, SPVJUSR-kortisto: Adlercreutz, Otto Erik. Kortisto mainitsee hänelle kolme aviotonta lasta, mutta Nurmijärven seurakunnan historiakirjat eivät ole aivan näin yksiselitteiset. Hedda Lena Lillmanin saamista lapsista vain yhden, 16.7.1812 syntyneen Otto Edwardin, isäksi mainitaan selvästi O. E. Adlercreutz. Ensimmäisen lapsen, 5.3.1808 syntyneen Tomas Erikin isäksi on kirjoitettu maj.[epäselvä kirjain]. Adlercreutz ja kolmannen, 11.8.1810 syntyneen Hedda Sofian isää ei lainkaan mainita. Kts. KA, Nurmijärven seurakunnan arkisto, Syntyneiden ja kastettujen luettelo 1805–1831 (ei signumia), s. 80, 34, 58, KA digitaaliarkisto s. 44, 20, 32.

³⁵⁷ KA, SASR-kortisto: Adlercreutz, Karl Henrik.

³⁵⁸ Kaikkiaan pariskunnalla oli 12 lasta. Adelsvapen-Wiki: Adliga ätten Adlercreutz nr 1386.

³⁵⁹ KA, Porvoon ruotsalaisen tuomiokirkkoseurakunnan arkisto, Pää- ja rippikirja 1821–1829 (ei signumia) s. 26–27, 36, KA digitaaliarkisto s. 26–27, 36.

Everstiluutnantti, Miekkaritarikunnan ritari ja aatelismies Carl Filip Anton Brobergin tapaus on mielenkiintoinen aviottomien lasten omaisuusjärjestelyjen suhteen. Hän omisti 1800-luvun vaihteessa Lapinjärvellä Helgasin kartanon, ja hänellä ja kartanon taloudenhoitajattarella, siltavoudin tytär Anna Maria Yhrmanilla oli viisi avioliiton ulkopuolista lasta. Broberg kuoli vuonna 1813 heti nuoremman poikansa syntymän jälkeen, mutta Brobergin suku huolehti lasten tulevaisuudesta. Vanhempi poika pääsi opiskelemaan Turun akatemiassa ja päätyi postilaitoksen virkamieheksi. Nuoremman pojan taas adoptoi Brobergin veli, eversti ja maaherra Johan Adolf Ulrik Jacob Broberg, joka peri veljensä kartanon ja adoptoinnin kautta saattoi jättää sen (sekä oman omaisuutensa) myöhemmin laillisesti perinnöksi C.F.A. Brobergin nuoremmalle pojalle.³⁶⁰

Yhrman näyttää jääneen kartanoon taloudenhoitajattareksi vielä Brobergin kuoleman jälkeenkin.³⁶¹ Lähteistä ei selviä, oliko hänen asemansa tässä vaiheessa leskirouvan vai palvelijattaren, mutta pääasiallisesti taloudenhoitajatar ja talon emäntä vastasivat samoista kartanon töistä. Loppujen lopuksi ero näiden kahden eri henkilön toimenkuvassa ei kartanon arkielämässä ehkä edes ollut kovin suuri; ero saattoi pikemminkin tulla esiin siinä, miten muu säätyläisseurapiiri naiseen suhtautui ja mille sääty-yhteiskunnan askelmalle se asetti tämän lapset. Jos tukena oli vahva ja vaikutusvaltainen suku, ei avioliiton ulkopuolinen suhde tai lasten aviottomuus välttämättä johtanut huonoon taloudelliseen tai sosiaaliseen asemaan.

Aina omaisuuden jättäminen aviottomille lapsille ei ollut mahdollista. Värvättyjen rykmenttien kortisto mainitsee majuri ja aatelismies Carl Fredrik Jägerhorn af Spurilan, jolla oli vuonna 1798 syntynyt avioton tytär taloudenhoitajattarensa Sophia Elisabeth Neukirchin kanssa. Isä teki kuollessaan vuonna 1806 testamentin pienelle tyttärelleen, mutta se kumottiin oikeudenkäynnin jälkeen.³⁶² Tässä tapauksessa todennäköisesti suku ei ollut äidin ja lapsen takana vaan vastapuolella omaisuutta havittelemassa.

Myös Helsinki-Viaporista löytyy pariskunta, jossa toinen osapuoli oli taloudenhoitajatar ja toinen tämän isäntä, upseeri ja aatelismies: Elisabeth Sjöman³⁶³ ja kapteeni Fredrik Benedix Bergenkloot. Bergenkloot palveli Viaporissa Leskikuningattaren henkirykmentissä vuosina

³⁶⁰ KA, SPVJUSR-kortisto: Broberg, Carl Filip Anton; Broberg, Johan Adolf Ulrik Jacob.

³⁶¹ KA, Lapinjärven seurakunnan arkisto, Pää- ja rippikirja 1812–1822 (ei sivunumeroita), KA digitaaliarkisto s. 373.

³⁶² KA, SPVJUSR-kortisto: Jägerhorn af Spurila, Carl Fredrik.

³⁶³ Sjömanin koko nimeksi annetaan eri lähteissä joko Elisabeth Henriksdotter tai Johansdotter Sjöman. Kts. tyttärien kastemerkinnät, viitteet 367, 368, 369.

1762–1794. Kustaa III vallankaappauksen jälkeen vuonna 1772 hänet palkittiin osallisuudestaan Miekkaritarikunnan ritariarvolla ja aatelistarvolla.³⁶⁴

Bergenkloot pysyi koko ikänsä naimattomana, mutta sai ilmeisesti kolme tyttärelä taloudenhoitajattarensa Elisabeth Sjömanin kanssa. Sjömanin vanhimman tyttären Fredrika Elisabethin isäksi mainitaan kastettujen luettelossa poissaoleva merimies.³⁶⁵ Tämä oli tavallinen tapa kiertää asia, jos – usein hyvinkin läsnäolevaa – isää ei haluttu mainita esimerkiksi salavuoteussyytösten ja sakkojen pelossa.³⁶⁶ Keskimäinen tytär Gustava merkittiin luetteloon aviottomana lapsena, Bergenkloot kuitenkin isäksi mainiten.³⁶⁷ Nuorin tytär Catharina Magdalena taas merkittiin aviottomana lapsena vailla isää.³⁶⁸ Naimisiin kaikki kolme tyttöä kuitenkin menivät *jungfru* tai *mamselli* Bergenkloot -nimisinä, mutta eivät sentään aatelisten *fröken*-etuliitteen kera.³⁶⁹

Bergenklootin ja Sjömanin järjestely johtunee siitä, että säätyero esti avioliiton solmimisen. Bergenkloot oli jo aateloitu, kun ensimmäinen tytär syntyi, ja Sjömanin tausta taas vaikuttaa olleen rahvaassa. Vihkimättömänä parina asuminen lienee tässäkin tapauksessa ollut aatelist miehille hyväksyttävämpää kuin hyvin epäsaätyinen avioliitto. Sjöman taas on saattanut köyhänä naisena tietää avioitumisen olevan vaikeaa ja ollut siksi valmis solmimaan

³⁶⁴ Adelsvapen-Wiki: Adliga ätten Bergenkloot nr 2116.

³⁶⁵ KA, Leskikuningattaren henkivartiorykmentin arkisto, Virkakirjelmät 661b, Kirkkokirja 1742–1808 s. 66 (6.1.1772), KA digitaaliarkisto s. 72. Kastetuissa mainitaan Fredrika Elisabethille ainoastaan äiti: ”Finska qvinnen Lisa Johansdotter”. Kummit-sana on merkitty, mutta kohta on jätetty tyhjäksi. Aivan varmaa ei ole, että kyseessä on juuri Sjöman, mutta lapsen nimi ja ikä täsmäävät Sjömanin tyttären myöhempiin tietoihin, ja Bergenkloot oli juuri tämän rykmentin upseeri.

³⁶⁶ Vainio-Korhonen & Lahtinen 2015, s. 138; Miettinen 2012, s. 158, 169.

³⁶⁷ KA, Helsingin ruotsalais-suomalaisen seurakunnan arkisto I C:3, Syntyneiden, vihittyjen ja kuolleiden luettelo 1765–1779 (24.1.1777), KA digitaaliarkisto s. 106 (digitaaliarkistossa virheellisesti nimellä ”Syntyneiden ja kastettujen luettelo 1765–1779”).

³⁶⁸ KA, Helsingin ruotsalais-suomalaisen seurakunnan arkisto I C:4, Syntyneiden, vihittyjen ja kuolleiden luettelo 1780–1792 (14.1.1780) s. 1, KA digitaaliarkisto s. 3 (digitaaliarkistossa virheellisesti nimellä ”Syntyneiden ja kastettujen luettelo 1780–1792”). Koska viimeinen tytär syntyi vuoden 1778 lakiuudistuksen jälkeen, ei äidin enää tarvinnut paljastaa isän nimeä ja pappi saattoi siis jättää isän kirjaamatta; kts. esim. Miettinen 2015, s. 177.

³⁶⁹1) ”Comiss. Hand. Adolph Phil. Zansen och Madem. Fredr. Elis. Bergenklot”. KA, Helsingin ruotsalais-suomalaisen seurakunnan arkisto I C:4, Syntyneiden, vihittyjen ja kuolleiden luettelo 1780–1792 s. 131 (10.4.1792), KA digitaaliarkisto s. 133 (digitaaliarkistossa virheellisesti nimellä ”Syntyneiden ja kastettujen luettelo 1780–1792”).

2) ”Vigtualie handladen Carl. Magn. Strandberg & jfru. Gustava Bergenklot”. KA, Helsingin ruotsalais-suomalaisen seurakunnan arkisto I C:5, Syntyneiden, vihittyjen ja kuolleiden luettelo 1793–1816 (ei sivunumeroita) (29.5.1794), KA digitaaliarkisto s. 20 (digitaaliarkistossa virheellisesti nimellä ”Syntyneiden ja kastettujen luettelo 1793–1816”).

3) ”Porträt mål. Eman. Telning & jfru. Catharina Magdalena Bergenklot”. KA, Helsingin ruotsalais-suomalaisen seurakunnan arkisto I C:5, Syntyneiden, vihittyjen ja kuolleiden luettelo 1793–1816 (ei sivunumeroita) (19.10.1802), KA digitaaliarkisto s. 115 (digitaaliarkistossa virheellisesti nimellä ”Syntyneiden ja kastettujen luettelo 1793–1816”).

epäsäätyisen suhteen ja luoman mahdollisuudet tulevalle toimeentulolle. Tunteiden merkitystään ei toki tule sulkea pois.³⁷⁰

Virallisesti Bergenkloot ei koskaan tyttäriään tunnustanut tai adoptoinut, koska heitä ei mainita aatelismatrikkeleissa.³⁷¹ Asia olisi saattanut olla toinen, jos Bergenkloot ja Sjöman olisivat saaneet pojan. Hänet olisi mahdollisesti adoptoitu aatelissuvun jatkumisen tähden, mutta tyttärien tapauksessa asia ei näyttänyt olleen niin tärkeä, koska nämä eivät voineet viedä suvun nimeä tai aatelisasemaa eteenpäin. Sukunimen Bergenklootin tyttäret kuitenkin saivat isältään, ja kenties he hyötyivät tämän aateluudesta ja verkostoista avioliittoja solmiessaan: kaksi tyttäristä nai helsinkiläisen kauppiaan, kolmas jälkipolvienkin tunteman taiteilijan.³⁷²

Edes isän aatelisarvo ei silti saanut aviottomia tyttäriä naimisiin kaupunkiseurapiirien huipulle. Molempien kauppiaamiesten liiketoiminta Helsingissä on ollut veroäyrien perusteella melko vaatimatonta.³⁷³ Kolmannen tyttären puoliso, muotokuvamaalari Emmanuel Thelning oli aikalaistensa suosima taiteilija, ja sitä paitsi omisti talon sekä Helsingissä että Laajasalossa, joten ainakin taloudellisesti ajatellen nuorin sisar näyttää tehneen parhaan naimakaupan.³⁷⁴ Avioliitossa syntyneiden aatelisneitien olisi kuitenkin ollut jo sääty-ylpeyden vuoksi pakko solmia ylempisäätyisemmät avioliito kuin ne, joihin Bergenklootin neideillä oli mahdollisuus. Aviottomuus ja äidin sosiaalinen asema palvelijana vaikuttivat taustalla.

6.2 Mademoiselle Bromell

Tersmedenin päiväkirjassa taloudenhoitajattaren aseman toisenlaista puolta edustaa eversti Augustin Ehrensvärdin taloudenhoitajatar mademoiselle Bromell, jonka Tersmeden mainitsee ensimmäisen kerran syksyllä 1749. Ehrensvärd oli vaikuttunut Cajsan ruoanlaittotaidoista ja vitsaili, eikö Tersmeden voisi jättää Cajsan hänelle siksi aikaa kuin tämä itse on poissa. Tersmedenin vastaus kuuluu: *”Kunhan vain Mademoiselle Bromell ei tule mustasukkaiseksi.”* Vastausta seuraa ilmeisesti päiväkirjan myöhemmille lukijoille suunnattu *nota bene*: *”nuori,*

³⁷⁰ Miettinen 2012, s. 200.

³⁷¹ Anrep 1858, adel. ätten Bergenkloot (n:o 2116), s. 162.

³⁷² Kts. viite 369.

³⁷³ Granqvist & Granqvist 2012, s. 4–6.

³⁷⁴ Reitala 2007, s. 734.

kaunis tyttö, joka oli Ehrensvärdillä taloudenhoitajattaren nimikkeen alla, kun everstinna Ehrensvärd asui lankonsa everstiluutnantti Hjärnen luona Hämeessä (- -). ”³⁷⁵

Tersmedenin lyhyt huomautus on kuvaava. Herrasmiehenä hän antaa asiaa suoraan sanomatta ymmärtää, että mademoiselle Bromell saattaa hyvinkin olla Ehrensvärdin rakastajatar. Suomen kansallisbiografian artikkeli Fabian Casimir Wredestä, yhdestä Ehrensvärdin läheisimmistä työtovereista, antaa mademoiselle Bromellista rivien välistä saman sävyisen kuvan:

Viaporissa Ehrensvärd ja Wrede asuivat alkuaikoina kumpikin omassa vaatimattomassa puutalossaan Susisaarella lähellä rakenteilla olevaa Linnanpihaa. Kummallakaan heistä ei ollut juuri kamaria suurempaa mökkiä, ja heillä oli yhteinen taloudenhoitaja, mademoiselle Bromell, jonka vapaamielisyys ilahdutti molempia herroja mutta herätti paheksuntaa muissa upseereissa huhujen kiireissä Tukholmaan asti.³⁷⁶

Kaupin artikkelin lähdelista on suppea eikä siitä selviä, mistä hän tämän tiedon on ottanut³⁷⁷, mutta ilmeisesti juoruja Bromellin asemasta Viaporissa on liikkunut laajemminkin. Myös Ehrensvärdin ja tämän taloudenhoitajattaren aviottomista lapsista on vuosisatojen ajan kulkenut erilaisia tarinoita, vaikka Bromellin nimi ei niissä nähtävästi olekaan esiintynyt.³⁷⁸ Juorut eivät välttämättä olleet pahansuopia; rakastajattaret olivat osa aatelismiehen elämää eikä aviottomia lapsiakaan paheksuttu, kunhan heistä huolehdittiin soveliaalla tavalla.³⁷⁹

Bromellista tiedetään hyvin vähän, eikä edes hänen etunimensä ole varmasti tiedossa. Koska Tersmeden tituleeraa häntä *mademoiselleksi*, on melko varmaa, että hän ei ole aatelinen, mutta on naimaton ja Bromell on hänen tyttönimensä. Omiin taloudenhoitajattariinsa Tersmeden ei koskaan viittaa tällä tavoin ranskalaisittain, mutta se lienee joko huvittelua tai kohteliaisuutta

³⁷⁵ Tersmeden, VIII:798. “*Om intet Mademoiselle Bromell blir jaloux. (N. B. en ung, vacker flicka, som Ehrensvärd hade under namn af hushållerska, medan öfverstinnan bodde (- -) upp uti Tavastland hos sin svåger, öfersteliutenant Hiärne.)*”

³⁷⁶ Kauppi 2007, s. 688.

³⁷⁷ Todennäköisesti Kauppi viittaa Oscar Nikulan Ehrensvärd-elämäkertaan (1960/2011), jossa siinäkin lähteet eivät ole täysin yksiselitteisesti merkityt. Nikula mainitsee Ehrensvärdin aviottoman tyttären Anna Lovisa Qvickin, sekä kirjoittaa: “*Lemmenseikkailuissa Ehrensvärdillä oli oivana kumppanina työtoverinsa vapaaherra Fabian Casimir Wrede. Herrojen kirjeenvaihto valaisee jossain määrin myös elämän sitä puolta Viaporissa.*” Nikula 2011, s. 431, 433.

³⁷⁸ Tunnetuin tarina lienee Ehrensvärdin taloudenhoitajattaresta Anna Qvickistä, jolla on väitetty olleen yksi tai useampi lapsi Ehrensvärdin kanssa. Joissakin tarinan versioissa Ehrensvärd jopa tunnustaa tyttärensä Anna Lovisa Qvickin, mikä on mielenkiintoista, koska todennäköinen äiti Anna Qvick oli tytön syntyhetkellä vuonna 1758 jo naimisissa muurarinkisällä Qvickin kanssa ja toisen miehen aviolapsen isyyden tunnustaminen olisi ollut vähintäänkin monimutkaista, ellei jopa mahdotonta. KA LT 8324, Helsingin kaupungin henkikirja 1758 s. 529 (Fortifications Staten), KA digitaaliarkisto s. 546; KA, Helsingin pitäjän seurakunnan arkisto I Aa:6, Pää- ja rippikirja 1816–1826 s. 323, KA digitaaliarkisto s. 336. Kts. esim. Lindström & Tiirikka 2016, s. 38; Tandefelt 1929, ei sivunumeroa. Samansuuntainen kertomus löytyy myös kaunokirjallisuuden puolelta Maila Talvion vuosina 1929–36 kirjoittamasta historiallisesta romaanista *Itämeren tytär* (1951).

³⁷⁹ Ilmakunnas 2009, s. 225, 227–228.

Ehrensvärdiä kohtaan pikemminkin kuin viittaus Bromellin syntyperään tai -paikkaan.³⁸⁰ Bromell on mahdollisesti tullut Viaporiin Ehrensvärdin mukana Tukholmasta, josta löytyy muutamia Bromell-nimisiä henkilöitä 1700-luvun puolivälissä.³⁸¹ Hän katoaa Tersmedenin päiväkirjoista vuonna 1753 eikä tämä kerro hänen myöhemmistä vaiheistaan.³⁸²

Bromellin asema Ehrensvärdin taloudessa ei ole suoraan verrattavissa Tersmedenin Cajsaan, Majaan tai Landtmanin sisariin. On todennäköistä, että hänen toimenkuvaansa todella kuului huolehtia Viaporissa Ehrensvärdin kotitaloudesta, mutta kun Ehrensvärd halusi pitää suuria juhlia tai hänellä oli arvovieraita, hän kutsui esimerkiksi Cajsan auttamaan³⁸³. On toki mahdollista, että Cajsa kutsuttiin vain lisäävaksi ja Tersmeden haluaa omaa arvoaan nostaakseen kuvata taloudenhoitajattarensa taidot korvaamattomammiksi kuin ne ovatkaan; Bromellin keittotaidoista on siten vaikea mennä päättelemään mitään varmaa.

Joka tapauksessa Tersmedenin päiväkirjan perusteella Bromellin asema Ehrensvärdin taloudessa oli jotakin muuta kuin palkollisen. Bromell edusti usein everstin rinnalla epämuodollisissa, upseeritoveripiirin järjestämissä juhlissa, ja teki Ehrensvärdin seurassa ajan tapoihin kuuluvan vierailun rouva Tersmedenin lapsivuoteelle tyttären synnyttyä.³⁸⁴ Kun Ehrensvärd toi Bromellin ensikertaa tutustumaan Albergaan, Tersmeden oli yllätynyt, ja kirjoittaa esittäneensä olevansa hyvin otettu vierailusta miellyttääkseen everstiä.³⁸⁵ Tersmeden

³⁸⁰ ”*Mademoiselle*” (mamselli) ja ”*jungfru*” ovat versiot samasta sanasta, jota käytettiin 1700-luvulla porvariston tai aatelittoman säätyläistön naimattomista naisista erotuksena aatelissäädyn neideistä, ”*fröken*”. SAOB: ”*mademoiselle*”, ”*jungfru*” ja ”*fröken*”; Carlsson 1977, s. 16; Mäkeläinen 1972, s. 98.

³⁸¹ Adelsvapen-Wiki: von Bromell-suku nr. 1793. Tukholman suomalaisessa seurakunnassa on erään lapsen kummina 3.7.1748 jungfru Elsa Maria Bromell, eli tämän niminen nainen on mahdollisesti oleskellut siellä 1740-luvun lopulla. RA, Finska församlingens kyrkoarkiv C I:4, Födelse- och dopböcker 1729-1750, sid. 118 (https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/C0054082_00061). Tosin kummeja voitiin merkitä luetteloon myös poissaolevina. Nera, Eveliina: ”Kummilaitos juontaa juurensa kaukaa”. Yle Uutisten artikkeli 12.12.2005, <https://yle.fi/uutiset/3-5747180>.

³⁸² Haminassa saa 21.11.1753 aviottoman lapsen Elsa Maria Bromell -niminen nainen, jonka Wirilander (1974) jopa mainitsee olleen aatelinen de Bromell (s. 84.). Lapsen isä on asessori ja pormestari Matthias Martins, jonka kanssa Elsa Maria menee naimisiin 6.7.1755. Kts. KA, Vehkalahden seurakunnan arkisto, Syntyneiden ja kastettujen luettelo 1737–1759 (ei sivunumeroita), KA digitaaliarkisto s. 122; KA, Vehkalahden seurakunnan arkisto, Vihittyjen luettelo 1743–1759 (ei sivunumeroita), KA digitaaliarkisto s. 22. Mahdollisesti tässä on kyse samasta Bromellista, mutta varmasti hänen tietään Viaporista Haminan ei voi lähteistä seurata. Tersmedenin päiväkirjassa viimeinen tarkasti ajoitettavissa oleva maininta Bromellista on helmikuulta 1753, jolloin tämä vierailee rouva Tersmedenin lapsivuoteella (Tersmeden X:203). Päiväkirja mainitsee mademoiselle Bromellin olevan Ehrensvärdin palveluksessa vielä syyskuussa 1753 (Tersmeden X:280–281), mutta sen ajoitusvaikeudet huomioon ottaen tähän viimeiseen päivämäärään tulee suhtautua varauksella. Haminan kaupungin henkikirjassa jungfru Elsa Maria Bromell tosin mainitaan Martinsin taloudessa jo helmikuussa 1753 kirjoitetussa henkikirjassa; kts. KA LT 10075, Haminan kaupungin henkikirja 1753 s. 648, KA digitaaliarkisto s. 304.

³⁸³ Tersmeden X:106.

³⁸⁴ Tersmeden VIII:181–182, 272, 285, 553, 561; X:203. Mäkeläinen 1972, s. 85.

³⁸⁵ Tersmeden VIII:181.

käyttää tässä yhteydessä Bromellista nimitystä ”*hans Cloris*”, joka kääntyy lähinnä Ehrensvärdin ”ystävättäreksi” tai jopa ”rakastajattareksi”.³⁸⁶

Bromell vietti aikaa myös Tersmedenin taloudessa. Syksyllä 1750 Ehrensvärd kysyi Tersmedeniltä, voisiko hän tuoda Bromellin Albergaan Cajsan seuralaiseksi, jottei tämän tarvitse olla yksin Viaporissa, kun Ehrensvärd on talven poissa. Ehrensvärd kertoo Bromellin mieltyneen kovasti ystäväänsä Cajsaan ja pyytäneen itse tätä suosionosoitusta. Tersmeden, joka oli itsekin matkustamassa talveksi Ruotsin puolelle, lupasi antaa oman kamarinsa ja sänkynsä Bromellille sekä varustaa tämän käyttöön hevosen ja reen talvimatkoja varten.³⁸⁷

Myös sopivuussäännöt tulevat esiin tässä yhteydessä. Kun Tersmeden kysyi leikillään Bromellilta, haluaisiko tämä heti paikalla lähteä Albergaan, Bromell vastasi, että hän saapuisi vasta samana päivänä, kun Tersmeden matkustaa pois, jottei kenessäkään heräisi epäluuloja.³⁸⁸ Vaikka Bromell saikin isännänkamarin asunnokseen, on Tersmedenin myöhemmistä merkinnöistä selvää, että Cajsa ja Bromell asustivat Albergassa tasavertaisina, eivät palvelijana ja palveltavana.³⁸⁹ Palatessaan keväällä 1751 kotiin Tersmeden kirjoitti päiväkirjaansa:

”Kellon käydessä kymmentä sain hieman ruokaa ja pyysin kattamaan pöydän kahdelle ja kutsuin mademoiselle Bromellin seuraksi, mutta hän hyvin vilpittömästi kieltäytyi kunniaa. Hän oli palvelijatar, kuten jungfru Cajsaakin, ja sanoi ettei halunnut tulla minun talossani toisin kohdelluksi. Laskin hieman leikkiä taloudenhoitajattaren ja nuoren, kauniin seuraneidin erosta, mutta jotta ei näyttäisi siltä, että yrittäisin vietellä häntä, annoin hänen olla talossani kaikessa rauhassa ja tehdä kuten hän halusi.”³⁹⁰

Ei ole täysin selvää, näkikö Tersmeden mademoiselle Bromellin enemmän Ehrensvärdin seuralaisena vai palvelijana, mutta vaikuttaa siltä, että Bromell oli ainakin upseeritoverien epävirallisessa hierarkiassa jossakin taloudenhoitajattaren ja säätyläisneidin puolivälissä – oli Ehrensvärdin suhde häneen sitten miten intiimi tahansa. Hieman myöhemmin, Tersmedenin käydessä Ehrensvärdin luona, kaikki kolme naureskelivat, että Tersmedenin tulisi jäädä illalliselle, jotta Bromell voisi nyt talouden emäntänä (*som värdinna*) vielä kiittää häntä

³⁸⁶ SAOB: ”kloris”. Tapa, jossa Tersmeden päiväkirjassaan käyttää *cloris*-termiä, antaa ymmärtää kyseessä olevan platonista ystävyyttä läheisemmän tuttavuuden, kts. esim. Tersmeden 1:63–74, 92, 110; Tersmeden 2:30, 150.

³⁸⁷ Tersmeden VIII:373.

³⁸⁸ Tersmeden VIII:375.

³⁸⁹ Tersmeden VIII:383; kts. myös Tersmeden VIII:528.

³⁹⁰ Tersmeden VIII:530: ”*Kl. mot 10, fick jag litet mat, befalte duka för 2, och bød M:lle Bromell, men hon på et rätt ärligt sätt, undanbad sig den heder. Hon vore en Tjenarinna, likasom Jungfru Caisa, utbad sig i mit huus ej blifva annorlunda ansedd. Jag haslerade litet, om skillnader emellan en hushållerska, och en ung vacker sällskaps mademoiselle, men at ej synas vilja förleda henne, lämna henne i mit huus, alt frihet, giora och låta hur hon vill.*”

vieraanvaraisuudesta.³⁹¹ Siirtyessään Tersmedenin taloudesta jälleen Ehrensvärdin luo vaihtui Bromellin asema siis palvelijattaresta emännäksi.

Koska Ehrensvärd oli naimisissa, ei hänen taloudessaan asuva nainen voinut saada täysin tunnustettua emännän sijaa, koska se olisi loukannut Ehrensvärdin vaimon asemaa. Sitä vastoin naimattomilla upseereilla ja aatelismiehillä taloudenhoitajatar saattoi 1700-luvulla olla jopa elämänkumppanin asemassa.

6.3 Elisabeth Lindberg

Tersmedenin ja Ehrensvärdin aikalaisia olivat saaristolaivaston suunnittelija, vara-amiraali Fredrik Henrik af Chapman ja hänen taloudenhoitajattarensa Maria Elisabeth Lindberg. He elivät julkisesti yhdessä viimeistään 1770-luvun alusta eteenpäin ensin Tukholmassa ja myöhemmin Karlskronassa.³⁹² Lindberg syntyi vuoden 1740 tienoilla inspehtori Carl Lindbergin tyttärenä ja elätti itsensä vanhempiensa kuoleman jälkeen kotiopettajattarena tai talousmamsellina.³⁹³ Hän tutustui Djurgårdenin telakan päällikköön Fredrik Henrik Chapmaniin noin kolmikymmenvuotiaana ja muutti asumaan tämän luo, merkittiin henkikirjoihin *jungfruna* ja tuli Chapmanin tuttavapiirissä tunnetuksi tämän taloudenhoitajattarena ja elämänkumppanina.³⁹⁴

Marianne Nyströmin kirjoittaman Chapman-elämäkerran (2003) mukaan Chapmanin lähin seurapiiri ilmeisesti kohteli taloudenhoitajatar Lindbergiä jokseenkin samalla tavalla kuin Ehrensvärdin tuttavat mademoiselle Bromellia. Lindbergiä kutsuttiin Chapmanin lähimmissä piireissä ”amiralskaksi” isäntänsä ja kumppaninsa sotilasarvon mukaisesti, ja hän hoiti Chapmanin taloutta ja emännöi kutsuja tämän kuolemaan asti vuonna 1808.³⁹⁵ Perukirjan mukaan Lindberg omisti muun muassa oravannahkavuoratun viitan, silkkitaftipukuja, viuhkan ja aurinkovarjon – kaikki varakkaan rouvan ylellisyyksineitä.³⁹⁶

Chapman ja Lindberg olivat tuttavuutensa alkutaipaleella molemmat naimattomia, mutta eivät koskaan menneet keskenään naimisiin. Mahdollisesti pariskunnan säätyero oli alunalkaenkin

³⁹¹ Tersmeden VIII:544.

³⁹² Nyström 2003, s. 12, 43, 110.

³⁹³ Nyström 2003, s. 23; Adelsvapen-Wiki: Adliga ätten Af Chapman nr 2088.

³⁹⁴ Nyström 2003, s. 12, 22–23.

³⁹⁵ Nyström 2003, s. 38, 46, 124; Linder 2007, s. 60.

³⁹⁶ Nyström 2003, s. 126.

liian suuri, jotta avioliitto olisi ollut helposti solmittavissa. Chapman aateloitiin Kustaa III:n vallankaappauksen jälkeen vuonna 1772 ja hänen uransa laivastossa lähti samoihin aikoihin nousuun³⁹⁷, mutta jo ennen sitä Chapman teki järjestelyjä Lindbergin säädyllisen aseman turvaamiseksi. Ilmeisen julkinen salaisuus Djurgårdenin telakalla olivat pariskunnan kaksi lasta, poika ja tytär, jotka syntyivät vuosina 1772³⁹⁸ ja 1773³⁹⁹. Tapaus esiintyy myös Tersmedenin päiväkirjassa, ja sen mukaan Chapman huolehti taloudenhoitajattarensa ja lastensa tulevaisuudesta naittamalla Lindbergin laivanrakennusmestari Joachim Neuendorffille, jonka Tersmeden oli lähettänyt Karlskronasta.

”Eversti Chapmanilla (- -) oli rakastajatar, joka myös oli hänen palveluksessaan taloudenhoitajattarena, ja jonka kanssa hänellä oli poika ja tytär. Lapset tarvitsivat välttämättä tunnustetun isän, joksi Chapman ei halunnut ryhtyä. Äiti vaati kuitenkin arvattavasti lapsilleen parempia tulevaisuudennäkymiä ja sukunimeä, jolloin Chapman kääntyi nuoren Neuendorffin puoleen, josta minä olin täällä [Karlskronassa] jo tehnyt ylimääräisen laivanrakennusmestarin.”⁴⁰⁰

Neuendorff ei ollut ehtinyt olla kuin puoli vuotta töissä Chapmanin alaisuudessa, kun Tersmeden sai jo kuulla entisen alaisensa avioliitosta Lindbergin kanssa.⁴⁰¹ Häät pidettiin helmikuun alussa vuonna 1772, kuusi viikkoa ennen ensimmäisen lapsen syntymää, joten on oletettavaa, että Neuendorff ei ollut lapsen biologinen isä.⁴⁰²

Nyström väittää pojan syntyneen jo vuonna 1771 aviottomana ja spekuloi sitä, miksi tämän kastetietoja ei löydy ja peittelikö Chapman pojan syntymää jättämällä tämän jopa ilman

³⁹⁷ Nyström 2003, s. 26.

³⁹⁸ Poika Gustaf Adolf (s. 24.2.1772): RA, Hedvig Eleonora församling C I:13, Födelse- och dopböcker 1771–1779, sid. 84 (https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/C0054302_00051).

³⁹⁹ Nyström 2003, s. 30–31. Tytär Barbara Fredrica (s. 16.3.1773): RA, Hedvig Eleonora församling C I:13, Födelse- och dopböcker 1771–1779, sid. 149. (Aukeama puuttuu Riksarkivetin digitaaliarkistosta. Aukeama löytyy ArkivDigital-palvelun kautta: <http://www.arkivdigital.se/aid/show/v85581.b77.s149>.) Molempien lasten kummina oli mm. Chapmanin veli, laivanrakennusmestari Wilhelm Chapman eli tätäkin kautta lapset liitettiin Chapmanin suvun verkostoihin.

⁴⁰⁰ Tersmeden 5:170. ”Öfverste Chapman (- -) hade en maitresse, hvilken tillika tjänte honom som hushållerska och med hvilken han hade en son och en dotter. Barnen skulle nödvändigt hafva en decladerad fader, hvilket Chapman ej tycktes vilja åtaga sig. Modern pousserade förmodligen på någon utväg för barnens framtid och för att skaffa dem något tillnamn, hvilket lät Chapman kasta sina tankas på unga Neuendorff, som jag här redan gjort till extra skeppsbyggmästare.”

⁴⁰¹ Tersmeden 5:163, 170–171.

⁴⁰² Vihkipäiväksi on seurakunnan historiikirjan mukaan toisesta seurakunnasta ilmoitettu 2.2.1772. RA, Hedvig Eleonora församling E II:4, Vigselsböcker 1756–1774, sid. 207 (https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/C0054324_00117). Nyström ei ole omaan tutkimukseensa löytänyt pariskunnan vihkijankohtaa vaan ajoittaa vihkimisen yli vuotta myöhemmäksi, joten samalla hänen teoriansa lasten aviottomuuden aiheuttamasta epäselvästä tilanteesta, lasten synkemmistä tulevaisuudennäkymistä ja Chapmanin syistä olla menemättä Lindbergin kansa naimisiin aateluutensa vuoksi eivät ole pääosin päteviä. Koska molemmat lapset syntyivät avioliitossa, oli heillä isä ja sukunimi sekä kaikin puolin laillinen asema. Chapman ei myöskään ollut vielä aateloitu Lindbergin avioituessa, eli ainakaan se ei voinut olla syynä siihen, ettei Chapman itse nainut taloudenhoitajattartaan.

kastetta, koska aviottoman lapsen saamisella olisi voinut olla vakavia sosiaalisia seurauksia. Todellisuudessa poika syntyi vuotta myöhemmin Lindbergin ollessa jo avioliitossa Neuendorffin kanssa, ja merkittiin kastettuihin aivan normaalisti Neuendorffin ja Lindbergin poikana.⁴⁰³

Avioliiton solmimisen jälkeen Lindberg lapsineen ja miehineen jatkoi asumistaan Chapmanin luona. Samalla Neuendorffin tulevaisuudennäkymät paranivat. Tersmeden kirjoitti Chapmanille Neuendorffin isän puolesta ja pyysi tätä huolehtimaan tuoreen perheen toimeentulosta hankkimalla Joachim Neuendorffille viran Tukholmasta. Näin luotiin Tersmedenin mukaan perusta *”Neuendorffin virkauralle ja hänen lapsipuoltensa tulevalle varallisuudelle, kun Chapman ja Neuendorff asuivat samassa taloudessa tyytyväisinä yhdessä, eikä eversti [Chapman] näyttänyt suunnittelevan avioliittoa, vaan kaikilla mahdollisilla tavoilla huoletti siitä, että lapset saavat täydellisen hyvän koulutuksen”*.⁴⁰⁴

Chapmanin elämäkerturi Fredrik Neumeyer pitää Tersmedenin päiväkirjan antamaa kuvaa Chapmanista valheellisena ja yrityksenä mustamaalata kilpailijaa.⁴⁰⁵ Tersmedenin ja Chapmanin välit eivät olleet ongelmattomat⁴⁰⁶ ja päiväkirja on toki hyvin subjektiivinen lähde. Neumeyerin paheksunta Tersmedenin levittämistä ”juoruista” saattaa kuitenkin liittyä enemmän elämäkerran kirjoitusajankohdan eli 1940-luvun asenteisiin⁴⁰⁷ kuin siihen, mikä oli Tersmedenin tosiasiallinen tarkoitus hänen kirjoittaessaan Chapmanin, Lindbergin ja Neuendorffin järjestelystä vuonna 1781. Tersmedenin sävy ei kyseisissä kohdissa tunnu ilkeältä. Hän kirjaa ylös kiinnostavan tapauksen lähiseurapiiristään ja kertoo tarkkaan, miten on itse vaikuttanut tilanteen syntyyn, mikä on hänelle päiväkirjanpitäjänä hyvin tyypillistä.⁴⁰⁸

Chapman sai vuonna 1780 siirron Karlskronaan ja muu kotitalous seurasi seuraavana vuonna perässä.⁴⁰⁹ Chapman rakennutti siellä itselleen talon ja asui itse ylemmässä kerroksessa,

⁴⁰³ Nyström 2003, s. 23.

⁴⁰⁴ Tersmeden 5:171; Tersmeden XIII:140. *”lades - - grunden till Neuendorffs befordran och dess styfbarns förmodeliga framtida förmögenhet, alldenstund Chapman och Neuendorff lefva uti ett hushåll förnöjda tillsammans, så att öfversten ej tycktes tänka på något giftermål, utan har all möjlig soin att gifva barnen en fullkomlig god education”*.

⁴⁰⁵ Nyström 2003, s. 28. Toinen Chapmanin elämäntyöstä kirjoittanut on Fredrik G. Harris, joka mainitsee vain Lindbergin kerran, hänkin Tersmedenii siteeraten. Harrisin teos keskittyy lähinnä laivanrakennukseen eikä juuri puhu Chapmanin yksityiselämästä. Harris 1989, s. 59.

⁴⁰⁶ Linder 2007, s. 86, 92, 169; Nyström 2003, s. 29.

⁴⁰⁷ Miettinen 2012, s. 158.

⁴⁰⁸ i.e. Tersmeden lähetti Neuendorffin Tukholmaan Chapmanin palvelukseen ja esitti tälle myöhemmin Neuendorffin isän toiveen siitä, että poika saisi Chapmanin alaisuudessa viran ja näin toimeentulon tuoreelle perheelleen, kts. s. 91–92.

⁴⁰⁹ Nyström 2003, s. 36, 43.

Lindberg lapsineen alakerrassa, ja samaan talouteen kuului ainakin jonkin aikaa myös aviomies Neuendorff.⁴¹⁰ Karlskronassa myös perheen lasten asema näyttää muuttuneen. Siinä missä heidät Tukholmassa kirjattiin virallisen isänsä nimen alle, uudessa asuinpaikassaan ainakin poika Gustaf Adolfia alettiin nimittää af Chapmaniksi.

Chapman ei koskaan virallisesti tunnustanut lapsiaan – nämähän olivat syntyneet Lindbergin ollessa jo aviossa Neuendorffin kanssa – mutta kun poika Gustaf Adolf 12-vuotiaana kirjoitettiin Karlskronassa Amiraliteetin rulliin, oli hänen sukunimenään jo af Chapman.⁴¹¹ Myöhemmin vuonna 1787 Chapman ”*jolla ei ole vaimoa eikä lapsia*”, kuten hän itse pöytäkirjassa vakuuttaa, adoptoi pojan ja antoi tälle nimensä ja aatelisarvonsa.⁴¹² Viralliset aateliset sukujuuret näin saanut poika kohosi nopeasti Ruotsin armeijassa everstiksi, meni naimisiin ruukinpatruunan tyttären Carolina Maria Camitzin kanssa ja sai kuusi lasta.⁴¹³

Gustaf Adolf oli ennen adoptiota ollut isä ja isoisä Neuendorffin oppipoikana laivanrakennuksessa Karlskronan telakalla, mutta muutama kuukausi adoption jälkeen hän pääsi Kruununprinssin husaarirykmentin kornetiksi.⁴¹⁴ Ilman adoptiota hän olisi luultavasti seurannut virallisen isänsä Neuendorffin jalanjäljissä telakan töihin, mutta adoptio aatelissukuun mahdollisti upseerinuran ja nopean ylenemisen.

Tytär Barbara Fredrikan tulevaisuuteen Chapman ei näytä virallisesti puuttuneen.⁴¹⁵ Hän asui kuitenkin tytön kanssa samassa taloudessa, ja oletettavasti suuri osa seurapiireistä tiesi heidän sukulaisuussuhteestaan, mikä epäilemättä vaikutti myös tyttären sosiaaliseen asemaan. Fredrika nai myöhemmin volontööri Eric Ungen, jonka isä oli laamanni ja äiti aatelissukua, ja jonka tulevaan perintöön kuului Arabyn kartano.⁴¹⁶ Fredrikan avioliitto oli siis askel ylöspäin säädystä ja varmasti pitkälti Chapmanin aseman ansiota. Sukunimeltään Fredrika kuitenkin pysyi Neuendorffina.

Chapman kuoli elokuussa 1808 punatautiin⁴¹⁷ ja Joachim Neuendorff menehtyi suunnilleen samaan aikaan.⁴¹⁸ Lindberg asui miesten kuoleman jälkeen edelleen Chapmanin talossa

⁴¹⁰ Nyström 2003, s. 36, 42–43,

⁴¹¹ Nyström 2003, s. 45,

⁴¹² Nyström 2003, s. 61–62,

⁴¹³ Nyström 2003, s. 62.

⁴¹⁴ Nyström 2003, s. 45, 62.

⁴¹⁵ Nyström 2003, s. 61

⁴¹⁶ Nyström 2003, s. 98–100.

⁴¹⁷ Nyström 2003, s. 124.

⁴¹⁸ Neuendorffille löytyy eri lähteistä eri kuolinvuosia, joko 1808 tai 1809. Kts. esim. Nyström 2003, s. 124; Adelsvapen-Wiki: Adliga ätten Af Chapman nr 2088. Linderin mukaan Neuendorff ei kuitenkaan ollut enää

seuraavana vuonna 1809 tapahtuneeseen kuolemaansa asti.⁴¹⁹ Lindbergin testamentin perusteella hänellä ja Chapmanilla vaikuttaa olleen suullinen sopimus siitä, että Lindbergille kuului osa talon irtaimistosta, vaikka poika Chapman olikin jo saanut lähes koko omaisuuden aikaisemmin itselleen.⁴²⁰

Chapmanin ja Lindbergin yhteiselo kesti siis lähes neljäkymmentä vuotta, ja se vaikuttaa olleen hyvin julkista ja seurapiirien tiedossa. Säädyllisyyden kulissina toimi Lindbergin avioliitto Neuendorffin kanssa, lapset olivat avioliitossa syntyneitä, ja isien – laillisten, biologisten ja adoptoitujen – asemat auttoivat lapsia heidän myöhemmissä elämänvaiheissaan. Selittämättömäksi kuitenkin jää, miksi Chapman ja Lindberg eivät alun alkaen menneet naimisiin toistensa kanssa, kun he kuitenkin jatkoivat yhteiselämäänsä näin pitkään.

Ensimmäisen lapsen ilmoittaessa tulostaan molemmat olivat naimattomia, eikä Chapmania ollut vielä aateloitu, vaikka hän olikin jo kuuluisa laivanrakennusmestari. Kenties hän pelkäsi urakehityksensä puolesta, jos menisi naimisiin alempisäätyisen naisen kanssa. Oli siis mahdollisesti hyväksyttävämpää pitää tällainen nainen taloudenhoitajattarena ja julkisena rakastajattarena kuin vaimona. Ei myöskään voida sulkea pois sitä, että Lindbergillä oli jokin syy etsiä avioliittoa muualta. Avioliitto amiraalin kanssa vaati moninaisten seurapiirivelvollisuuksien täyttämistä, ehkä jopa hovissa esiintymistä, eikä alempisäätyisellä naisella kenties ollut riittävästi taitoja sellaiseen. Yhteisö olisi myös saattanut kääntyä Lindbergiä vastaan, jos tämä olisi avioliiton kautta noussut korkealle aiemman säätynsä yläpuolelle.

aikoihin ollut osa Chapmanin ja Lindbergin elämää vaan erottuaan laivaston palveluksesta vuonna 1793 hän sai kruunulta vaatimattoman majurineläkkeen ja asunnon, jossa asui kuolemaansa asti. Linder 2007, s. 163.

⁴¹⁹ Nyström 2003, s. 125.

⁴²⁰ Nyström 2003, s. 125.

7 Johtopäätökset

Taloudenhoitajattaren toimenkuva Carl Tersmedenin kotitaloudessa riippui pitkälti siitä, millainen tämä kotitalous milloinkin oli. Poikamiesupseerin kasarmiasunnossa tehtävien pääpaino oli ruoanlaitossa ja todennäköisesti pienimuotoisessa siivoamisessa ja vaatehuollossa. Tavallisia palvelijoita kalliimman taloudenhoitajattaren palkkaaminen pieneen poikamiesasuntoon, missä johdettavana ei ollut suurta palveluskuntaa, saattoikin alun perin olla Tersmedenin tapa kohottaa oman taloutensa arvoa.

Tersmedenin järjestämät päivälliskutsut Viaporin linnoitustyömaan muille upseereille olivat hänen alkuaikojen taloudenhoitajattarensa Cajsa Wickmanin tärkeimpiä tehtäviä. Cajsan ruoanlaittotaitojen avulla Tersmeden pystyi tukemaan tuoretta aatelisidentiteettiään säädynmukaisella seuralämällä, vahvistamaan asemaansa uudessa ympäristössä ja luomaan tärkeitä yhteyksiä Viaporin johtohenkilöihin, Suomen linnoitustöiden johtajaa Augustin Ehrenswardiä myöten. Näiden yhteyksien kautta hänelle aukeni myös uusia liiketoimia, jotka edelleen mahdollistivat ylellisen elämäntavan.

Tersmeden hyödynsi niin Cajsan kokkaustaitoja kuin tämän ulkonäköäkin. Cajsan aiemmassa työssä vaurioitunut nenä ja sen tuoma ”ruma” ulkomuoto olivat toisinaan osa päivällisten viihdepuolta, jolla Tersmeden loi mainettaan. Hyvä taloudenhoitajatar ei siis ainoastaan ollut mainio ruoanlaittaja, vaan kykeni myös muilla tavoin edistämään isäntänsä pyrkimyksiä seurapiireissä.

Ulkonäköpuheista huolimatta Tersmeden vaikuttaa luottaneen taloudenhoitajattarensa ja kunnioittaneen tätä. Hankittuaan 1750-luvun alussa omistukseensa Albergan kartanon Espoossa Tersmeden antoi Cajsale palveluskunnan päänä laajan toimivallan. Tämä korostui erityisesti talvisin, jolloin Tersmeden usein oleskeli Ruotsissa. Ensimmäisenä talvena kartanossa ei ollut edes tilanhoitajaa, joten Cajsan tehtäviin kuuluivat myös miesten töistä kuten puunajosta ja peltotöistä vastaaminen sekä tilikirjan pitäminen ja raportointi poissaolevalle isännälle.

Aiemmin Tukholmassa keittiöpiikana palvellut Cajsa suoriutui tehtävistään ilmeisen menestyksekkäästi, vaikkei hänellä laajaa aiempaa kokemusta kartanotaloudesta ollutkaan. Ruoan valmistaminen oli kuitenkin edelleen hänen tärkein tehtävänsä. Vaikka hän erosi toimestaan vuonna 1752 mennessään naimisiin, pyydettiin häntä senkin jälkeen säännöllisesti

auttamaan keittiössä Albergan suuremmissa juhlissa, ja osa Tersmedenin tovereista jopa tunnisti Cajsan laittamat ruoat pitopöydästä.

Tersmedenin avioliitto muutti Albergan työnjakoa, sillä hänen vaimostaan tuli kartanon emäntä, jonka tehtäviin kuului huolehtia naispuolisesta palveluskunnasta. Tilanhoitajan palkkaaminen myös siirsi miesten työt pois taloudenhoitajattaren vastuulta. Seuraavat Tersmedenin taloudenhoitajattaret, sisarukset Anna Gretha ja Regina Landtman sekä Maja Sahlberg, selvästi raportoivat asioista rouvalle, sillä merkinnät talousasioista katoavat miltei tyystin Tersmedenin päiväkirjasta. Ainoastaan juhlien järjestäminen oli vanhaan tapaan Tersmedenin itsensä vastuulla. Kartanon palveluskunta myös kasvoi suuremmaksi rouvan tulon myötä, ja taloudenhoitajattaren tehtävä muuttui luultavasti enemmän piikojen työjohtajaksi, kun hänen ei tarvinnut enää itse tehdä kaikkea.

Taloudenhoitajattarien rekrytointi tapahtui suku- ja tuttavaverkostojen kautta. Tersmeden hyödynsi vuoron perään serkkuaan, työtuttaviaan ja Helsingin ruustinnaa löytääkseen talouteensa sopivia henkilöitä. Myös taloudenhoitajattaret saivat kuulla työtarjouksista omien verkostojensa kautta, ja esimerkiksi Cajsa päätyi Tersmedenin palvelukseen, koska hänen palvelijasisarensa oli suositellut häntä Tersmedenin serkulle. Kahden ensimmäisen taloudenhoitajattaren palkkaamisessa Tersmeden oli itse aktiivinen, kaksi jälkimmäistä hän jätti vaimonsa hoidettaviksi.

Taloudenhoitajattarien korkea asema Tersmedenin taloudessa tulee päiväkirjassa esiin pienten yksityiskohtien kautta. Taloudenhoitajattaren työsuhde ei noudattanut palvelusväen yleistä vuosipestiä syksystä syksyyn, vaan saattoi alkaa ja loppua milloin vain isännän kanssa tehdyllä sopimuksella. Hänelle annettiin huomattavia summia talousrahaa ja laajasti valtaa taloudenpidon suhteen, hänen palkkansa oli kymmenkertainen piikojen palkkaan verrattuna ja hänellä oli oma huone päärakennuksessa isäntäväen lähellä. Nämä seikat olivat varmasti omiaan kohottamaan taloudenhoitajattaren arvostusta myös muun palvelusväen piirissä.

Tersmeden ylläpiti anteliaan aatelismiehen ihannetta tuomalla palvelusväelle lahjoja poissaolonsa jälkeen, ja vaikka kaikki lahjat olivat avokätisiä, sai taloudenhoitajatar niistä komeimmat, pukukankaan ja sormuksen. Taloudenhoitajattarien avioituessakaan Tersmeden ei säästellyt kuluja järjestäessään heille hääpidot. Vieraina tosin oli Tersmedenin omaa tuttavapiiriä, ei morsianten tai sulhasten väkeä, sillä palvelijoiden hääjuhlat olivat hänelle jälleen yksi keino pitää yllä omaa asemaansa Helsingin ja lähiseudun seurapiireissä.

Taloudenhoitajattarien yleisemmästä sosiaalisesta statuksesta kertoo se, keiden kanssa he menivät naimisiin. Tersmedenin taloudenhoitajattaret avioituivat aliupseerin, sotilasvirkamiehen, käsityöläismestarin ja tilanhoitajan kanssa. Yhteiskunnalliselta asemaltaan aviomiehet kuuluivat linnoituskaupunki Helsinki-Viaporin ammatilliseen ja sosiaaliseen keskikerrokseen. Vaikka Cajsa Wickman ja Maja Sahlberg olivat nousseet taloudenhoitajattariksi piiintyön kautta, he menivät naimisiin samantasoisten miesten kanssa kuin papintyttäret Anna Gretha ja Regina Landtman.

Taloudenhoitajattarien laajempaa asemaa sääty-yhteiskunnassa voi tutkia tarkastelemalla tilastollisesti heidän avioliittojaan 1700-luvun Suomessa. Aviomiehet olivat aikavälillä 1735–1809 suurelta osin joko käsityöläismestareita, aliupseereita tai alempaa virkamiehistöä tai toisaalta sotilaita ja renkejä. Aivan ylimpiin säätykerrokseen taloudenhoitajattaret eivät yleensä päässeet avioliiton kautta nousemaan. Isännän ammattiverkostoista tai oman talon piiristä löytyi mahdollisia aviomiehiä taloudenhoitajattarille.

Taloudenhoitajatar-nimike saattoi palvelijattaren lisäksi olla myös peitenimi isännän elämänkumppanille, jos avioliitto säätyeron tai muun syyn takia oli heille mahdoton. Aatelisella isännällä ja alempisäätyisellä taloudenhoitajattarella saattoi olla myös yhteisiä lapsia, joiden asema määrittyi usein isän ja äidin säätyjen väliin. Lapsilla oli isänsä korkeamman aseman ja varallisuuden tukemana mahdollisuus saavuttaa parempi urakehitys tai naimakauppa kuin mihin äidin sääty olisi edellyttänyt, mutta täysin isänsä säätyyn he eivät nousseet, ellei isä adoptoinut heitä. Toisaalta isän kuolema saattoi asettaa taloudenhoitajattarelämänkumppanin lapsineen hankalaankin tilanteeseen, jos viralliset perilliset eivät tunnustaneet heidän asemaansa.

Tersmeden kertoo päiväkirjassaan kahdesta tällaisesta taloudenhoitajattaresta, Suomen linnoitustöiden johtaja Augustin Ehrenswardin mademoiselle Bromellista ja amiraali Fredrik Henrik af Chapmanin Elisabeth Lindbergistä. 1700-luvun puolivälissä ja loppupuolella tällainen ”avoliitto”-järjestely oli kuitenkin yleisesti sallittu etenkin vapaamielisemmän aateliston parissa, ja vastaavia perheitä löytää kartanoista ympäri Suomen. Vasta 1800-luvulla tiukentuneet keskiluokkaistuneet moraalikäsitkset alkoivat paheksua aviottomia liittoja, hyväksyä myös epäsäätyiset avioliitot ja näin ohjata eri säätyihin kuuluvia pareja naimisiin.

Vaikka Carl Tersmedenin päiväkirja on työläs lähde sekä subjektiivisen muistelmateoksen luonteensa että runsaiden virheidensä vuoksi, on sen luoma kuva 1700-luvun puolenvälin

taloudenhoitajattaren elämästä monipuolinen ja yksityiskohtainen. Päiväkirjan ajoitusongelmat eivät suuresti vaikuta tähän yleiskuvaan, ja osa ajoituksista on mahdollista korjata muiden lähteiden avulla.

Viranomaislähteiden perusteella taloudenhoitajattaret alkavat Suomessa syntyä omana ammattikuntanaan 1700-luvun puolenvälin jälkeen. Tämä tutkimus keskittyy siis tuon kehityksen alkuvuosikymmenille 1750- ja 1760-luvuille. Vaikka Tersmedenin talouden tapoja ei voi yleistää kaikkiin suomalaisiin kartanoihin, taloudenhoitajattariin tai isäntiin, antaa tämä tarkastelu pohjan laajemmille taloudenhoitajattariin liittyville tutkimuksille.

Kuvaa suomalaisista 1700-luvun taloudenhoitajattarista olisi mahdollista laajentaa jatkotutkimuksissa esimerkiksi laatimalla pienoiselämäkertoja taloudenhoitajattarien koko elämänpolusta. Tällaiset elämäkerrat valottaisivat heidän koko elämäänsä, ei ainoastaan työuraa. Kaikki tässä tutkimuksessa käsitellyt taloudenhoitajattaret menivät naimisiin, mutta toisenlaisiakin elämänpolkuja varmasti löytyi. Taloudenhoitajattarena toimiminen oli kenties alemman säädyn naisille keino edetä urallaan ja sitä kautta myös ponnahtuslauta parempaan avioliittoon, mutta se saattoi myös olla naimattoman säätyläisnaisen ainoa keino elättää itsensä. Taloudenhoitajattarien taustoista olisi mielenkiintoista tietää, hakeutuiko näihin tehtäviin enemmän säätyläisnaisia vai noustiinko taloudenhoitajattareksi useimmiten talonpoikaistosta piian pestin kautta.

Tutkia voisi myös taloudenhoitajattarien liikkuvuutta: he olivat erikoisosajia, mutta heidän urapoluistaan tiedetään kovin vähän. Etsivätkö nämä ammatti-ihmiset aktiivisesti uusia palveluspaikkoja vai pysyivätkö he saman talouden luottopalvelijoina vuosikymmenten ajan? Taloudenhoitajatar-nimikkeen yleistymistä olisi mahdollista seurata pitäjä- tai läänikohtaisesti rippikirjojen ja henkikirjojen avulla, ja näin saataisiin mukaan myös ne naiset, joiden elämästä ei jäänyt merkintöjä tässä tutkimuksessa käytettyihin vihittyjen ja kastettujen luetteloihin. Tämän työn puitteissa ei ole ollut mahdollista tehdä vuosikymmeniä kattavaa yleisesitystä Ruotsin vallan ajan jälkipuoliskon taloudenhoitajattarista, mutta tällainenkin lähestymistapa olisi lähteiden kannalta mahdollinen ja loisi tapaustutkimuksille ja pienoiselämäkerroille laajemman viitekehyksen.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Espoon kaupunginmuseo (EKM), Espoo

Viceamiral Carl Tersmedens Lefnadsjournal, arkistoyksikkö 731:1 (digitaalinen kopio, alkuperäinen yksityisomistuksessa)

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Leskikuningattaren henkivartiorykmentti

Virkakirjelmät: Kirkkokirja 1742–1808

Läänintilit (LT)

Uudenmaan ja Hämeen läänin tilejä

Espoon henkikirjat 1751–55 vuodet

Helsingin kaupungin henkikirjat 1749–1765

Kymenkartanon läänin tilejä

Haminan kaupungin henkikirja 1753

Maanmittaushallituksen arkisto

Maanmittaushallituksen uudistusarkisto

Helsingin kaupunki

Oulunkylä / Äggelby

Isojaon kartta- ja asiakirjat 1769–1775

Suomen historian perustutkimustoimikunnan kortistot

Suomen aatelin sosiaalinen rakenne 1700-luvulla (Pentti Halme). Järjestelemätön aineisto.

Suomessa palvelleiden värvättyjen jalkaväkirykmenttien upseeriston ja aliupseeriston sekä sotilasvirkamiehistön sosiaalinen rakenne 1700-luvulla vuoteen 1808. Järjestelemätön aineisto.

Espoon seurakunta

Syntyneiden, vihittyjen ja kuolleiden luettelo 1761–1792

Rippikirjat 1743–1775

Vaivaiskassan ja diakonian tilit 1744–1775

Helsingin pitäjän seurakunta

Pää- ja rippikirjat 1752–1826

Helsingin ruotsalais-suomalainen seurakunta

Syntyneiden, vihittyjen ja kuolleiden luettelo 1750–1816
Kuolleiden ja haudattujen luettelo 1827–1842

Lapinjärven seurakunta
Pää- ja rippikirjat 1812–1822

Nurmijärven seurakunta
Syntyneiden ja kastettujen luettelo 1805–1831

Porvoon ruotsalainen tuomiokirkkoseurakunta
Pää- ja rippikirja 1821–1829

Saltvikin seurakunta
Rippikirja 1738–1743
Syntyneet ja kuolleet 1731–1752
Syntyneet, kuolleet ja vihityt 1752–1787

Tuusulan seurakunta
Kuolleiden ja haudattujen luettelo 1827–1890

Vehkalahden seurakunta
Syntyneet ja kastetut 1737–1759
Vihityt 1743–1759

Riksarkivet (RA), Tukholma
Finska församlingens kyrkoarkiv
Födelse- och dopböcker 1729–1750
Hedvig Eleonora församling
Födelse- och dopböcker 1771–1779
Vigselböcker 1756–1774

Painetut lähteet

Aminoff, Carl Johan: *Vardagsslit och sjuårskrig. Upplevt och beskrivet av den nyländske dragonen Carl Johan Aminoff*. Utgiven med kommentarer av Patrick Bruun. Svenska Litteratursällskapet i Finland: Helsingfors 1994.

Jägerhorn, G.H.: *I fält för Gustaf III. Beskrivning över kampanjen i Savolax 1788–1790*. Utgiven av Petra och Pertti Hakala. Svenska litteratursällskapet i Finland/Bokförlaget Atlantis: Helsingfors/Stockholm 2004.

Lillie, Metta Magdalena: *Metta Magdalena Lillies dagbok 1737–1750. En västgötisk släktkrönika*. Utgiven genom Jessica Eriksson. Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia. Handlingar del 30: Stockholm 2008

Munsterhjelm, Charlotta Jacobina: *Charlotta Jacobina Munsterhjelm's dagböcker 1799–1801*. Med kommentarer och register utgivna av Bo Lönnqvist. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1970.

Talvio, Maila: *Itämeren tytär. Romaani vanhasta Helsingistä. Kootut teokset XI*. Porvoo: WSOY 1951.

Tersmeden, Carl: *Amiral Carl Tersmedens memoarer [1] – Från kadettåren*. Ugifna af Nils Sjöberg. Stockholm: Wahlström & Widstrand 1912.

Tersmeden, Carl: *Amiral Carl Tersmedens memoarer [2] – I främmande land*. I sammandrag ugifna af Nils Erdman. Stockholm: Wahlström & Widstrand 1915.

Tersmeden, Carl: *Amiral Carl Tersmedens memoarer [3] – I Fredrik I:s Sverige*. I sammandrag ugifna af Nils Erdman. Stockholm: Wahlström & Widstrand 1916.

Tersmeden, Carl: *Amiral Carl Tersmedens memoarer [4] – Ur Frihetstidens lif*. I sammandrag ugifna af Nils Erdman. Stockholm: Wahlström & Widstrand 1917.

Tersmeden, Carl: *Amiral Carl Tersmedens memoarer [5] – Gustaf III och flottan*. I sammandrag ugifna af Nils Erdman. Stockholm: Wahlström & Widstrand 1918.

Tersmeden, Carl: *Amiral Carl Tersmedens memoarer [6] – I Ehrengärds Carlskrona*. I sammandrag ugifna af Nils Erdman. Stockholm: Wahlström & Widstrand 1919.

Kirjallisuus

Aalto, Seppo & Gustafsson, Sofia & Granqvist, Juha-Matti: *Linnoituskaupunki. Helsinki ja Viapori 1721–1808*. Helsinki: Minerva 2020.

Aarniola, Sonja: *Säädynmukaista opetusta. Mamsellit ja kotiopettajat säätyläisperheissä Turun seudulla 1700-luvun lopulla*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 2015.

Abrahamson, Nils: ”Carl Tersmeden – en officer och gentleman.” *Karlskrona Marinmuseum Årsbok* 2006, s. 11–45.

Ahola, Suvi (toim.): *Hiljaista vimmaa. Suomalaisten naisten päiväkirjatekstejä 1790-luvulta 1990-luvulle*. Helsinki: Kirjayhtymä 1993.

Anrep Gabriel (toim.): *Svenska adelns ättan-tavlor*. Stockholm: P. A. Nordstedt & Söner 1858–1864.

- Ariès, Philippe & Duby, Georges & Chartier, Roger (toim.): *Omassa huoneessa. Yksityiselämän historiaa renessanssista valistukseen*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Nemo 2001.
- Backman, Sigbritt: *Sundsberg – Gården vid sundet – Erään kartanon historia*. Espoo: EKE-Yhtiöt – EKE-Bolaget 2003.
- Bergström, Carin: *Stina Piper. Grevinnan i 1700-talets Sverige*. Stockholm: Atlantis 2007.
- Björkman, Sten & Heporauta, Arne & Perkko, Mariliina & Tuominen, Laura: *Alberga*. Espoo: Frenckellin kirjapaino Oy 1997.
- Carlsson, Sten: *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865. Studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning*. Lund: CWK Gleerup Bokförlag Lund 1973.
- Carlsson, Sten: *Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor – Ogifta kvinnor i det svenska ståndssamhället*. Studia Historica Upsaliensia 90. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis 1977.
- Elias, Norbert: *The Court Society*. Oxford: Basil Blackwell Publisher Limited 1983.
- Eriksson, Jessica: *Metta Magdalena Lillies dagbok. En 1700-talstext och dess språk*. Institutionen för Nordiska Språk. Uppsala: Uppsala universitet 2004.
- Eriksson, Kristina Ekero: *Årstafruns dolda dagböcker*. Stockholm: Norstedts 2010.
- Eskola, Eeva: *Vanha Hagalund*. Espoo-sarja. Simonpaino 1972.
- Golabiewski Lannby, Monica: *Pengar i folkmun och mynt i seder, bruk och poesi*. Stockholm: Kungliga myntkabinettet 2000.
- Granqvist, Juha-Matti: ”Viaporin panimon nousu ja tuho.” Teoksessa *Viapori – Sveaborg. Linnoitus, lähiseutu ja maailma – Fästning och omvärld*, toimittaneet Sophie Holm & Magdalena af Hällström, s. 56–82. Piirteitä Suomenlinnan historiasta VIII. Helsinki: Ehrensverd-seura ry 2012.
- Granqvist, Juha-Matti: *Helsingin porvaristo Viaporin rakennuskaudella (1748–1808). Sosiaalihistoriallinen perustutkimus*. Historiallisia tutkimuksia Helsingin yliopistosta XLII. Helsinki: Helsingin yliopisto 2016.
- Granqvist, Juha-Matti & Granqvist, Annaliina: ”Kaksoiskaupungin sukuverkostot.” *Sukutieto* 4/2012, s. 4–6.
- Granqvist, Juha-Matti & Gustafsson, Sofia: ”Aatelismies porvarina - amiraali Carl Tersmeden ja hänen afäärinsä.” *Historiallinen Aikakauskirja* 2/2013, s. 154–163.
- Gustafsson, Sofia: *Leverantörer och profitörer: olika geografiska områdens och sociala grupper handel med fästningsbygget Sveaborg under den första byggnadsperioden 1748–*

1756. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folket 196. Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten 2015.

Göranson, Ulf: ”Amiral Carl Tersmedens Memoarer.” Seminarium paper för professor S. Carlssons trebetygsseminarium den 29 oktober 1970.

Harris, Daniel G.: *F H Chapman. The First Naval Architect and his Work*. London: Conway Maritime Press Ltd. 1989.

Hatakka, Sampsa: *Sotilaita ja siviilejä – Viaporin väestö vuonna 1806*. Pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopisto 2011.

Hedberg, Jonas: *Kungliga Finska Artilleriregementet*. Skrifter ufgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 404. Helsingfors: SLS 1964.

Herrala, Laura: *Helsingin palvelusväki sääty-yhteiskunnan murroksessa 1700-luvun jälkipuolella. Palkollisuus naimattoman naisen elämänvaiheena*. Suomen historian pro gradu -työ. Jyväskylän yliopisto 1997.

Hornborg, Eirik: *Helsingin kaupungin historia II. Ajanjakso 1721–1808*. Helsinki: Helsingin kaupunki 1950.

Hämmerle, Christa: ”Diaries.” Teoksessa *Reading Primary Sources. The interpretation of texts from nineteenth- and twentieth-century history*, toimittaneet Miriam Dobson & Benjamin Ziemann, s. 141-158. London: Routledge 2009.

Härö, Erkki: *Espoon rakennuskulttuuri ja kulttuurimaisema*. Espoon kaupunginmuseo: Espoo 1991.

Ilmakunnas, Johanna: ”Aatelisperheen palveluksessa 1700-luvun Tukholmassa.” Teoksessa *Työteliäs ja uskollinen – Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*, toimittaneet Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen, s. 95–111. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006.

Ilmakunnas, Johanna: *Kuluttaminen ja ylhäisaatelin elämäntapa 1700-luvun Ruotsissa*. Tampere: Tampereen yliopisto 2009.

Ilmakunnas, Johanna: *Joutilaat ja ahkerat. Kirjoituksia 1700-luvun Euroopasta*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Siltala 2016.

Impola, Petteri & Eilola, Jari: ”Vastentahtoiset tunnustajat. Oppisäädyn aviottomat lapset 1600- ja 1700-luvun vaihteessa.” *Genos* 3/2015, s. 138–149.

Jutikkala, Eino: *Läntisen Suomen kartanolaitos Ruotsin vallan viimeisenä aikana I*. Historiallisia tutkimuksia XV,1. Helsinki: Suomen historiallinen seura 1932. (Jutikkala 1932a)

- Jutikkala, Eino: *Läntisen Suomen kartanolaitos Ruotsin vallan viimeisenä aikana II*. Historiallisia tutkimuksia XV,2. Helsinki: Suomen historiallinen seura 1932. (Jutikkala 1932b)
- Kallio, Topi: *Palvelijapolitiikasta Suomessa 18. vuosisadalla*. Suomen Yliopisto: Helsinki 1913.
- Kauppi, Ulla-Riitta: ”Wrede, Fabian Casimir.” Teoksessa *Suomen kansallisbiografia 10*, toimittaneet Matti Klinge et al., s. 687–689. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2007.
- Keskinen, Jarkko & Vainio-Korhonen, Kirsi: ”Porvariston ja säätyläistön esiaviolliset suhteet, aviottomat lapset ja aviorikokset varhaismodernissa Suomessa.” *Genos* 3/2015, s. 150–162.
- Kontturi, Saara-Maija & Eilola, Jari: Varhaiset piirilääkärit kummeina. Mikrohistoriallinen näkökulma. *Genos* 4/2014, s. 226–239.
- Koskinen, Riitta: *Suomalainen kartano*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2013.
- Kuisma, Markku: *Helsingin pitäjän historia III. Isostavihasta maalaiskunnan syntyyn 1713–1865*. Vantaa: Vantaan kaupunki 1991.
- Kurvinen, Heidi: ”Muistelmat lähteenä. Toimittaja Anni Voipion Lehtimatka.” Teoksessa *Historiallinen elämä. Biografia ja historian tutkimus*, toimittaneet Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianne Junila & Heidi Kurvinen, s. 132–150. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2014.
- Lahtinen, Anu: ”’Noudatin vanhempieni tahtoa’. Omaelämäkerralliset kirjoitukset 1500–1600-lukujen Pohjolassa.” Teoksessa *Historiallinen elämä. Biografia ja historian tutkimus*, toimittaneet Heini Hakosalo, Seija Jalagin, Marianne Junila & Heidi Kurvinen, s. 290–313. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2014.
- Linder, Jan: *Skeppens geni – F H af Chapman och hans värld*. Stockholm: Instant Book AB 2007.
- Lindström, Ida & Tiirikka, Marjo: *Kohtalona Suomenlinna. Linnoitussaarten historian salatut elämät*. Helsinki: Into 2016.
- Linkinen, Tom: ”Robert Darntonin ’History of Reading’ avaimena menneisyyden lukkoihin.” Teoksessa *Avaintekstejä kulttuurihistoriaan*, toimittaneet Hanna Järvinen & Kimi Kärki, s. 50–66. Cultural History – Kulttuurihistoria 6. Turku: Turun yliopisto 2005.
- Lönnqvist Bo (toim.): *Finländskt herrgårdsliv. En etnologisk studie över Karsby gård i Tenala ca 1800–1970*. Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten 1978.
- Miettinen, Tiina: *Ihanteista irrallaan. Hämeen maaseudun nainen osana perhettä ja asiakirjoja 1600-luvun alusta 1800-luvun alkuun*. Acta Universitatis Tamperensis 1756. Tampere: Tampere University Press 2012.

Miettinen, Tiina: ”Isä ja avioton lapsi.” *Genos* 3/2015, s. 175–177.

Mäkeläinen, Eva-Christina: *Säätyläisten seuralämä ja tapakulttuuri 1700-luvun jälkipuoliskon Turussa, Viaporissa ja Savon kartanoalueella*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1972.

Mäntylä, Ilkka: ”Fredrik I.” Teoksessa *Suomen kansallisbiografia 3*, toimittaneet Matti Klinge et al., s. 687–689. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2004.

Nakari, Minna: *Variation i kvinnornas namnfraser i officiella dokument i Helsingfors 1780–1930. Sosioonomastiska synvinklar på makt och identitet*. Nordica Helsingiensia 25. Finska, finskugriska och nordiska institutionen. Helsingfors: Helsingfors universitet 2011.

Nikander Hagar: *Espoo 1700–1865*. Espoo-sarja. Espoon kaupunki: Espoo 1984.

Nikula, Oscar: *Augustin Ehrensward 1710–1772*. Piirteitä Suomenlinnan historiasta VII. Helsinki: Ehrensward-Seura ry 2011.

Norkola, Tero: ”’Tavallisten ihmisten’ päiväkirjat – merkintöjä kirjallisuuden marginaalissa.” Teoksessa. *Karnevaali ja autiomaan kirjallisuustieteellisiä tutkimuksia*, toimittaneet Anna Makkonen & Teemu Ikonen, s. 111–134. Helsingin yliopiston Yleisen kirjallisuustieteen ja estetiikan laitoksen julkaisusarja n:o 1. Helsinki: Helsingin yliopisto 1995.

Nygård, Toivo: *Suomen palvelusväki 1600-luvulla – Palkollisten määrä, työ, palkkaus ja suhteet isäntäväkeen*. Historiallisia tutkimuksia 150. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1989.

Nygård, Toivo: ”Patriarkalisuus 1600- ja 1700-luvun palkollislainsäädännössä.” Teoksessa *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*, toimittaneet Piia Einonen & Petri Karonen, s. 158–168. Historiallinen Arkisto 116. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2002.

Nyström, Marianne: *Fredrik Henrik af Chapman varvschef och familjefar*. Stockholm: Carlssons Bokförlag 2003.

Oja, Heikki: *Aikakirja*. Helsinki: Helsingin yliopiston almanakkatoimisto 2013.

Pylkkänen, Anu: ”Naispalvelijoiden oikeudellinen asema 1664–1922.” Teoksessa *Työteliäs ja uskollinen – Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*, toimittaneet Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen, s. 73–94. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006.

Rahikainen, Marjatta: ”Maatalouden piit pitäjänhistorioiden valossa.” Teoksessa *Työteliäs ja uskollinen – Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*, toimittaneet Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen, s. 153–175. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006.

Reenstierna, Märta Helena; Broman, Gunnar; Erixon, Sigurd; Stålhane, Arvid & Wallin, Sigurd: *Årstadagboken: journaler från åren 1793–1839*. Generalstabens litografiska anstalts förlag: Stockholm 1946–1953.

Reitala, Aimo: ”Thelning, Emanuel.” Teoksessa *Suomen kansallisbiografia 9*, toimittaneet Matti Klinge et al., s. 734. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2007.

Rossi, Leena: ”Muistitietohistoria ja Alessandro Portelli.” Teoksessa *Avaintekstejä kulttuurihistoriaan*, toimittaneet Hanna Järvinen & Kimi Kärki, s. 82–93. Cultural History – Kulttuurihistoria 6. Turku: Turun yliopisto 2005.

Salmi, Aimo & Cedercreutz, Axel: ”Carl Tersmedenin käynti Köyliössä vuonna 1748 tarkastamassa Köyliön kartanon taloudenpitoa.” *Köyliist 7*. Köyliö-seura 2006.

Sarmela, Matti: ”Suomalaiset häät.” Teoksessa *Pohjolan häät*, toimittanut Matti Sarmela. Tietolipas 85. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1981.

Sjöblad, Christina: *Min vandring dag för dag: kvinnors dagböcker från 1700-talet*. Stockholm: Carlsson 1997.

Svenske, John: Skrivandets villkor. *En studie av dagboksskrivandets funktioner och situationella kontexter utgående från Backåkers Eriks dagbok 1861–1914*. Skrifter utgivna av Institutionen för Nordiska Språk vid Uppsala universitet 32. Uppsala: Uppsala universitet 1993.

Tandefelt, Heikki: ”Särkänlinnan historiaa.” *Merenkävijäin vuosikirja 1928*. Helsinki: Yhteiskirjapaino Osakeyhtiö 1929.

Toivanen, Jenni: ”Äidillinen valta, lapselle kuuluva kuuliaisuus – patriarkalisuus leskiäitien ja lasten välisissä suhteissa 1700-luvun loppupuolen Sisä-Suomessa.” Teoksessa *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*, toimittaneet Piia Einonen & Petri Karonen, s. 128–147 -. Historiallinen Arkisto 116. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2002.

Vainio-Korhonen, Kirsi: *Ruokaa, vaatteita, hoivaa. Naiset ja yrittäjäys paikallisena ja yleisenä ilmiönä 1700-luvulta nykypäivään*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2002.

Vainio-Korhonen, Kirsi: ”Kaupunkilaispiikojen elämää 1770-luvun Turussa.” Teoksessa *Työteliäs ja uskollinen – Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*, toimittaneet Marjatta Rahikainen & Kirsi Vainio-Korhonen, s. 123–133. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006.

Vainio-Korhonen, Kirsi: ”Sisaruksia ja Sukulaisia. Suomalaisten aatelinaisten kirjeenvaihtoa 1600- ja 1700-luvulla.” Teoksessa *Kirjeet ja historiantutkimus*, toimittaneet Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio Korhonen, s. 141–162. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2011.

Vainio-Korhonen, Kirsi & Lahtinen, Anu: *Lemmen ilot ja sydämen salat. Suomalaisen rakkauden historiaa*. Helsinki: WSOY 2015.

Vatka, Miia: *Suomalaisten salatut elämät. Päiväkirjojen ominaispiirteiden tarkastelua*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2005.

Wirilander, Kaarlo: *Suomen armeijan upseeristo ja aliupseeristo 1718–1810. Virkatalonhaltijain luettelot*. Suomen Historiallinen Seura. Käsikirjoja III. Helsinki: 1953.

Wirilander, Kaarlo: *Herrasväkeä – Suomen säätyläistö 1721–1870*. Historiallisia tutkimuksia 93. Helsinki: Helsingin yliopisto 1974.

Vuorinen, Heikki: *Tautinen historia*. Tampere: Vastapaino 2002.

Åkerman, Birger: *Bouppteckningar i Helsingfors stad 1679–1808*. Suomen sukututkimusseuran julkaisuja XIII. Helsinki 1937.

Åström, Anna-Maria: *'Sockenboarne'. Herrgårdskultur i Savolax 1790–1850*. Folklivstudier XIX. Helsingfors: SLS 1993.

Internet

Adelsvapen.com: Adelsvapen-Wiki: <https://www.adelsvapen.com/genealogi/Huvudsida> (viitattu 1/2020).

ArkivDigital: <https://www.arkivdigital.se/> (viitattu 13.2.2020).

Historia.se - Portalen för historisk statistik -sivuston kuluttajahintaindeksilaskuri: <http://historicalstatistics.org/Jamforelsepris.htm> (viitattu 7.2.2020).

Institutet för språk och folkminnen (ISOF): <https://www.isof.se/folkminnen/handelser-i-almanackan/tiderakning-almanackor-och-olika-dagar.html> (viitattu 1.2.2020).

Kungliga Myntkabinettet: http://www.myntkabinettet.se/skola-myntkabinettet/faktasidor/massor_om_mynt/lar_mer_om_mynt/ (viitattu 20.1.2020).

Nera, Eveliina: ”Kummilaitos juontaa juurensa kaukaa”. Yle Uutisten artikkeli 12.12.2005, <https://yle.fi/uutiset/3-5747180>, (viitattu 16.2.2020).

Personregister till hela Ålands släktregister: http://www.bokhandeln.ax/slaktreg/register_1.htm (viitattu 1.12.2012).

Suhonen, V.-P. & Heinonen, Janne: *Helsingin keskiaikaiset ja uuden ajan alun kyläpaikat 2011*. Inventointiraportti. Museovirasto, Arkeologiset kenttäpalvelut. <https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=7&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwi88MWosuvnAhVpposKHcM4CkoQFjAGegQICRAB&url=https%3A%2F%2Fwww.adelsvapen.com%2Fgenealogi%2FHuvudsida>

2Fwww.hel.fi%2Fhel2%2Fkaumuseo%2Frakennusinventoinnit%2Fraportit%2Fkyl_paikkainventointi.pdf&usg=AOvVaw18STawCWXwhfI6EGGaYRAj (viitattu 28.4.2020).

Suomen Sukututkimusseura. Historiikirjat. HisKi – Historiikirjojen hakuohjelma: <https://hiski.genealogia.fi/hiski?fi> (viitattu 1.1.–28.2.2020).

Svenska Akademiens ordbok: <https://www.saob.se/> (viitattu 9/2020).

Svenska litteratursällskapet i Finland, Förvaltningshistorisk ordbok: <http://fho.sls.fi/uppslagsord/18708/batsmanskompani/> (viitattu 20.1.2020).

Yliopiston almanakkatoimisto: <https://almanakka.helsinki.fi/fi/arkisto/yliopiston-almanakat-universitetets-almanackor-1608-1999/1700-luvun-almanakat.html> (viitattu 15.1.2020).